

AANGAANDE MIJ EN MIJN HUIS...

Over het dienen van God in het gezin

Drs. M. van Campen

**Uitgeverij Boekencentrum B.V.,
's-Gravenhage. 1991**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2017**

INHOUD

Woord vooraf

- 1. Inleiding**
- 2. Huisgodsdienst in het licht van de Bijbel**
- 3. Huisgodsdienst in historisch perspectief**
- 4. Huisgodsdienst in de praktijk**
- 5. Huisgodsdienst en persoonlijke stille tijd**

Gespreksvragen

**Voor Mathijs
Maarten
Arnold
Annelies**

WOORD VOORAF

Dit boekje is uit de praktijk geboren. Bij mijn werk als predikant is mij de laatste jaren steeds duidelijker geworden hoeveel ouders moeite hebben met de huisgodsdienst. De omgang met God in gezinsverband, zoals deze onder meer vorm krijgt in het samen bidden, Bijbellezen en zingen, staat onder zware druk. Komt dit onderwerp ter sprake, dan raakt menig een in verlegenheid. Wat vroeger vanzelfsprekend was, lijkt vandaag onhaalbaar.

Ook in eigen gezin merkten mijn vrouw en ik hoe nodig het is, dat we ons voortdurend bezinnen op inhoud en praktijk van de huisgodsdienst. Zo gemakkelijk slaat de sleur toe en ben je alleen nog maar bezig een ritueel in stand te houden.

Dit werkje heeft geen wetenschappelijke pretenties. Het wil slechts een stimulans en een handreiking zijn om de huisdevotie ook in deze tijd gestalte te geven. Het is geschreven vanuit de groeiende overtuiging dat bewustwording en vernieuwing :n dit opzicht tot grote zegen kan zijn voor gezin en gemeente.

Voor het historisch overzicht heb ik vrijmoedig gebruik gemaakt van de goede raad die anderen mij gaven. Met name de collega's drs. G. v.d. End, ds. W. Hoogendoorn en dr. C.A. Tukker reikten mij waardevolle adviezen aan, waarvoor ik hen erkentelijk ben, Mevr. L. Noorthoek van de H.G.J.B. deed mij enkele suggesties aan de hand voor de praktijk van de huisdienst, waarmee ik mijn winst heb gedaan.

Mijn vrouw ben ik dankbaar voor het meeleven en meelesen gedurende het groeiproces van dit boekje. Ook ditmaal heeft zij de correctie voor haar rekening genomen. Een woord van dank richt ik tenslotte aan het adres van drs. G. van Meijeren, vicaris in onze hervormde gemeente, die het manuscript wilde doornemen en voorzien van kanttekeningen.

Woerden. januari 1991

M. van Campen

1. INLEIDING

In een vorige gemeente besloot de kerkenraad gedurende een winterperiode op zoveel mogelijk huisbezoeken hetzelfde thema aan de orde te stellen. In alle meelevende gezinnen zou men het onderwerp huisgodsdienst aansnijden. Op zichzelf was dat initiatief zo verrassend niet. Volgens de Kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk behoort het immers tot de taak van de kerkenraad in dit opzicht waakzaam te zijn en dienend te helpen. In Ord. VI, art. 8 lezen we: 'Predikanten en ouderlingen wekken, met name bij het huisbezoek, de leden der gemeente op tot het getrouw onderhouden van de huisdienst met Schriftlezing, gebed en gezongen of gelezen lied...!'

Maar misschien is dit kerkorde-artikel zo langzamerhand wat in het vergeetboek geraakt. In ieder geval was het nieuwe van deze opzet, dat 'huisgodsdienst' een winter lang als vast gespreksthema zou worden meegenomen.

De resultaten waren, eerlijk gezegd, niet moedgevend. De meeste ouderlingen rapporteerden dat het onderwerp moeilijk bespreekbaar was. Nogal wat gemeenteleden aarzelden een blik achter de schermen te geven. In vele andere gezinnen bleek er bedroevend weinig van terecht te komen. Soms door onwil, soms door onmacht. Men had moeite met het vinden van een goede vorm, van het juiste moment. Gelukkig bleken er ook gezinnen te zijn, waar de huisdevotie heel bewust en betrokken beoefend werd.

Op de tocht

Deze ervaring in een doorsnee hervormd-gereformeerde gemeente staat vermoedelijk niet op zichzelf. De vele onderzoeken van de laatste tijd bevestigen het beeld dat hier één van de grootste problemen onder de christenen van vandaag ligt: het gebrek aan omgang met God, persoonlijk en ook samen als gezin. De praktijk der godzaligheid staat links en rechts op de tocht. De Bijbel is in nogal wat huizen niet meer dan een stuk van de inventaris. Een boek dat erbij hoort, net zo goed als een encyclopedie en een werk over de Tweede Wereldoorlog. Het gebedsleven van veel kerkmensen is niet meer dan een vorm, een lege huls, terwijl het samen zingen van geestelijke liederen in veel gevallen alleen nog maar een herinnering aan het ouderlijk of grootouderlijk huis is. Een enquête meldde zelfs dat in niet minder dan negentig procent van de kerkelijke gezinnen niet of nauwelijks meer over geloofszaken gesproken wordt.

De oorzaken

Natuurlijk zijn er tal van verklaringen en nog meer verontschuldigen voor dit verschijnsel aan te wijzen. Ouders die erover aangesproken worden, verschuilen zich soms achter eigen onbekeerd- zijn. Zoiets kan alleen, vinden zij, wanneer je zelf zeker weet een kind van God te zijn. Anderen wijzen op de jacht van onze tijd. Niet alleen de huisgodsdienst, maar het gezinsleven op zichzelf leidt immers schipbreuk. Ieder heeft zijn eigen programma en leefpatroon, waardoor de momenten van ontmoeting schaars zijn. Veel gezinnen hebben iets van een duiventil, waar men naar believe kan binnenkomen en uitvliegen. Andere ouders zouden wel graag willen, maar kunnen hun kinderen er niet in mee krijgen. De snijdende poolwind van de secularisatie gaat ook over meelevende gezinnen heen en tal van ouders weten er volstrekt geen raad mee.

Hoe reëel en relevant dit alles op zichzelf ook is, het is de vraag of daarmee alles gezegd is. In hoeverre zien kerkelijke ouders zelf de noodzaak en het nut van de huisoefening in? In welke mate leven deze dingen bij henzelf! Wat hebben zij ervoor over om er plaats

voor in te ruimen in hun eigen gezin? Deze vragen mogen niet uit de weg gegaan worden. Eén ding is immers zeker: waar de beoefening van de godsvrucht niet meer functioneert, valt een wezenlijk element van het christen-zijn weg. Dat berokkent schade aan het geestelijke leven van ouders en kinderen. Dat werkt door ook naar de andere verbanden van het leven. In zijn geruchtmakende studie het lege testament concludeerde Piet van der Ploeg, dat hier één van de belangrijkste oorzaken van kerkverlating ligt. Veel jongeren haken af, omdat ze thuis niets meer proeven of zien van wat het leven met God werkelijk betekent.

Als dat waar is - en wie kan het tegendeel bewijzen? - wordt hiermee meteen een weg tot genezing gewezen. Zou de geestelijke opwekking, waarnaar we zo hunkeren in onze tijd, niet beginnen bij het weer opleven van de vreze des Heeren in onze harten en huizen? Zou een terugkeer tot de echte vroomheid in de gezinnen niet een dam kunnen opwerpen tegen de verwoestende invloeden van onze post-christelijke cultuur? Ik geloof niet dat we zitten te wachten op nog weer nieuwe studies van sociologen of strategieën van theologen. Waar we dringend behoefte aan hebben, is een herleving van de dienst aan God binnen het gezin.

Wat bedoelen we?

Voor een goed verstaan: wanneer ik pleit voor eerherstel van de huisgodsdienst, heb ik niet het oog op alles wat met deze naam getooid wordt. Men kan er namelijk meer dan één zaak onder verstaan. Toen de eerste christenen nog niet over eigen kerkgebouwen beschikten, kwamen zij samen in de huizen van welgestelde gemeenteleden (Rom. 16:5; 1 Cor. 16:19; Col. 4:15). Deze samenkomsten worden doorgaans aangeduid als huisgodsdienstoefeningen. Men gebruikt de term huisgodsdienst vervolgens ook wel voor diensten die christenen hielden in particuliere woningen ten tijde van vervolging en verdrukking. En in de derde plaats kan men denken aan samenkomsten die worden belegd buiten de publieke kerkdiensten om.

Dit soort huisgodsdienst trof men al aan in de tijd van de Reformatie, met name in de Zwingliaanse tak, waar de zogenaamde 'profeten' een grote rol speelden in de huisdiensten. Ook binnen het Nederlandse Gereformeerde Protestantisme zijn dergelijke samenkomsten geen onbekend verschijnsel.

Al voor de Dordtse Synode hielden kerkelijke vergaderingen er zich mee bezig. Op het Convent van Wezel in 1568 en op de Synode van Eindhoven in 1571 werd, naast de gewone kerkdiensten, ook ruimte gegeven voor de 'profetie'. Men verstond daaronder gemeentelijke samenkomsten, waarin iemand die geacht werd, naar 1 Corinthiërs 14, de gave der profetie te bezitten, een Schriftgedeelte uitlegde en toepaste. Vervolgens kon ieder op zijn beurt daar een stichtelijk woord aan toevoegen.

In de periode van de Nadere Reformatie kreeg het conventikel steeds meer plaats, niet alleen naast maar soms ook tegenover de kerk. Tijdens zulke bijeenkomsten werden oefeningen gehouden. Willem Teellink belegde reeds in het begin van de zeventiende eeuw samenkomsten, terwijl ook Lodensteyn in Utrecht dergelijke conventikels organiseerde. Toch was het aantal van zulke bijeenkomsten in de begintijd van de Nadere Reformatie nog niet erg groot. 'Somtijds in een heele Stadt maar één ende een kleyn geselschap van 13 of 14 menschen, in een Dorp somtijds maar 7 of 8', horen we Jacobus Koelman zeggen, een 'oude schrijver' die zelf een groot voorstander van de conventikels was.

Vooral in de beweging van het Labadisme waren dergelijke huisgodsdiensten schering en inslag, terwijl men deze ook binnen de kringen van de Afscheiding in de vorige eeuw kon aantreffen. Onder de aanhangers van het Reveil kende men de zogenaamde 'réunions', stichtelijke bijeenkomsten waarin godsdienstige oefeningen werden gehouden.

Over deze vormen van huisdienst hebben we het hier niet. We beperken ons tot de huisgodsdienst in strikte zin: het Bijbelgebruik, het zingen en bidden zoals dat in de gezinnen en andere verbanden waarin christenen samenleven, dagelijks mag en moet plaatsvinden.

Overigens is het woord huisgodsdienst in onze tijd al evenzeer in onbruik geraakt als de zaak waarom het gaat. Althans, wanneer wij de moderne woordenboeken mogen geloven. In het Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal van Koenen komen we het begrip niet tegen. Zelfs in de dikke Van Date ontbreekt het geheel. Alleen in wat oudere encyclopedieën trof ik een enkel artikel(tje) aan over ons onderwerp.

Aan de hand van een drietal gedachtelijnen wil ik in dit boekje enige opmerkingen plaatsen die het pleidooi voor eerherstel van de huisgodsdienst illustreren en onderstrepen. Om te beginnen staan wij stil bij de huisgodsdienst in het licht van de Bijbel. Zo nu en dan geven we daarbij ook aandacht aan de wijze waarop men in het Jodendom omgaat met de Bijbelse gegevens betreffende de huisdevotie.

Vervolgens bezien wij de huisgodsdienst in historisch perspectief om ons daarna bezig te houden met de praktijk van de huisgodsdienst vandaag. Omdat in het dienen van God het gezamenlijke nooit in mindering mag komen op het persoonlijke, geef ik in een slothoofdstuk nog enige richtlijnen voor het houden van de individuele stille tijd. De discussievragen achterin maken het mogelijk om dit werkje ook te gebruiken voor een gesprekskring.

2. HUISGODSDIENST IN HET LICHT VAN DE BIJBEL

Wie de Schrift erop naleest, ontdekt dat naast de eredienst in tempel en synagoge, ook de persoonlijke en huiselijke devotie een belangrijke plaats innemen. Het individuele en gemeenschappelijke sluiten elkaar niet uit, maar vullen elkaar juist aan. Het één kan niet zonder het ander. Veel Psalmen uit de Bijbel hebben hun achtergrond in de cultus. Ze werden gezongen in de tempel waar het volk van God vergaderd is. Maar er zijn ook individuele klaag- en lofliederen bij, Psalmen waarin dichters hun eigen specifieke vreugde of verdriet, strijd en schuld uitzeggen voor het aangezicht van God. Van de Heere Jezus lezen we dat Hij regelmatig de stilte opzocht om te spreken met Zijn Vader. Maar Hij bezocht ook regelmatig de synagoge en Hij had er van tijd tot tijd behoefte aan dat Zijn jongeren hij Hem waren en met Hem meebaden (Matth. 26:36 e.v.).

Er is een hoogst persoonlijke kant aan het leven met God. Het eenzaam, met God gemeenzaam-zijn. Het gaan in de binnenkamer, waartoe Jezus Zijn discipelen oproept in Mattheüs 6. Maar wat is dan het gebed dat zij in de eenzaamheid hebben te bidden? 'Onze Vader, Die in de hemelen zijt'.

Niet mijn Vader, maar onze Vader! Ook in het verborgene is er de band met de anderen, die in hetzelfde geloof delen.

En naast het persoonlijke gebed is er ook het gezamenlijke gebed van de volgelingen van Jezus. Zo zien we hen tussen Hemelvaart en Pinksteren eendrachtig bijeen in het smeken om de uitstorting van de Heilige Geest (Hand. 1:14). Hetzelfde wordt gezegd van de jonge gemeente van Jeruzalem. Zij waren volhardend in de onderlinge gemeenschap en in de gebeden (Hand. 2:42; vgl. Hand. 12:5).

Genadegift

In zijn prachtige boekje *Leven met elkander* wijst de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer erop, welk een zegen er schuilt in de beoefening van de 'gemeenschap der heiligen' zoals de Bijbel ons daarin voorgaat. Veel te weinig realiseren wij ons, wat een voorrecht het is mensen om ons heen te hebben niet wie wij kunnen bidden en zingen, kunnen luisteren naar de Schriften. Er is een bijzondere belofte aan verbonden. Psalm 133 zegt het uitdrukkelijk: 'Ziet, hoe goed en hoe liefelijk is het dat broeders ook samenwonen. Want de Heere gebiedt aldaar de zegen en het leven tot in eeuwigheid'.

En heeft Jezus Zelf niet beloofd daar aanwezig te willen zijn, waar twee of drie in Zijn Naam bijeen zijn en Hem zoeken in het gebed? De gemeenschap met andere gelovigen heeft iets van een kolenvuur. Een kooltje op zichzelf is moeilijk aan het branden te krijgen, maar samen gaat het. Het ene steekt het andere aan en met elkaar geven ze veel gloed en warmte.

De onderlinge christelijke gemeenschap spreekt niet vanzelf. Er kan plotseling een einde komen aan deze genadegift. Gevangenen en zieken, zendelingen op vooruitgeschoven posten en eenzame ouderen moeten deze band met andere christenen missen. Daarom hebben wij er intens voor te danken, als God het ons geeft ons geloof met anderen samen te mogen beleven.

Het gezin als primaire gemeenschapsvorm

De beleving van de geloofsgemeenschap kan op velerlei manieren gestalte krijgen. Maar de primaire rol voor de gemeenschappelijke dienst aan God is in de Schrift weggelegd voor het gezin. Het Bijbelse gezinsleven bedoelt een weerspiegeling te zijn van het verbond van God met Zijn volk. In het gezin mag het leven met God op bijzondere wijze

worden beoefend. De vreze des Heeren wil juist in het gezin worden doorleefd en voorgeleefd.

Om het met de woorden van dr. J. Koopmans te zeggen: 'Het gezin behoort niet alleen tot de orde van de natuur, die door Gods voorzienigheid is gesteld, waardoor er leven op aarde mogelijk is. Het is zelfs méér dan een laatste rest van de oorspronkelijke heerlijkheid, bewaard door Gods bijzondere goedheid. Het deelt in de verzoening door Jezus Christus en in de heiliging door de Geest. Het is doorwoond van een meer dan menselijke liefde. Zo vindt het zijn doel ook niet alleen in zijn aardse bestemming. Het is bedoeld te wezen een wijze van christelijk samenwonen, in de vormen die de schepping heeft aangegeven. Het heeft zijn dienst des Woords en der gebeden, gelijk de christelijke kerk. Het is en blijft daarvan echter onderscheiden, doordat de sacramenten wel in de kerk, maar niet in het gezin gevonden worden' (*Wat zegt de Bijbel over het gezin*, p. 40, 41).

Een kerkje in de kerk

Het gezin, zoals het in de Bijbel getekend wordt, is weleens genoemd een kerkje in de kerk (*ecclesiola in ecclesia*). Zoals ik ooit hoorde van een klein meisje dat op de voorgevel van het ouderlijk huis had geschreven met krijt: hier wonen papa, mama en toen volgden de namen van zusjes en broertje. Helemaal onderaan stond te lezen: en de Heere God. Dit kind begreep wat een gezin in Bijbels perspectief heeft te zijn: een huis waar God woont en waar Hij de eerste plaats inneemt.

Tot op de dag van vandaag wordt het grote belang van het gezinsleven door het Jodendom benadrukt. In het fraaie boek *Joods gezinsleven* van Chaim Bermant las ik: 'Het Joodse huis, zoals de rabbijnen het zien, is een tempel, de vader is een priester, de kinderen zijn helpers en zelfs een eenvoudig iets als een maaltijd kan het karakter van een heilige gebeurtenis aannemen'.

Het gezin een kerkje, de vader een priester. Wie denkt hier niet onwillekeurig aan Job? Van deze vader wordt in de Schrift gezegd, dat hij was 'oprecht en vroom, godvrezend en wijkend van het kwaad' (Job 1:1). Jobs godsvrucht kwam onder meer uit in de zorg voor zijn gezin. De kinderen van Job hadden het goed. Ze leefden als prinses in hun eigen huizen. En ze durfden het ervan te nemen ook. Om beurten organiseerden zij een feest waarvoor ook de andere broers en zusters werden uitgenodigd. Daar had Job zorgen over. Hij was geen kniesoor die zijn kinderen nooit een pleziertje gunde. Maar Job kende zijn kinderen, omdat hij zichzelf kende. Hij achtte hen niet te goed voor de zonde. Hij dacht: Misschien hebben mijn kinderen gezondigd en God gezegend. Vaarwel gezegd. Met Hem gebroken.

Daarom ontbood Job regelmatig zijn kinderen. Na ieder feest liet hij hen voor dag en dauw bij zich komen. En dan heiligde hij hen. Wat een geweldige zaak. Een vader die zijn kinderen heiligt. Ze terugbrengt bij God. Job deed het. Hij offerde een brandoffer voor hen. Voor ieder kind apart. Een offer ter verzoening van de schuld. Ter bedekking van hun zonde. Ziet u ze daar staan, met eerbiedig gebogen hoofd? Een aangrijpend gebeuren. Deze kinderen zijn later alle plotseling gestorven. Zou Job toen hebben teruggedacht aan de laatste keer dat hij het brandoffer voor hen bracht?

Ouders bij het altaar, samen met hun kinderen. Dat is de rijkdom van het godvrezende gezin. Ook nu nog. Gezegend het gezin waar ouders hun kinderen meenemen naar het Altaar (met een hoofdletter). Naar het Offer (opnieuw met een hoofdletter). Naar de enige Offerande voor de zonde gebracht: Jezus Christus.

Aangaande mij en mijn huis

Heel leerzaam zijn in dit verband de zogenaamde 'huis'-teksten, die we met de regelmaat van de klok tegenkomen, zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament. Onder 'huis' verstaan we in de Bijbel de vader en de moeder, de kinderen van alle leeftijden en daarnaast ook allen die tot het gezin gerekend worden: de verwanten en de bedienden. Dagloners telden niet mee, omdat ze niet in huis woonden, geen 'zonen van het huis' waren. In godsdienstig opzicht speelt die term 'huis' een bijzonder grote rol in de Schrift.

Toen Jakob na vele jaren naar huis terugkeerde uit Paddan-Aram, kwam hij bij Sichem in de problemen. Dat gebeurde niet van de ene dag op de andere. Het was in feite al begonnen toen Rachel de afgodsbeelden van haar vader wegnam en meesmokkelde. Toen was de afgodendienst reeds in Jakobs huis binnengeslopen. En bij Sichem werd het er niet beter op. Jakob hoorde daar helemaal niet, want hij moest naar Bethel.

Door veel schade en schande kwam hij tot inkeer. Na de affaire met zijn dochter Dina besloot hij op te breken. Tevens maakte hij schoon schip in zijn gezin. We lezen in Genesis 35:2: 'Toen zei Jakob tot zijn huisgezin en tot allen, die hij hem waren: Doet weg de vreemde goden, die in het midden van u zijn, en reinigt u, en verandert uw kleren'.

Als Jozua, de leider van het volk Israël oud geworden is, roept hij de Israëlieten nog één keer bij elkaar. Voor de laatste maal spreekt hij hen toe. Hij roept hen dringend op trouw te blijven aan de God van Israël en zich niet te verslingeren aan de afgoden van Kanaän. Jozua is dan zelf de eerste die een keuze maakt en een belofte aflegt. Alleen voor zichzelf? Nee, ook voor zijn gezin en allen die bij hem horen: Maar aangaande mij en mijn huis, wij zullen de Heere dienen... (Jozua 24:15).

Eeuwen later zie ik een ander gezin voor het voetlicht treden. Het is middernacht en het huis waarin we een blik mogen werpen, staat vlak bij een gevangenis. Bij elkaar zijn een stoere cipier en zijn huisgenoten. Ze luisteren naar Paulus en Silas, die hen onderwijzen uit het Woord van God. De gevangenenbewaarder is de eerste die tot bekering komt, maar daarna volgen ook zijn gezinsleden. En het zal zeker niet de laatste keer geweest zijn, dat ze als gezin zo samen met geestelijke dingen bezig waren. In Handelingen 16:34 lezen we immers dat die cipier verheugd was, dat hij met zijn gehele huis tot het geloof in God was gekomen.

In de brief aan Filémon wordt gesproken over 'de gemeente die te uwen huize is' (vs. 2). Blijkbaar had zich rond het gezin van Filémon een kring van christenen gevormd. Een huisgemeente in de bredere zin van het woord dus. Maar kennelijk vormen Filémon en de zijnen, Appia en Archippus (vermoedelijk zijn vrouw en zijn zoon) daarvan de kern en speelde dit welgestelde gezin in Colosse een centrale rol in de dienst aan God. De glans van Gods gemeenschap schijnt over heel dit huis. Paulus bidt hen de genade en de vrede Gods toe (vs. 3).

De feestdagen: een gezinsgebeuren

De viering van de rustdag en de hoogtijdagen was en is voor de Joden een echt gezinsgebeuren. Op vrijdagmiddag wordt door de vrouw des huizes de woning schoongemaakt en het feestelijke sabbatsmaal klaargemaakt. De wijn en de twee goudgele, gevlochten broden (de challot) ontbreken niet. Wijn verheugt het hart en de twee broden herinneren aan de dubbele portie manna die de Israëlieten voor het aanbreken van de sabbath in de woestijn ontvingen. Bij het vallen van de avond ontsteekt moeder de kaarsen, de sabbathslichten en spreekt daarbij een beracha, een lofzegging uit. Vervolgens houdt zij haar handen voor de ogen, de handpalmen naar de vlammetjes gekeerd en dankt

God voor alles wat zij van Hem heeft mogen ontvangen. Tevens vraagt zij om steun voor haarzelf en haar gezin.

Wanneer de gezinsleden terugkeren uit de synagoge, kan de maaltijd beginnen. Gewoontegetrouw zegenen de vaders hun zonen: 'God late je worden als Efraïm en Manasse'. De dochters worden gezegend door de moeder: 'God late je worden als de aartsmoeders Sara, Rebekka en Lea'. Tijdens de maaltijd worden de Schriften geciteerd, verteld en onderwezen, gezongen en gebeden. Zo is de rustdag voor Israël een dag van viering en bezinning voor het hele gezin, waarbij de huiselijke gezelligheid niet vergeten wordt.

Ook bij de grote feesten is het hele gezin betrokken. Om een voorbeeld te noemen: het Pascha. Op de eerste avond van het Paasfeest, de Sederavond, zijn alle familieleden bijeen. De tafel is toeberaid, waarbij alles herinnert aan de verdrietige situatie van de Israëlieten in het diensthuis Egypte. De mierikswortel en de bittere kruiden wijzen terug naar de bitterheid van de slavernij. De 'charoset' (gemaakt van appels, noten, specerijen en wijn) doet eraan denken hoe de Israëlieten gedwongen waren stenen te bakken zonder stro. De ongezuurde koeken (matzes) symboliseren de haast waarmee het volk wegtrok de vrijheid tegemoet.

Wanneer ieder zich rond het Sedermaal geschaard heeft, neemt het jongste kind het woord en vraagt: Waarom is deze avond anders dan alle andere avonden? En dan vertelt vader van de eeuwenlange slavernij onder de wrede Egyptische Farao en van de bevrijding door Gods sterke arm. Zo wordt het hele gezin, niet alleen tijdens het Paasfeest maar ook gedurende de andere feesten, bij het gedenken van Gods daden betrokken. De ouders hebben de leiding, maar zij betrekken in alles de kinderen erbij. Iedere gelegenheid wordt benut om hun kinderen op te wekken tot de dienst aan de levende God en hen te onderwijzen in Zijn Woord.

Doorvertellen

Het gezinsleven neemt in de Bijbel een buitengewoon belangrijke plaats in. Gelovige ouders hebben de 'handen van God' te zijn (Kohlbrugge) en hun kinderen mee te nemen in het dienen van God. Het gezin wil een oefenplaats zijn voor de vreze des Heeren, een werkplek van de Heilige Geest.

De primaire taak van de ouders is om Gods machtige daden Zijn geboden en beloften door te geven aan hun kinderen. Dat was de hoge verantwoordelijkheid van het ouderschap in Israël, dat vaders en moeders hun kinderen vertelden wie de God van het verbond is, wat Hij gedaan heeft in de geschiedenis, wat Hij ons geven wil en wat Hij van ons vraagt. Nergens duidelijker wordt dat weergegeven dan in het bekende 'Sjema Jisraeel' ('floor, Israël'), de kernbelijdenis van het Jodendom uit Deuteronomium 6:6, 7: 'En deze woorden, die Ik u heden gebied, zullen in uw hart zijn. En gij zult ze uw kinderen inscherpen en daarvan spreken, als gij in uw huis zit en als gij op de weg gaat, en als gij neerligt en als gij opstaat'. Deze belijdenis wordt nog dagelijks door de gelovige Joden opgezegd.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het 'Sjema Jisraeel' zelfs nog aangeheven door Joden die in de gaskamers bijeen waren gedreven. Het waren voor vele kinderen van Abraham de laatste woorden die zij spraken, terwijl het gif hun longen binnendrong.

Gods woorden inscherpen bij je kinderen. Dat is nog wat anders en heel wat meer dan zo nu en dan eens een opmerking over het geloof maken. Inscherpen doet me denken aan een stuk hout dat ik eens vond in het bos. Er stond een naam ingekerfd, vermoedelijk van een jongen die hier gelopen of gespeeld had. Die afgebroken tak lag er misschien al tijden,

maar nog steeds was de naam duidelijk zichtbaar. Dat is inscherpen. Zo spreken met je kinderen dat het onuitwisbaar gegrift staat in het geheugen en hopelijk ook in het hart. En wel op ieder moment dat zich ervoor leent. Bij elke gunstige gelegenheid die zich voordoet.

Het is opmerkelijk, hoe vaak in de Bijbel over de noodzaak en de plicht om te vertellen gesproken wordt. In Psalm 34 is een man aan het woord die begrepen heeft waar het om gaat: 'Komt, gij kinderen! hoort naar mij! ik zal u de vreze des Heeren leren'. En in Psalm 78 horen we Asaf zeggen: Ik zal mijn mond opendoen met spreuken; ik zal verborgenheden overvloedig uitstorten, van ouds her. Die wij gehoord hebben en weten ze, en onze vaders ons verteld hebben. Wij zullen het niet verbergen voor hun kinderen, voor het navolgende geslacht, vertellende de loffelijkheden des Heeren, en Zijn sterkheid en Zijn wonderen, die Hij gedaan heeft. Want Hij heeft een getuigenis opgericht in Jakob, en een wet gesteld in Israël, die Hij onze vaders geboden heeft, dat zij ze hun kinderen zouden bekend maken'.

Ik wijs tenslotte nog op Jozua 4, waar we lezen over de doortocht door de Jordaan. Wanneer het volk veilig en wel aan de overkant staat, krijgt Jozua de opdracht om 12 stenen op te richten. Uitdrukkelijk wordt erbij gezegd waarom: Opdat later als de vaders met hun kinderen langs de oever zullen wandelen en de kinderen vragen, waarom die stenen daar staan, hij aan de hand van die stenen zal vertellen van Gods grote daden, waaraan Israël alles te danken had.

Het verbond

Gods wonderlijke werken, zijn betrouwbare woorden mogen niet verzwegen worden, maar moeten van generatie op generatie worden overgeleverd. Dat is traditie in de goede zin van het woord: het overreiken van de fakkel van ouderen op jongeren. De kelen van de geslachten mag niet doorbroken worden. Elk geslacht vormt een schakel met het volgende geslacht. Kinderen hebben daarin hun eigen plaats. Zij vormen de verbinding met de toekomst. Daarom moeten ouders met hun kinderen spreken over Gods geboden en beloften, zodat zij deze op hun beurt weer kunnen doorvertellen aan hun kinderen.

'Genade is geen erfgoed', zeiden ze vroeger. Dat is juist. Als wij godvrezende ouders hebben, wil dat nog niet zeggen dat wij er zijn. Ieder kind heeft het nodig om persoonlijk te komen tot geloof en bekering. Maar het andere is evengoed waar: 'Het verbond met Abraham Zijn vrind, bevestigt Hij van kind tot kind' (Ps. 105). Onze God is de God van het verbond. Hij wil werken in de lijn van de geslachten en Zijn genade voortstuwen via de bedding van het verbond. De kinderen der gelovigen zijn verbondskinderen die Gods beloften - bevestigd en verzegeld door de Heilige Doop - met zich meedragen. Dat schept verplichtingen voor de ouders. De Heilige Geest schakelt de opvoeding niet uit maar juist in. Hij wil vaders en moeders gebruiken om hun kinderen te leren op God alleen te bouwen en niet op de vreemde goden van deze wereld. De enige en waarachtige God lief te hebben, de wereld te verzaken, hun oude natuur doden en in een nieuw godzalig leven wandelen (vgl. doopformulier).

Het gebed

Naast het onderwijs neemt ook het gebedsleven in de Bijbelse huisdevotie een belangrijke plaats in. Daarbij lijken vooral de morgen en de avond de meest aangewezen momenten te zijn. Psalm 4 is een avondgebed, terwijl Psalm 5 een morgengebed is. De stilte van de ochtend is er om allereerst Gods aangezicht te zoeken. Abraham en Jakob, Mozes en Jozua stonden vroeg op om met God te spreken en Zijn opdracht te volvoeren (Gen 19:27;

22:3; Ex. 9:13; 24:4; Joz. 3:1; 6:12). Het is opvallend hoe frequent ook de Psalmen spreken over het aanroepen en lofprijzen van God in de morgenstond. Psalm 5:4 zegt: 'Des morgens Heere, zult Gij mijn stem horen; des morgens zal ik mij tot U richten en wacht houden'. Psalm 57:8, 9: 'Mijn hart is bereid, o God! mijn hart is bereid; ik zal zingen en psalmzingen. Waak op, mijn eer! waak op, gij luit en harp! ik zal in de dageraad opwaken'. Psalm 63:2: 'O God! Gij zijt mijn God! ik zoek U in de dageraad; mijn ziel dorst naar U; mijn vlees verlangt naar U, in een land, dor en mat, zonder water'. Psalm 88:14: 'Mijn gebed komt voor U in de morgenstond'. En om nog één plaats te noemen, Psalm 119:147: 'Ik ben de morgenschemering voorgekomen, en heb geschrei gemaakt; op Uw Woord heb ik gehoopt'.

Eer de mens begint met zijn werkzaamheden heeft hij zich te wenden tot God Zijn Schepper en Verlosser. De nieuwe dag is geen bezit van onszelf, maar een geschenk van Hem Die ons het leven gaf en opnieuw het zonlicht deed doorbreken na een duistere nacht. Om deze reden hebben christelijke ouders hun kinderen te leren de dag met gebed te beginnen. Net zoals Joodse ouders dat doen.

Treffend is wat ik las in het boeiende boek Jom-Jam, bestemd voor de Joodse jeugd in Nederland. 'Voor we 's morgens aan het werk of naar school gaan, ja voor we ontbijten, als eerste begin van de dag, denken we aan God. Een dier loopt, als het wakker wordt, direct naar zijn eetbak, kan niet anders denken dan aan voedsel, maar de mens en zeker de Jood wil eerst aan God denken.

Hij denkt aan God en dankt God. Hij dankt God, dat hij weer de kracht heeft gekregen om verder te leven, dat hij kleren heeft om aan te trekken, voedsel om te eten. Maar behalve, dat we God danken voor alles wat we steeds weer van Hem ontvangen, bidden we. vragen we God ook ons verder steeds alles te geven...!.

Evenmin als Gods kind de dag zonder gebed zal willen beginnen, zal hij verzuimen de dag ook weer met God te besluiten. Net als David in Psalm 4 mogen we voordat we ons te ruste begeven voor de Heere ons hart uitstorten. Al onze zorgen en zonden, al onze dank en onze donkere gedachten, alle vreugde en verdriet mogen 's avonds bij de levende God worden gebracht. Om dan gerust ons hoofd neer te leggen. 'Ik zal in vrede tezamen neerliggen en slapen; want Gij o Heere alleen zult mij doen zeker wonen' (Ps. 4:9).

Regelmaat

Opmerkelijk in de Bijbel is dat de persoonlijke en huiselijke gebeden zijn afgestemd op de vaste gebedstijden, zoals die in de tempel en later in de synagoge werden aangehouden. Religieuze Joden houden tot op de dag van vandaag consequent vast aan deze vaste gebedstijden. Er is allereerst het morgengebed (sjaggariet), dat in alle vroegte plaatsvindt. Daarnaast is er het middaggebed (mincha), uitgesproken op het moment dat in de tempel het middagoffer gebracht werd, terwijl de dag wordt beëindigd met het avondgebed (mangariet).

Deze gewoonte komt regelrecht uit het Oude Testament vandaan. David zegt in Psalm 55:17, 18: 'Mij aangaande, ik zal tot God roepen, en de Heere zal mij verlossen. Des avonds en des morgens en des middags zal ik klagen en getier maken (kreunen): en Hij zal mijn stem horen'. Ook van Daniël lezen we uitdrukkelijk dat hij aan deze orde in zijn gebedsleven vasthield. Zelfs als balling in het verre Babel bleef hij drie maal per dag zijn knieën buigen om te bidden, niet het gezicht naar Jeruzalem gericht (Dan. 6:11, 14). En de Heere Jezus Christus heeft zich eveneens bij dit gebruik aangesloten. Van Hem lezen we immers in Markus 1:35, dat Hij vroeg, terwijl het nog nacht was, opstond en naar buiten

ging om te gaan bidden op een eenzame plaats. Vermoedelijk mogen we hier denken aan het moment van het morgengebed. Hetzelfde zien we in Markus 6:46. Na de eerste wonderbare spijziging ging Jezus naar de berg om te bidden. Hoogst waarschijnlijk was dat op het ogenblik van het avondgebed (vgl. J.P. Versteeg, *Het gebed volgens het Nieuwe Testament*, p. 9, 10).

Zich aansluitend bij de Joodse gebedsuren heeft Jezus helemaal geademd in het gebed. Zelfs aan het eind van Zijn leven, wanneer Hij hangt aan het vloekhout van Golgotha zoekt Hij Zijn kracht in de getijden van Israël. Zijn uitroep 'Vader in Uw handen beveel Ik Mijn geest', was geen willekeurig woord en kwam niet op een toevallig moment. Lukas vermeldt uitdrukkelijk dat dit laatste kruiswoord werd uitgesproken op de negende ure. Dat was het moment waarop in de tempel het middagoffer werd gebracht en de priester dezelfde woorden uit Psalm 31:6 citeerde.

Na Pasen en Pinksteren zien we dat de eerste gemeente zich al evenzeer voegt in het gebedsritme van tempel en synagoge. Op de Pinkstermorgen blijken de volgelingen van Jezus op het uur van het morgengebed bij de tempel te zijn (Hand. 2:15). In Handelingen 3:1 lezen we dat Petrus en Johannes tegen het uur van het middaggebed naar het Huis van God gaan. Op het moment dat alle Joden, in de tempel of thuis in gebed gaan, zijn ook deze apostelen bij het heiligdom. Van de christenen in Jeruzalem wordt in Handelingen 2:46 gezegd, dat zij volhardend in de tempel waren. Dat woord volhardend kan ook vertaald worden met: een rite in acht nemen. Ook in andere teksten komen we het tegen en alles wijst erop dat in het Nieuwe Testament de gewoonte werd gehandhaafd om er vaste momenten voor gebed op na te houden.

Regelmaat in het geestelijke leven is kennelijk van groot belang. De omgang met God hoeft niet te worden vastgelegd in een strak patroon - er is ook het spontane - maar vraagt wel om ordening. Slordigheid leidt gemakkelijk tot verachtering. De kracht ligt in de regelmaat. Wie God alleen zoekt als hij er behoefte aan heeft, zal Hem steeds minder zoeken. Het geestelijke dient niet tot omlijsting van onze dagelijkse beslommeringen en bezigheden, maar omgekeerd moet onze omgang met God onze hele dagindeling stempelen en beheersen.

Het zingen

Het derde element in de huiselijke eredienst, zoals we die in de Bijbel tegenkomen, is het gezamenlijke zingen. Daarbij valt vooral te denken aan de Psalmen. Van Jezus lezen we in het Evangelie, dat Hij met Zijn jongeren rond de Paasmaaltijd geschaard de lofzang gezongen heeft (Match. 26:30). Dat was geen toeval, maar de vaste gang van zaken tijdens de Sederavond. In alle Joodse gezinnen zong men dan het zogenaamde Hallel, de Psalmen 113-118 (het Hebreeuwse woord Hallel betekent 'juichen', lofzingen'). Psalm 113 en 114 werden voor de maaltijd gezongen en Psalm 115-118 erna.

Ook rond de maaltijd tijdens de sabbath was men gewoon, zoals we reeds zagen, om met elkaar lofzangen (zemiroth) te zingen. Uit mededelingen van rabbijnen uit de apostolische tijd krijgen we een vrij helder beeld van de zangpraktijk in de gezinnen. Een belangrijke rol speelden daarbij ook de scholen. In klassikaal verband werden liederen als Exodus 15 en het reeds genoemde Hallel aangeleerd. Dit repertoire kon worden uitgebreid met het zogeheten Grote Hallel, waartoe de Psalmen 120-136 gerekend werden. Uit Mattheüs 21:15 blijkt dat de kinderen zeer vertrouwd waren met het zingen van het Hosanna (Help toch!, zie Ps. 118:25). Het lag hun voor in de mond. Uit de mond der kinderen werd God lof toegebracht (Ps. 8).

3. HUISGODSDIENST IN HISTORISCH PERSPECTIEF

De vroege kerk

In het verleden liggen belangrijke lessen voor het heden. Daarom leggen we nu het oor te luisteren bij een aantal stemmen uit de kerkgeschiedenis over ons onderwerp. Bepaalde vormen van huisdevotie kende men, in navolging van de Schrift, ook reeds in de vroege christelijke kerk. Een zekere Clemens Alexandrinus, een particuliere christelijke leraar in Alexandrië (ong. 160-215) heeft geprobeerd om tegenover de Grieken aan te tonen wat nu eigenlijk een echt christelijk leven is. Een waarachtig christen is, volgens hem, iemand wiens leven gekenmerkt wordt door 'gebeden en liederen en het lezen der Schriften voor de maaltijd, verder Psalmen en lofzangen gedurende de maaltijd, ja, voor het naar bed gaan, zelfs weer gebeden in de nacht'. Zo krijgt vanuit de huisliturgie het dagelijkse leven zijn betekenis.

Voor Augustinus was het gezin een vluchtheuvel in de wereld, waarbinnen het dienen van God op bijzondere wijze beleefd mag worden. Helaas vond ik bij de kerkvader geen concrete aanwijzingen voor de invulling van de huisdienst. Vermoedelijk heeft hij zich daar niet of nauwelijks over uitgelaten.

De bekende Augustinusonderzoeker E v.d. Meer slaakt althans de verzuchting 'dat we in de geschriften van de kerkvader vrijwel geen bijzonderheden vernemen over de gebedspraktijk van de gewone gelovigen. We horen weinig of niets over 'het gebed in de binnenkamers, bij het opstaan, vóór de nachtrust, of in het gezin'.

Nu heeft Augustinus zelf geen christelijk gezinsleven gekend. Voor zijn bekering leefde hij in concubinaat. Uit deze relatie werd zijn zoon Adeodatus geboren. Later zond hij de vrouw met wie hij samenleefde weg en ging al spoedig leven in een kloostergemeenschap, aanvankelijk eigenlijk meer een soort vriendengroep. Tegenover zijn medekloosterlingen pleitte hij er sterk voor om het gezamenlijke gebed, Schriftlezing en gezang trouw te praktiseren. In de 'regel' die hij voor de leefgemeenschap te Hippo schreef, staan enkele behartenswaardige zaken. De huisgenoten moeten volharden in het gebed op de vastgestelde uren en tijden. Wanneer zij in Psalmen en liederen bidden, moeten de woorden die zij uitspreken ook leven in het hart. Volgens Augustinus is dit de grondwet van elk gebed. Er moet overeenstemming zijn tussen mond en hart. Het mag niet louter uit sleur gebeuren. Wanneer aan tafel uit de Schrift gelezen wordt, moet men eerbiedig luisteren. Want 'u moet niet alleen uw gewone honger stillen, maar ook hongeren naar het Woord van God'. De tafelgenoten mogen de lezing niet onderbreken door allerlei op- en aanmerkingen te maken. Mij dunkt dat deze raadgevingen van Augustinus evengoed van toepassing zijn op het dienen van God in het gezin. Uit de boeiende biografie van Augustinus' leerling en vriend Possidius is ons ook bekend dat de kerkvader veel prijs stelde op goede gesprekken tijdens de maaltijden.

De Griekse kerkvader Johannes Chrysostomus, heeft zich wel expliciet beziggehouden met de huisgodsdiensdienst. Deze beroemde kanselredenaar - hij leefde aan het einde van de vierde eeuw en werd bijgenaamd de 'Guldenmond', vanwege zijn welsprekendheid - schreef er een afzonderlijk werkje over. De Latijnse titel daarvan luidt: *De inani gloria et de educandis a parentibus liberis*, hetgeen vrij vertaald betekent: Over ijdele roem en de opvoeding van kinderen. Chrysostomus laat daarin allereerst zien hoe verderfelijk de luxe en de losbandigheid van het leven in Antióchië wel is. Een werkelijke verbetering daarvan valt alleen te verwachten van een goede opvoeding. Daarom wijst hij de ouders met klem

op hun roeping de kinderen bekend te maken met de Bijbelse boodschap. Op een begrijpelijke en aansprekende manier moeten vaders en moeders de verhalen uit de Schrift doorvertellen. Daarbij gaat het er niet alleen om de Bijbelse geschiedenissen door te geven, maar ook en vooral om te laten zien welke lessen de kinderen daaruit kunnen leren. Chrysostomus, die in dit boekje zelf enkele voorbeelden van vertellingen geeft, acht het noodzakelijk een bepaald Bijbelverhaal enkele keren te herhalen, zodat de kinderen ermee vertrouwd raken en het zelf kunnen navertellen.

Ouders moeten van tijd tot tijd ook terugvragen om te zien wat de gezinsleden ervan onthouden hebben. Pas wanneer de kinderen wat ouder worden (de kerkvader noemt de leeftijd van 15 jaar) dient uitvoeriger gesproken te worden over zaken als dood en graf, hel en hemel. Het gesprek over geestelijke zaken is voor hem van groot belang in het kader van de huisgodsdienst. Chrysostomus is ook een groot voorstander van het zingen van liederen (hymnoi) in huiselijk verband. Men kan daarvoor met name de momenten voor en na de maaltijd gebruiken.

De Middeleeuwen

In de Middeleeuwen zien we, wat betreft de omgang met God, het accent verschuiven van het gezin naar de vele orden en kloostergemeenschappen. Er heerste grote onkunde onder het volk. Van een persoonlijk geestelijk leven was doorgaans geen sprake. Er was ook veel bijgeloof. De Bijbel ontbrak in de gezinnen. De meeste mensen kenden niet veel meer dan het *Onze Vader, het Apostolicum en de Wet des Heeren*. Men moest het hebben van wat de geestelijkheid hen voorhield.

Het zogenaamde Brevier, het rooms-katholieke liturgische kerkboek, gaf aan hoe de geestelijken hun dagelijkse godsdienstoefeningen moesten invullen. De oude naam voor dit boek was Liber Horarum (Getijdenboek), en deze titel maakt duidelijk dat de geestelijken hun gebeden op vastgestelde uren (horae) dienden uit te spreken. Men had deze getijden (horae) afzonderlijke namen gegeven: metten (nachtgebed), lauden (dageraadsgebed), priem, terts, sext, noon (noentijd), vespers ('s avonds) en completen (dagafsluiting).

Verschillend van grootte en samenstelling zijn alle getijden opgebouwd uit psalmen, hymnen, schriftlezingen en gebeden (van smeekgebeden tot lofgebeden). In veel kloosters was het onderhouden van de getijden op den duur niet meer dan sleur, dan uiterlijke plichtpleging geworden. Het dagelijkse ritueel werd door vele monniken afgewerkt zonder dat er sprake was van innerlijke beleving en waarachtige godsvrucht. Niet zelden werd ook op grote schaal de hand gelicht met de voorgeschreven godsdienstige plichten en liet men het eenvoudig na.

In de late Middeleeuwen valt hiertegen een toenemend verzet te constateren. Voor velen is de overheersing door de geestelijkheid en de veruiterlijking van het godsdienstige leven een onaanvaardbare zaak. Zowel onder (lagere) geestelijken als onder het gewone volk groeit er verlangen naar een hervorming van de kerkelijke misstanden en een vernieuwing van de spiritualiteit. Een Engelse kerkhistoricus spreekt in dit verband van een 'cry for reform' die vanuit het grondvlak der kerk gehoord werd. Heimwee naar de eerste christengemeente waar het leven met God geen lege vorm, maar levende realiteit was. In dit verband kan gedacht worden aan de stroom van religieuze lectuur die in deze periode verscheen en die erop gericht was de kennis en de betrokkenheid van de 'leken' te vergroten.

Zogenaamde Pastillae zagen het licht, met uitleg van bepaalde Bijbelperikopen. Men publiceerde Horaria, gedeelten van het Brevier voorzien van gebeden voor persoonlijk

gebruik en Plenaria, verklaringen van de mis. Daarnaast verschenen er catechismussen en rijm Bijbels, biecht- boekjes en biechtspiegels. En niet te vergeten de Bijbel in de lands taal die in deze periode onder de mensen kwam.

Tot het jaar 1500 was vooral de Latijnse Bijbel, de zogeheten Vulgata gangbaar. In 1477 verscheen in Nederland de Delftse Bijbel, terwijl in de daarop volgende jaren diverse uitgaven van de vertaalde Psalmen, Evangeliën en brieven in omloop kwamen. De uitvinding van de boekdrukkunst heeft in dit opzicht een heel bijzondere rol gespeeld. Daardoor konden Bijbels en godsdienstige geschriften veel sneller vermenigvuldigd worden en goedkoper verspreid. Wal voorheen een privilege van de geestelijken was, kwam nu binnen handbereik van de gewone man en zijn gezin, althans van hen die enigszins bemiddeld en bestudeerd waren.

Het Angelus klept in de verte

Het is ook in deze periode dat binnen de rooms-katholieke kerk het zogeheten Angelusgebed wordt ingesteld. In 1457 bepaalde paus Calixtus III dat in kerken en kloosters de klok zou worden geluid, zodat ook de gezinnen in de omgeving werden opgeroepen om met de monniken mee te bidden. De concrete aanleiding voor deze pauselijke oproep was de dreiging van de oprukkende Turken, zodat ook wel gesproken werd over de 'Lurkenklok'.

Het Angelusgebed heeft de eeuwen door een geweldige ontwikkeling doorgemaakt en heeft uiteindelijk zelfs in protestantse gezinnen een plaats verworven. Velen van ons herinneren zich de bekende plaat die onze grootouders aan de wand hadden hangen en die ook Angelus genoemd wordt: een boer en een boerin staande naast een kruiwagen, met eerbiedig gebogen hoofd en gevouwen handen. Bij het invallen van de avond staan ze op het veld te bidden. Het originele schilderij werd gemaakt door J.F. Millet (1858/1859) en is nog te bezichtigen in het Louvre te Parijs. In later tijd luidde de Angelusklok driemaal per dag en werd men 's morgens, 's middags en 's avonds geacht in huis of onder het werk de gebeden mee te zeggen. Catharina van Rennès maakte naar aanleiding van dit eeuwenoude gebruik een lied onder de titel 'Het Angelus klept in de verte'. Het werd op noten gezet door V.A. de Montagne. Veel oudere gemeenteleden herinneren zich de tekst uit hun jeugdijaren:

*Het Angelus klept in de verte
In tonen zo zuiver en hel;
De grootmoeder knielt op den drempel
De kind'ren zij staken hun spel.
Grootmoeder bidt: 'Onze Vader'
De kind'ren zeggen 't haar na;
Een zonnestraal glijdt door het lover,
Een glimlach, een glimlach van 's Heeren gená.
Zij bidt: 'O God, schenk Uw zegen,
Ook over deez' kindekens klein.
En wees hun nabij met Uw liefde
Als ik niet meer bij hen kan zijn'.
Grootmoeder bidt: 'Onze Vader'
De kind'ren zeggen 't haar na;
Een zonnestraal glijdt door het lover
Een glimlach, een glimlach van 's Heeren gená.*

Moderne Devotie

Na dit kleine uitstapje naar aanleiding van het Angelusgebed keren we weer terug naar de late Middeleeuwen. In het streven om ook de gewone man te betrekken bij het geestelijke leven heeft één stroming een belangrijke rol gespeeld, de zogenoemde Moderne Devotie. Deze opwekkingsbeweging binnen de rooms-katholieke kerk aan het einde van de veertiende eeuw was een krachtig protest tegen de veruitwendiging van de kerkelijke praktijk en een indringende oproep tot innerlijk-geestelijke beleving, de waarachtige navolging van Christus. Zowel de kloosterlingen als *de broeders en zusters des gemenen levens*, die in de wereld buiten de kloosters bleven, hechtten grote waarde aan de urengebeden, die het hele leven moesten doorademen en doortrekken. Het Getijdenboek van Geen Grote moet één van de meest gelezen boeken van de Middeleeuwen zijn geweest. De Moderne Devotie heeft er krachtig voor geijverd om de scheiding tussen geestelijken en leken te doorbreken en zodoende ook het gewone volk te betrekken bij het praktiseren van de huisdevotie. Men wilde met name de Schrift niet alleen in kerken en kloosters zien, maar evengoed in de huiskamers. De Devoten hebben zich daarom ook met veel inzet en toewijding gegeven aan het vertalen van (gedeelten uit) de Heilige Schrift in onze taal.

Maarten Luther

De Hervorming heeft deze lijn krachtig doorgetrokken. De reformatoren hebben de spiritualiteit weggehaald uit de kloosters en teruggebracht waar deze thuishoort: in de huizen van de christe-

nen. Tevens maakten zij de weg vrij voor het ambt van alle gelovigen. De ouders kregen weer de bijzondere rol toebedeeld, die zij volgens de Schrift dienen te hebben. Luther noemde vaders en moeders 'Hauss-Bischoffe' en 'Hauss-Prediger', die de taak hadden om de huisgodsdienst te onderhouden. In het bijzonder de huisvader had de plicht om de zijnen 's morgens, 's middags en 's avonds bij elkaar te roepen en met hen te bidden. Tenminste één keer per week moest hij hen ook onderwijzen uit de catechismus (vgl. de voorrede op Luthers Grote Catechismus).

Voor de reformator kwam de huisdevotie overigens niet in mindering op het belang van de kerkelijke eredienst. Het gebeuren in huiselijke kring moest een afspiegeling zijn van de samenkomst der gemeente en tevens dienen ter ondersteuning daarvan. De centrale plaats van kerk en kerkgang heeft hij nooit in twijfel getrokken.

In zijn voorrede op de Deutsche Messe (1526) komt Luther nadrukkelijk op voor het praktiseren van de huisdienst. De ouders hebben hun kinderen te onderwijzen in de hoofdzaken van geloof en gebed. De Wittenbergse hervormer pleit ervoor dat op zo eenvoudige mogelijke wijze te doen. Door middel van vraag en antwoord, bijvoorbeeld. Het gaat erom dat de kinderen gaan begrijpen met hun hart dat het in de christelijke godsdienst ten diepste om twee zaken gaat: het geloof en de liefde.

Luther maakt in dat verband de aansprekende vergelijking met twee buideltjes. Zowel het geloof als de liefde zijn een buideltje met twee zakjes daarin. In het ene zakje van de geloofsbuidel zit het geloofsstuk dat wij door Adams zonde verdorven en verdoemde zondaren zijn. In het andere dat wij door Jezus Christus verlost zijn uit deze verlorenheid. Ook in de liefdebuidel bevinden zich twee zakjes: in het ene zit het muntje met de opdracht dat wij ieder moeten dienen en weldoen zoals *Christus Ons* gedaan heeft; in het andere dat wij gewillig alle moeite zullen dragen en dulden. Zodra kinderen beginnen te

begrijpen, moeten ze aan tafel bepaalde Bijbelwoorden die ze in de preek gehoord hebben opzeggen om ze daarna in de heide buidels te stoppen, net zoals men munten in een portemonnee stopt.

Wanneer men de geloofsbuidel met goud vergelijkt, meent Luther, dan is de liefdebuidel van zilver. Op deze 'speelse' wijze hebben ouders tijdens de huisgodsdienst te handelen. En laat niemand zichzelf voor zo'n kinderspel te verstandig vinden of het verachten. Willen wij kinderen bereiken en trekken, dan zullen we kind met hen moeten worden.

De Bijbel in ieder huis

Van groot belang achtte Luther het dat ouderen en jongeren de Bijbel in hun moedertaal konden lezen. De Middeleeuwse kerkleiders hadden grote bezwaren tegen de zogenoemde 'lekenbijbel'. Het lezen en bestuderen van de Schrift moest voorbehouden blijven aan de geestelijke stand. De beroemde Straatsburgse prediker Geiler von Kaisersberg waagde te zeggen: 'Het is een kwaad ding om de Bijbel in het Duits te drukken. Hij moet immers geheel anders verstaan worden dan de tekst luidt. Het is gevaarlijk om kinderen het mes in de hand te geven om ze hun eigen brood te laten snijden. Ze kunnen er zich mee verwonden. Zo moet ook de Heilige Schrift, die het brood van God bevat, gelezen en verklaard worden door mensen met gevorderde kennis en ervaring, die de ware zin er uit kunnen halen'. Luther was er echter fel op tegen om de mensen het Woord Gods te onthouden en ze afhankelijk te maken van menselijke uitleggingen. De Bijbel moest in elk gezin zijn plaats hebben en ieder moest rechtstreeks naar de Schriften kunnen gaan.

Ergens schrijft hij: 'O, dat God al mijn uitleggingen en die van alle andere leraars het vergaan, en dat elke christen niets anders mocht overdenken dan de eenvoudige Schrift zelf en het zuivere Woord van God... Daarom, ga tot de Schrift, lieve christenen, ga tot haar en laat mijn uitleggingen en die van alle andere leraren niet anders zijn dan een steiger rondom het gebouw zelf, opdat we het eenvoudige, zuivere Woord van God mogen aangrijpen, dat we het ons mogen toeëigenen en het vasthouden, want alleen hier in Sion woont God'.

In het licht van dit citaat hoeft het ons niet meer te verwonderen dat Luther veel tijd en energie gestoken heeft in het vertalen van de Schrift. Er was hem alles aan gelegen dat de Bijbel een plaats zou hebben in de gezinnen van zijn volk.

Tafelgesprekken

Met zijn vrouw Katharina (een gewezen non) bewoonde Luther in Wittenberg het voormalige 'Zwarte klooster', dat de keurvorst hen geschonken had. Zij ontvingen daar vele gasten: familieleden en studenten, vreemdelingen en verdreven evangeliepredikers. Allen namen deel aan de dagelijkse morgen- en avondwijding in Luthers gezin, evenals de dienstboden die tot de familie gerekend werden.

Eén van deze gasten, Johann Mathesius, beschrijft hoe het bij Luther aan tafel toeging. Wanneer de reformator geroepen werd voor de maaltijd moesten de kinderen het tafelgebed uitspreken:

Alle ogen wachten op U en U geeft hun spijs te zijner tijd.

U doet Uw hand open en verzadigt al wat er leeft met welbehagen.

Heere God, hemelse Vader, zegen ons en deze Uw gaven,

die wij uit Uw milde goedheid tot ons nemen door Jezus Christus onze Heere, Amen.

Meestal ontspon zich daarna een gesprek waarbij de tafelgenoten aan Luther tal van vragen over geestelijke zaken voorlegden, die hij kort en bondig beantwoordde. Soms

vertelde één van de gasten ook iets van zijn of haar leven. Veel van deze tafelgesprekken zijn later door tafelgenoten vastgelegd en in druk uitgegeven.

Uit deze zogeheten Tischreden blijkt dat er rond de maaltijden in Luthers huis ook veel gezongen werd. De reformator was dol op zingen en muziek en meende dat de kinderen er al jong in onderwezen moesten worden. Door muziek en zang wordt de satan verdreven, worden treurigen opgericht, vertwijfelden bemoedigd. Op bepaalde hoogtijdagen werd een speciale feestmaaltijd klaargemaakt waarbij geestelijke liederen werden gezongen, gedeelten uit de Evangelieën en de catechismus opgezegd en gebeden werden uitgesproken.

Met Kerst gaf Luther aan tafel uitdrukking aan zijn vreugde over de wondere geboorte van Christus en werden er kerstliederen aangeheven. Soms werd ook meerstemmig gezongen, zoals bijvoorbeeld op Nieuwjaarsdag 1537 na het eten.

Toen Luther in het jaar 1532 vanwege zijn gezondheidstoestand lange tijd niet kon voorgaan in kerkdiensten, hield hij thuis preken voor zijn personeel en kinderen. Later zijn deze korte predikaties gebundeld in de bekende Hauspostille. De reformator licht in zijn voorwoord op dit werk toe waarom hij deze huispreken gehouden heeft. Als vader wilde hij het zijne eraan doen om zijn huisgenoten te leren een christelijk leven te leiden. Hij meende dat ook de aartsvaders de gewoonte hadden zulke preken te houden voor hun gezinnen. Van Abraham, 'zak en Jakob lezen we immers dat ze her en der altaren gebouwd hebben om God de Heere aan te roepen. Met hun huisgenoten verzamelden zij zich bij het altaar 'om te preken, te bidden en God te loven'.

De brief aan Hansje

Uit alles blijkt Luthers grote zorg voor het geestelijke welzijn van zijn kinderen en huisgenoten. Vaak sprak hij met hen over de eeuwige dingen. Zelfs als hij op reis was, wees hij zijn gezinsleden in brieven nog op de noodzaak van het dienen van God. Ontroerend

28

29

en indrukwekkend is de brief die hij in juni 1530 vanuit de Coburg schreef aan zijn zoon Hansje, die toen vier jaar oud was:

'Genade en vrede in Christus, mijn hartelijk geliefd zoontje.

Ik heb graag dat je goed leert en vlijtig bidt. Doe dat mijn zoon en ga er mee door. Als ik thuiskom, zal ik een mooi cadeautje voor je meebrengen. Ik weet een heel mooie, plezierige tuin. Er gaan veel kinderen naar binnen. Ze hebben gouden rokjes aan en rapen gouden appels onder de bomen, en peren, kersen en pruimen. Ze zingen en zijn vrolijk, hebben mooie kleine paardjes met gouden vleugels en zilveren zadels.

Ik vroeg aan de man van die tuin: 'Wat zijn dat voor kinderen?'

Hij zei: 'Het zijn de kinderen, die gaarne bidden, leren en vroom zijn'.

Toen zei ik: 'Beste man, ik heb ook een zoon, hij heet Hansje Luther, zou die ook niet in deze tuin mogen komen om zulke mooie appels en peren te eten en op die aardige paardjes te rijden en met deze kinderen te spelen?'

Toen zei die man: 'Wanneer hij graag bidt en leert en vroom is, dan kan hij ook in deze tuin komen en Filippus en Joost ook en wanneer ze allemaal komen dan mogen ze ook spelen op fluiten en trommelen en tuiten en allerlei snaarinstrumenten en met kleine boogjes schieten'. En hij toonde mij een mooie weide in de tuin, ingericht om te dansen, daar hingen enkel gouden fluiten, trommels en fijne zilveren handbogen.

Maar het was nog vroeg, de kinderen hadden nog niet gegeten. Daarom kon ik niet op het dansen wachten en ik zei tegen de man: 'Ah, beste meneer, ik zal vlug heengaan en dit alles aan mijn lieve zoon Hansje schrijven, om vlijtig te bidden en goed te leren en vroom te zijn, opdat hij ook in deze tuin komt...!'

Johannes Calvijn

Evenals voor Luther is ook voor Calvijn het gezin de primaire plaats waar de godsvrucht beoefend dient te worden. 'Elke familie afzonderlijk moet een kleine kerk op zichzelf zijn', schreef hij eens aan een Franse synode. Die uitdrukking 'kleine kerk' (die later in de stroming van de Nadere Reformatie gemeengoed zal worden) komen we meer dan eens tegen in zijn oeuvre.

Ergens merkt hij op: 'Wij mogen nooit vergeten dat God in ons huis woont, als de Heere van alles, aan Wiens dienst kleinen en groten zich moeten overgeven'. 'Het betekent geen geringe lof voor een huisvader', zo tekent hij aan hij Filémon 2, 'als hij zijn gezin zo weet te regeren dat het een afbeelding van de kerk is en hij binnen de vier muren van zijn huis de dienst van een pastor uitoefent'. En elders las ik: 'Wanneer een man niet zorgt dat zijn huis zuiver gehouden wordt alsof het een tempel van God was, roept hij de vloek over zijn gezin af'.

Tot mijn spijt ben ik geen afzonderlijke verhandeling bij de reformator van Genève tegengekomen over de huisgodsdienst. Ook zijn minder gegevens bekend over Calvijns eigen huiselijke leven dan bijvoorbeeld van Luther. De expliciete aandacht voor de huisliturgie is beperkt. Vermoedelijk speelt daarbij een rol dat er in Genève vrijwel dagelijks diensten in de kerk waren. Niettemin heeft de huisdevotie wel degelijk zijn plaats gehad bij Calvijn en in de calvinistische traditie.

Wij weten hoezeer Calvijn erop aandringt thuis (privatim) door dagelijks lezen en overdenken ons te oefenen in het Woord van God (Catechismus van Genève, vr. en antw. 304). Wij vernemen in zijn algemeenheid ook Calvijns appèl tot regelmatig gebed. Er moeten bepaalde tijden in ons leven zijn, die aan het gebed gewijd zijn. De reformator geeft aan: 's Morgens bij het begin van het werk, voor en na het eten en 's avonds (Institutie III, 20, 50).

Deze regelmatige gebedstijden hebben niets te maken met de gebedsdiensten en urengebeden, zoals deze in de kloosters gepraktiseerd werden. Die wijst Calvijn af en daarmee drijft hij de spot vanwege het karakter van werkheiligheid. Onze trouw in het waarnemen van bepaalde gebedsuren is geen verdienste. De vaste tijden zijn nodig terwille van onze zwakheid. Wij zouden het gebed, deze voornaamste oefening van de godsvrucht, op den duur gaan vergeten en verzuimen wanneer wij ons niet de één of andere teugel zouden aanleggen. Daarom heeft God ons vaste uren voorgeschreven om te bidden (hij Ps. 55:18).

Ons is ook bekend welk een grote waarde Calvijn aan het zingen hechtte. Het lied is het middel bij uitstek om onze geestelijke blijdschap (joie spirituelle) te uiten en in gloed voor God te ontsteken. Bij het zingen gaat het Calvijn niet in de eerste plaats om het esthetische, maar vooral om de gezindheid van het hart.

Het verbond

Mijn indruk is dat bij Calvijn het accent wat de huisgodsdienst betreft vooral gelegen heeft op het catechetische element. De onkunde binnen de rooms-katholieke gezinnen was hem een doorn in het oog. Hij rekende grondig af met de scholastieke opvatting van de

fides implicitas, het in-gewikkelde geloof, waarbij men eenvoudig overnam wat de kerk leerde. Voor de reformator bestond het geloof enerzijds uit kennis en anderzijds uit vertrouwen. Juist het kenniselement vroeg om onderwijs, niet alleen in de kerk maar ook in de gezinnen. God neemt door de doop de kinderen op in Zijn verbond. Dat schept verplichtingen. Door hun kinderen ten doop te houden nemen ouders de verantwoordelijkheid op zich hun kinderen te onderwijzen in de christelijke leer.

In zijn magistrale hoofdwerk, de Institutie zegt Calvin: 'Wanneer wij bedenken dat onze kinderen vanaf hun geboorte door Hem middels de doop als Zijn kinderen erkend worden, dan is dat een aansporing om hen in de ernstige vreze Gods en in het betrachten van Zijn geboden op te voeden'. Om de ouders bij deze taak te helpen schreef de hervormer zijn catechismus, zodat zij een korte, heldere samenvatting van het christelijk geloof hadden, die zij hun kinderen konden leren.

Het Gereformeerd Protestantisme in Nederland

Deze nadruk op de kennisoverdracht in het gezinsleven tekent zich ook af in de protestantse kerk van Nederland. Van meet af aan hebben de gereformeerden veel aandacht aan deze zaak besteed op vergaderingen en in publicaties. Men was er diep van doordrongen dat de ouders vanuit de kerk geholpen dienden te worden bij de godsdienstige opvoeding van de kinderen.

Niet iedereen immers was bij machte om hetzelfde te doen als de Amsterdamse koopman Laurens Reael, die in 1571 zelf een catechismus of 'kinderlere' vervaardigde 'tot stichting van zijn eigen kinderen en huisgezin'.

In 1574 werd er op de provinciale synode van Zuid-Holland op aangedrongen, dat de 'huijsghebeden des avonts (die een iehelick huijsvader niet sijn huijsghesin schuldich is ie doen' naarstig zouden worden onderhouden.

Ook op de belangrijke Nationale Synode van Dordrecht 1618/1619 kwam dit onderwerp op de agenda. Verscheidene particuliere synoden hadden erop aangedrongen omdat men grote onwetendheid omtrent geloofszaken constateerde zowel bij ouderen als bij jongeren. Uiteindelijk werd besloten dat de godsdienstige toerusting van de kinderen der gemeente op drie verschillende plaatsen zou moeten geschieden: in de huizen door de ouders, in de scholen door de schoolmeesters en in de kerken door de predikanten.

De taak van de ouders werd daarbij in alle duidelijkheid nader omschreven. Zij moesten hun kinderen vlijtig, naar ieders begripsvermogen, onderwijzen in de christelijke religie; ernstig en trouw vermanen tot de vreze Gods en oprechte godzaligheid. Hen gewennen aan de oefening van de heilige huisgebeden, de beluisterde preken bespreken, in het bijzonder die over de Catechismus; hun enkele hoofdstukken uit de Bijbel voorlezen of laten voorlezen, hun die inprenten en ze op een voor hen begrijpelijke wijze verklaren. Predikanten en ouderlingen moesten er bij de ouders met klem op aandringen dat zij deze roeping, die krachtens de doop van hun kinderen op hen rustte, zouden uitvoeren. Ouders die in dit opzicht nalatig bleven, dienden ernstig te worden vermaand.

De Nadere Reformatie

Meer nog dan in de eerste fase van de Hervorming in ons land, werd het belang van de huisgodsdienst ingezien door de theologen van de Nadere Reformatie. Zoals algemeen bekend wilde deze beweging een voortzetting zijn van de Reformatie, waarbij men krachtig pleitte voor een doorwerking van de reformatorische beginselen in leer en leven van de mensen. Men legde grote nadruk op de praxis piëtatis, het doorleefde en uitgeleefde geloof. Het gezin speelt volgens hun opvatting daarbij een uiterst belangrijke

rol. Professor Graatland heeft zonder twijfel gelijk als hij stelt, dat de structuur waarin de mannen van de Nadere Reformatie dachten en werkten, die van een aantal concentrische cirkels was.

Hij schrijft: 'De binnenste cirkel is die van het hart van de persoonlijke gelovige. Dit hart is tevens de kern, het middelpunt, niet alleen van de binnenste cirkel, maar van alle cirkels, die het totale leven omschrijven in al zijn facetten en verbanden. Om deze binnenste cirkel van het hart voegt zich niet direct die van de gemeente, maar van het gezin. Eigenlijk moet dit gezin een afglans zijn van wat er in het vrome hart zich afspeelt: de omgang met God, de aanbidding en de vreze van God, de lofzegging en de dienst aan God' (De Nadere Reformatie. Beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers, p.357, 358).

Reeds een vroege vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie als Jean Taffin (1529-1602) beschouwde het gezin als een kleine huisgemeente, waarbinnen de sfeer bepaald wordt door de vreze des Heeren. Hier moeten de kinderen al vroeg leren bidden, de Tien Geboden en de Apostolische Geloofsbelijdenis leren verstaan. Terwille van onze zwakheid is het nodig om er vaste gebedstijden op na te houden in het gezin. Ze moeten zo jong mogelijk leren lezen om de Bijbel te kunnen onderzoeken. Iedere dag enkele hoofdstukken lezen leert hen al vroeg hun God te vrezen, Zijn geboden te gehoorzamen en straks een beroep te kiezen, waarbij ze Hem kunnen dienen.

Puriteinse invloed

Een krachtige impuls krijgt de aandacht voor huisoefeningen door de geschriften van de bekende Willem Teellinck. Nadat hij gepromoveerd was, ging hij als 25-jarige jongeman naar Engeland, waar hij in aanraking kwam met het puriteinse gezinsleven. We schrijven het jaar 1604. Deze kennismaking zou een fundamentele wending in Teellincks leven betekenen.

De piëtistisch ingestelde puriteinen, die zich in de officiële kerk niet erg thuisvoelden, legden grote nadruk op de 'family-worship' (huisgodsdienst). Men was zeer bewogen met het geestelijke welzijn van hun kinderen en men deed er alles aan om hen zo vroeg mogelijk op 'the pathway to heaven', het pad naar de hemel, de weg van bekering en heiliging te krijgen. Daartoe werden op vaste tijden huisoefeningen gehouden. Van groot belang achtte men het gesprek over de eeuwige dingen tussen ouders en kinderen en niet te vergeten het goede voorbeeld, waaraan de kinderen konden aflezen wat de praktijk der godzaligheid inhield en betekende.

Een reisverslag

Teellinck zelf heeft uitvoerig beschreven welk een diepe indruk de ontmoeting met de puriteinse huisgodsdienst in Bambury op hem gemaakt heeft. In de voorrede van zijn bekende Huysboeck, gericht aan de huisvaders en huismoeders in Middelburg schrijft hij (vanwege de lengte van het citaat weergegeven in eigentijds Nederlands):

'Laat mij toe, dat ik u in het kort vertel, om uw oprechte harten tot navolging op te wekken, de christelijke orde, die ik ettelijke jaren geleden gevonden heb in een gezin buitenslands, namelijk in Bambury te Engeland, waar het de goede God mij geliefde heen te leiden en enige maanden te doen vertoeven. Het gezin van deze burger was aldus geregeld: 's morgens bijtijds maakte een ieder zich op tot zijn werk, maar zo dat niemand zich tot zijn beroep begaf aler hij de Naam des Heeren, met nauwgezetheid had aangeroepen en een hoofdstuk met grondig onderzoeken had gelezen. Op deze wijze heiligde men door het gebed en het Woord hetgeen men ter hand wilde nemen. Dit werd zo

getrouw door een ieder betracht dat zelfs de dienstboden niet mochten verzuimen. Hun werd daartoe ook iedere morgen voldoende tijd vergund. Na de dag aldus te zijn begonnen, deed iedereen zijn werk tot omtrent de middag. Dan verzamelde het hele huisgezin zich, jong en oud, en lazen samen een hoofdstuk uit de Heilige Schrift.

Op deze wijze bereid zijnde door het lezen van het Woord riepen zij eendrachtig met gebogen knieën de Naam des Heeren aan. Daarna aan tafel, de spijs door een kort gebed gezegend hebbend, spraken zij samen over hetgeen ieder uit het gelezen hoofdstuk had opgevangen. Soms hadden ze ook enkele stichtelijke vragen, die ieder op zijn beurt de dag tevoren opstelde en die daarna aan tafel door een ieder, elk naar de gave die hij had, werden beantwoord.

Na het eten zongen zij samen een Psalm, dan keerde ieder weer terug tot zijn werk. Dit deden ze ook 's avonds voor het eten en ook aan tafel op dezelfde manier. Tegen de tijd dat ze naar bed zouden gaan, overlegden zij het verloop van de dag, tussen God en henzelf alleen (sommigen deden het voor het eten) en zo bevalen zij zich Gode aan door het gebed, ieder naar de gelegenheid van zijn staat. In de week werden ook de preken die dan gedaan werden naarstig waargenomen.

's Zaterdags, in de namiddag, werden de 'clein-wetende', de dienstboden en de kinderen gecatechiseerd. Op de dag des Heeren kwamen zij 's morgens voor de preek samen, lazen een hoofdstuk en baden eendrachtig. Daarna spoedde men zich naar de kerk, gaven acht op alles en hoorden met aandacht, omdat ze wisten dat ze rekenschap zouden moeten geven of eisen van hetgeen ze gehoord hadden. Sommigen schreven de predicatie zoals de predikant die uitsprak zelfs op.

Thuiskomend eigende een ieder voor zichzelf hetgeen hij gehoord had toe aan zijn geweten en bad men de Heere om een zegen daarover. 's Middags aan tafel sprak men over de predicatie. Na het zingen van een Psalm trok ieder zich terug om zich door gebed en heilige overlegging opnieuw voor te bereiden op het horen van het Woord. Na de preek overlegden zij wederom hetgeen zij gehoord hadden, alleen voor zichzelf of samen met anderen.

Tegen de avond kwam het hele huisgezin samen en verhaalde men de preek. Dan ook werden de dienstboden en kinderen grondig onderzocht of ze aandachtig geluisterd hadden. Was er ook iets gezegd in de preek, dat in het bijzonder op de situatie van het gezin of van de huisgenoten van toepassing was, ook dat werd opgemerkt en daarbij de vermaning gevoegd om wat tevoren verzuimd was nu voortaan te betrachten of wat scheef lag te beteren. Op deze manier was de prediking van Gods Woord hun een lantaarn voor hun voeten en een licht op hun wegen...'

Centraal thema

Wanneer wij dit verslag op ons laten inwerken, ontkomen we niet aan de indruk dat de huisgodsdienst bij de puriteinen niet geheel vrij was van overdaad. Er wordt wel heel veel van ouderen en jongeren verwacht. Te vrezen valt ook dat een dergelijke beleving van de zondag tamelijk vermoeiend moet zijn geweest. Anderzijds treffen ons de ernst en de inzet waarmee aan de huisdevotie een plaats werd ingeruimd. Ook de zorg om het eeuwig welzijn van de kinderen en huisgenoten heeft ons veel te zeggen.

In ieder geval hebben de ervaringen van Teellinck in Engeland het nodige losgemaakt in Nederland. Vanaf de kansel in Middelburg en vanachter zijn schrijftafel heeft hij constant en consequent aangedrongen op het praktiseren van geestelijke oefeningen in het gezin. Iedere dag maar in het bijzonder de eerste dag der week moest worden gewijd aan God en Zijn dienst.

In 1660 verscheen *de Ordere van Mr. W. Teellinck geconcipieert, om bij hem selven alleen, in zijn Huysgesin en hij andere te betrachten*. In dit boek gunt Teellinck ons een blik in zijn eigen gezinsleven. Hij beschrijft zijn persoonlijke dagindeling, zijn uren van gebed en meditatie en tevens de wijze waarop hij met zijn kinderen de huisgodsdienst praktiseerde.

Overigens wilde Teellink niet alleen de gezinsleden bij de huisdienst betrekken, maar zoveel mogelijk ook burens en bekenden, familieleden en collega's. Velen zijn toch al gewoon om van tijd tot tijd een gezellig samen-zijn te organiseren. Teellinck noemt dat 'een wijze in Israël', die hij in de Schrift al terugvindt (Judas vers 12 en Job 1). Laten christenen met hun gasten zo nu en dan eens een 'heilige bijeenkomst' houden. Wat zou de godzaligheid versterkt worden indien men elkaar tijdens bezoeken zou stichten in het allerheiligst geloof (Noordsterre, p. 182).

In navolging van Teellinck brachten ook andere oude schrijvers een bezoek aan de Engelse puriteinen zoals Petrus Wittewrongel en Gisbertus Voetius. Anderen raakten bekend met de puriteinse vormgeving van de huisgodsdienst via de Engelse literatuur over dit onderwerp, bijvoorbeeld *de Corte Verhandelinghe van de voornaemste christelicke oeffeninghen*, een werkje van William Whately (1583-1639), dat door W. Teellinck werd vertaald. Met recht kon door drs. K. Exalto worden gesteld dat sedert Teellinck de huisdevotie één van de centrale thema's van de Nadere Reformatie geworden is.

Huishoeken, catechisatie- en gebedenboekjes

Tal van hulpmiddelen om leiding te geven aan de huisgodsdienst werden in deze periode vervaardigd. Er verschenen huisboeken (o.a. van Teellinck), catechisatie- en gebedenboekjes. De catechese vormde een vast onderdeel van de huiselijke oefeningen. De toerusting van de kinderen mocht niet alleen een zaak van de kerk zijn, ook de ouders hebben hier hun taak te verstaan. De vaders en de moeders zijn in dit opzicht de eerst verantwoordelijken, al waren er ook toen reeds velen die het lieten afweten. De predikant Cl. Streso beklagt zich erover dat 'men de onderwijsinghe van de jonghe Jeught alleen op de Kercke laet aen-komen ende 't Huys ghene oeffeninghe der Godtsaligheydt met haer aen-en-stelt'.

Met het oog op dit gezinsonderricht vervaardigden theologen speciale catechisatieboekjes die door de ouders tijdens de huisoefeningen gebruikt konden worden.

Het meest bekende gebedenboekje was van de hand van Balthasar Lydius: *Christelijcke Ghebeden, zoo geestelijcke als lichaemelijcke, in alle nooden ende swaricheden te ghehruicken*, dat voor het eerst in 1629 verscheen. De schrijver spoort zijn lezers aan om zichzelf te begeven tot de 'waghenburch' der christenen, namelijk het aandachtige gebed en benadrukt hoe nodig het is om ook zijn kinderen 'daertoe by tijts te ghewennen'. Naast dit veelgeprezen Gebedenboexke gebruikte men ook graag de gebeden van Simonides en Van Bleiswyck, evenals die van Ridderus en Saldenus.

Petrus Wittewrongel (1609-1662)

Bij enkele theologen die sterke voorstander waren van de huisdevotie willen wij afzonderlijk stilstaan. Nauw aansluitend bij W. Teellinck en de puriteinen publiceerde Petrus Wittewrongel in 1661 de derde, sterk uitgebreide druk van het boek *°Economie Christiane, ofte Christelicke Huyshoudinge*. Uitvoerige aandacht vraagt hij daarin voor de godsdienstige oefeningen die binnen het gezin behoren plaats te vinden. Met een beroep op de noodzakelijkheid, de uitnemendheid en de nuttigheid van deze oefeningen tracht hij

de ouders duidelijk te maken hoe hun gezinsleven er heeft uit te zien. Allerlei praktische raadgevingen voor de vormgeving van de huisdevotie worden door hem daaraan toegevoegd (vgl. L.F. Groenendijk, *De Nadere Reformatie van het gezin*, p. 47). Wittewrongel was er diep van overtuigd, dat zonder de hervorming van de gezinnen ook van kerkhervorming en reformatie van het volksleven geen sprake kan zijn. Hij schrijft in de aanspraak aan de lezers van zijn boek: 'Ende dewyle van dit groote werck der langhgewenschte reformatie der roepende sonde (die onsen Staet verontreynight hebben) weynig succes te hopen is: soo niet elck/hoofd voor hoofd!, eenen aenvangh met de reformatie ende verbeteringhe van syn eyghen Huysgesin beginnen'.

Simon Oomius (1628-1706)

Ongeveer gelijktijdig kwam een andere oudvader, Simon Oomius, met een traktaat getiteld *Ecclesiola, Dat is, Kleyne Kercke* (1661). Ook naar Oomius' inzicht hangt het welzijn van kerk en staat mede af van de mate waarin de huisgodsdienst in de gezinnen werkelijk gepraktiseerd wordt. Hij tekent aan, dat zolang onze huizen niet in kerken veranderd zijn, onze kerken niet zuiver kunnen zijn, noch onze staat geheiligd. Van het onderhouden der huisgodsdienst koesterde hij, evenals Wittewrongel en vele van hun tijdgenoten, hoge verwachtingen. Ze konden ertoe bijdragen om de mensen, onder Gods zegen, te doen 'opwasschen in de genade ende kennisse onzes Heeren Iesu Christi, om ze machtigh te maecken in de Schriften, ende oock om malkanderen te vermanen; ja om een gewenschte reformatie te brengen in Kercke en Politie'.

Guilielmus Saldenus (1627-1694)

Van de hand van de Delftse predikant Guilielmus Saldenus verscheen in 1668 de Christelijke Kinder-school, Onderwijsende de jonge Jeugd in de eerste Beginselen zoo van de Leere der Waarheyd als voornamentlijk van de ware Betragtinge der Godsaligheyd., bestaande uit 89 lessen in vraag- en antwoordvorm, een werkje dat verscheidene herdrukken beleefde.

Zowel uit de opdracht die Saldenus aan zijn Kinder-school laat voorafgaan als uit andere werken blijkt hoezeer ook Saldenus het belang van de huisdevotie heeft ingezien. Naar zijn diepe overtuiging behoort ieder 'in zijn huis ook zijn kerk te hebben'.

Het gaat erom dat ouders hun kinderen vertrouwd maken met de Schriften en het praktiseren van de gezonde leer. Opmerkelijk is zijn pleidooi om tijdens de huisdienst de kinderen ook te stimuleren tot het gebruik van het Heilig Avondmaal.

Saldenus adviseert om niet alleen 's morgens en 's avonds met elkaar te bidden, maar ook samen enkele Psalmen te zingen. Hoewel hij duidelijk de voorkeur geeft aan het vrije gebed, wil Saldenus de fonnuliergebeden voor het gezin toch niet verwerpen. Zelf heeft hij achter in zijn Kinder-school een aantal gebeden voor kinderen opgenomen. Bij wijze van illustratie een voorbeeld:

'O Heere, /Almachtige God/ik love en danke uwen heyligen Name/dat gy my door uwe machtige hand niet alleen geschapen/ maar ook boven soo veele andere Schepselen met een redelyke ziele begaaft en verciert hebt. Begenadight nu ook deselve ziel met uwen Heyligen Geest/opdat ik u te rechte kennen/vieriglijk beminnen/Jesum Christum door den gelove aannemen/en u altijd oprechtclijk dienen en verheerlijken magh. Vergeev' mij ook/om uwes Soons wille/alle mijne sonden/en houd in mij 't onder de quade nucken en grepen van den ouden Mensche/die sich dikwils/selfs in dese mijne kindsche Jaren/seer stoutelijck dikwijls beginnen te vertoonen.

O Heere! in mij is gansch geen kracht daar tegen/maar soo gy my helpt/soo mogense my wel quellen/maar noyt geheelyk de overhand over my krygen.

Zegent de zorge myner Ouderen/in my in uwe vermaninge en vreeze op te voeden; voeg uwe genade by hare neerstigheyeten eynde ik u en haar van harten onderdanig en altijd dankbaar zijn magh. Bewaart my voor de verleydinghe van andere kinderen; stiert en neyght myn genegentheyd altijd tot de beste, en keertse af van de slimste; maak/dat ik altijd de goede en het goede, en noyt de quade en het quade magh navolgen. Scherpt mijn verstand op/en versterkt mijne memorie, op dat ik al het gene ik in 't geestelijke en lichamelijke om u te behagen/en mijn selven 't zyner tijdt eerlijk te geneeren /leeren moet/wel magh begripen en onthouden.

Doet my ook noyt mijns Christelijken Doops vergeten/door welke ik van de geboorte af u geheylight ben/maar geeft/dat my de gedachtenisse daar van een geduurige weerhoudinghe van het quade, en een krachtige aanprickelinghe ten goede wesen magh. Vervolgende su voorts alles/wat ik doe/spreke of andersins aanvange/met uwen genadigen en onverdienden zegen/om Jesu Christi uwes Soons wille/Amen '.

Jacobus Koelman (1633-1695)

Overigens was niet iedereen onverdeeld gelukkig met Saldenus' Kinder-school. Jacobus Koelman vond het werkje niet praktisch genoeg. Op zijn beurt gaf Koelman een catechismus voor de allerkleinsten uit, waarin niet alleen de Bijbelse geschiedenis en de 'gronden der religie' aan de orde kwamen, maar evenzeer de 'oeffening der Godtzaligheid'.

De betreffende catechisatielessen zijn opgenomen in Koelmans boek *De Pligten der Ouders, in kinderen voor Godt op te voeden. Nevens Drijderleij Catechimus. Als mede Twintig Exempelen, Van Godtzali ge en vroeg stervende jonge Kinderen* (1679), waarin hij er sterk voor pleit dat de christelijke huisgezinnen kleine huisgemeenten zullen zijn. Het geschrift is opgedragen aan zijn gemeente Sluis, waar Koelman, naar zijn zeggen, grote zegen heeft mogen zien op het onderwijs aan de kinderen.

Hij acht het de taak van de ouders hun kinderen voor de Heere op te voeden, waarbij zij zich geen arbeid of moeite mogen ontzien. De zegen die daardoor over hun kinderen komt, zal hen meer vreugde geven dan alle rijkdom van de wereld. De ouders zijn de eerstaangewezenen in de geestelijke opvoeding van de kinderen. Wie is er vaker bij hen en van wie zijn ze meer afhankelijk? In hun jonge jaren zijn ze nog buigzaam, teer, handelbaar. Daarom krijgen ouders in die periode ook de beste kansen om hen te onderwijzen in de godsvrucht. Krachtens het jawoord dat bij de doop werd uitgesproken zijn ouders het ook verplicht. Het verbond waarvan de kinderen het zegel ontvingen, eist geloof en bekering. Zouden de ouders hen dan niet in kennis, tot geloof en godzaligheid opvoeden?

Aangezien veel goedwillende ouders met deze roeping niet goed raad weten - ze komen niet verder dan het aanleren van enkele 'gebedkens en vraagjes van buiten' - wil Koelman hen met zijn boekje te hulp komen.

Het is opmerkelijk dat deze 'oude schrijver' in zijn adviezen aan de ouders al heel vroeg begint. Meer men een relatie aangaat, dient men te bidden om een goede partner, met wie men één is in het geloof. Met een ongelovige man of vrouw moet men niet huwen, omdat er dan van de huisdevotie bitter weinig terecht zal komen. Reeds in de periode van de zwangerschap moeten man en vrouw samen bidden om 'heiligmaking van het kind'. Hij dringt erop aan de kinderen bij de doop goede en christelijke namen te geven. Het sacrament van de doop moet een vervolg hebben in de gebeden en in het zich oefenen in Gods beloften met het oog op de kinderen.

Koelman geeft aan de ouders afzonderlijke adviezen al naar gelang de leeftijd van hun kinderen. We kunnen hier niet alle categorieën uitvoerig weergeven, maar volstaan met enkele raadgevingen voor de geestelijke opvoeding van kinderen tot zes jaar. Als ze nog heel klein zijn, moeten de moeders met hen bidden om een zegen voor het eten, ook al begrijpen ze er nog niets van.

Zodra ze maar kunnen stamelen, dienen de ouders hen te leren hun gebeden na te zeggen. Ook moeten zij dan enkele vragen over het geloof en de godzaligheid leren beantwoorden. Laten zij ook proberen over deze vragen in gesprek te komen met hun kinderen. Zij hebben met hen te spreken over God, Die alles geschapen heeft en onder houdt. Over de zonde tegen Gods gebod en wil. Over Christus, die alleen onze zonden kan vergeven. Over het goede dat zij doen moeten en het kwade dat zij dienen na te laten. Ook moeten de ouders hen leren eerbiedig te zijn wanneer er gebeden of gezongen wordt in het huisgezin, of uit de Bijbel gelezen. Laten de oudere kinderen ook eens hardop voorgaan in gebed, opdat de jongeren horen hoe ze hebben leren bidden. De kinderen moeten ook het *Onze Vader* uit het hoofd leren en hun dient verteld te worden wat dit gebed betekent.

Franciscus Ridderus (1620-1683)

In het bovengenoemde Pligten der Ouders maakt Koelman ook melding van een geschrift, dat de predikant Franciscus Ridderus in 1657 publiceerde: *Dagelyksche Huys-Catechisatie*. Het werk was speciaal bestemd voor gebruik tijdens de huisgodsdienst. De auteur geeft daarin 'Morgen-oeffeningen' over de artikelen van het christelijk geloof, 'Middag-oeffeningen' over de plichten van een christelijk leven en tenslotte 'Avond-oeffeningen' over de geschiedenissen uit de Heilige Schrift.

Voor deze indeling beroept Ridderus zich uitdrukkelijk op Psalm 55:18, waar de dichter zegt dat God 's morgens, 's middags en 's avonds zijn stem zal horen. Alle oefeningen zijn geschreven in de vraag- en antwoordvorm, bedoeld om dagelijks in huiselijke kring te worden doorgenomen. Ieder onderdeel bestaat uit 31 oefeningen, zodat men in een maand ermee rond kan zijn en de schrijver gaat ervan uit dat men niet langer dan een groot kwartier nodig heeft om een oefening door te nemen. Men is er niet meer tijd aan kwijt dan men soms gewoon is te 'verslyten' in het afvegen van de kleren, in het kijken naar de lucht wat voor weer het is of in het gebruiken van het ontbijt. Na iedere oefening is een geestelijk lied opgenomen om te worden gezongen door de huisgenoten.

In het voorwoord benadrukt Ridderus het grote belang van kennis voor de waarachtige godsvrucht. De kennis moet 'de leidsman en leermeester wezen tot de plichten van een christelijk leven'. De kennis maakt ons vast in het geloof, nederig in het leven, devoot in het bidden, wakker in de godzaligheid, vrolijk in de hoop, brandend in de liefde, lijdzaam in de verdrukking, gerust in de dood. Zij doet ons de aarde met blijdschap verlaten en brengt ons in de hemel. Daarom moeten we alles aanwenden om onze kennis te vergroten. Daarbij zal niet ieder christen even snel vorderen.

De hemel heeft niet alleen de zon en de maan, maar ook veel kleine flikkerende 'sterrekens'. Zo kent ook Gods Huis vele kleine lichtjes die daar toch voorgoed een plaats hebben gekregen. Om tot deze kennis te geraken zijn middelen nodig.

Ridderus citeert met instemming Augustinus, die meende dat vier middelen onmisbaar waren: het lezen van de Schrift, het horen van de preek, het overdenken van het gehoorde en het gebed tot God. Als vijfde middel wordt evenwel toegevoegd: het catechiseren van het gezin. 'Wie en weet niet wat voordeel het geeft tot voortgang in de kennis, als men soo van yder Huysgesin een kleine Kerke maekt'.

Om deze reden heeft Ridderus zijn Huys-Catechisatie geschreven en opgedragen aan de Christelyke Huis-houders'. Achterin is door de schrijver een aantal 'Geestelijke Gesangeir opgenomen. Dat het boekje in veel gezinnen gebruikt is, blijkt wel uit het feit dat het vele herdrukken beleefde. In mijn bezit is een elfde druk uit 1743.

Theodorus Brakel (1608-1669)

Een ander vurig pleitbezorger van de huisdevotie was Theodorus Brakel, predikant te Makkum. Na zijn dood gaf zijn zoon Wilhelmus het boek De 'Trappen des Geestelyken Levens uit (1670).

In een afzonderlijk onderdeel besteedt de schrijver uitvoerig aandacht aan het dienen van God in het gezin. Hij acht het een zeer goed hulpmiddel om in de gemeenschap met God te groeien en daarbij te blijven dat 'elk Huisvader ende Moeder niet haar huisgezin eenige gemeene (=gemeenschappelijke) oefeningen hebben/gelijk elk zijn bijzondere moet plegen'.

Het is daarom noodzakelijk dat men in zijn huishouding een goede orde heeft. Ieder stelle een bepaalde tijd vast om deze gezamenlijke huisoefeningen te houden en ook heeft men toe te zien op het hoe en wat van deze oefeningen. Met een verwijzing naar Schriftplaatsen als Psalm 141:2 en Daniël 6:11 pleit Brakel ervoor om tenminste drie keer per dag een heel of half hoofdstuk uit de Bijbel te lezen, met elkaar neer te knielen voor het gebed en wanneer de tijd het toelaat ook enkele verzen te zingen.

Wanneer er vrienden in huis zijn mag men de oefeningen niet nalaten, maar kunnen deze 'mede met ons deze oefeningen genieten'. Is er wat meer tijd beschikbaar, dan kan men aan het gelezene een verklaring toevoegen en zal de vader als hoofd van het huis aan ieder vragen wat hem of haar in het gehoorde is opgevallen. Op deze wijze kunnen er onder Gods zegen 'goede 't zamensprekingen' zijn tot 'nuttige stichtinge ende vertroostinge'. Brakel roept uit: 'O dit is zoo nodig om in de gevoelijke gemeenschap Gods ende zijner liefde toe te nemen ende te vorderen!'

Huisoefeningen zijn ook nodig om Gods zegen over ons gezin te verkrijgen, zowel wat het tijdelijke als wat het geestelijke betreft. Brakel somt een hele reeks van vruchten op die aan het praktiseren van de huisdevotie verbonden zijn. God zal een vurige muur rondom onze huizen zijn, om ons te bewaren voor alle kwaad. Er schuilt veel profijt en kracht in, aangezien de Heere Zelf heeft beloofd dat waar twee of drie in Zijn Naam samenkomen, Hij Zelf in hun midden wil zijn. Een betere manier om onze kinderen God te leren dienen is er niet. De opvoeding is dan immers niet alleen een zaak van woorden, maar ze raken er ook van jongs af aan gewend. De liefde tot God en de liefde tot elkaar zal er door toenemen. Het zal de zonde en de ijdelheid uit onze huizen weren, de kennis van Gods Woord daarentegen doen toenemen onder zulke huisgenoten.

De huisgodsdienst is een bekwaam middel om Gods Naam en de godzaligheid van kind tot kind voort te planten, want de kinderen die het van hun ouders gezien hebben, leren dat 'thans of morgen' op hun beurt aan hun kinderen. De ouders zullen er een goed geweten aan overhouden, zelfs in het uur van hun dood, dat zij geprobeerd hebben hun huisgezinnen op te voeden in de vreze Gods.

Brakel is er diep van overtuigd dat de huisoefeningen niet zonder resultaat zullen blijven: 'Daar door sullen uwe kinderen/vrome kinderen worden ter eere van God ende stichtinge van anderen/tot vreugde van de Ouderen'. Zulke gezinnen zijn als 'kleine Gemeenten', waarin men zal voelen hoe men groeit in de gemeenschap met God en zal smaken dat de Heere lieflijk en zoet is.

Als alle vaders en moeders deze zaak maar wilden behartigen en in het werk stellen, als allen die er reeds mee begonnen zijn er maar in volhardden, zouden niet alleen die huisgezinnen door God gezegend worden maar ook het hele land.

Ondertussen wil Brakel ook weer niet te strak of te strikt niet deze dingen omgaan. Hij realiseert zich dat niet alle gezinnen dezelfde mogelijkheden hebben. Als men zich er maar voor beijvert. Het gaat ook niet om de lengte van onze huisoefening. Men moet de beschikbare ruimte elke dag zo goed mogelijk gebruiken. Is er eens een keer weinig tijd, laat men het dan wat korter doen. Er is altijd wel gelegenheid om het Onze Vader te bidden en 'daar is alles in vervat/als 't maar wel verstaan/ende van harten tot God gebeden is'.

Tegenstand

Het pleidooi dat Teellinck, Wittewrongel, Oomius, Saldenus en anderen voerden voor huisgodsdienst, bleef ondertussen niet onweersproken. Lang niet iedereen kon zich vinden in hun ideeën. Sommigen tekenden publiekelijk protest aan tegen het vérgaande 'verkerkelijken' van het gezinsleven. Eén van de argumenten was dat het hier import uit andere landen betrof, net als andere 'zwaarmoedige stiptheden', die uit Engelse en Schotse puriteinse kringen naar ons waren overgewaaid.

De bekende hoogleraar H. Witsius bestreed deze aantijging evenwel en maakte duidelijk dat de huisdevotie volstrekt geen nieuwigheid was, maar een zaak die vanouds in de christelijke kerk is gepraktiseerd. De wortels van de huisoefeningen liggen, aldus deze theoloog, in het oude Israël en in de eerste christengemeente. Ook oude protestanten als de Bohemers propageerden de huisdienst en Witsius wijst er tevens op dat deze zaak krachtig is aanbevolen op de Dordtse Synode van 1618-1619.

Anderen hadden niet zozeer principiële bezwaren, maar voelden er ondertussen toch weinig voor om in eigen gezin aan het appèl tot beoefening van de huisdevotie gehoor te geven. Het leven was dikwijls weerbarstiger dan de leer. Verscheidene auteurs klagen erover, dat er veel te weinig van hun ideaal terecht kwam. Dikwijls waren ouders nalatig of onwillig.

Theodorus à Brakel somt een aantal redenen op waarom velen de godsdienstige oefeningen niet praktiseerden. Sommigen lieten het na omdat ze het nooit van hun ouders gezien hadden. Anderen wilden zich eenvoudigweg niet de moeite getroosten om er aan te beginnen. Er waren er ook die de huisoefeningen als onnodig beschouwden, omdat zij deze voor al te grote 'preciesheid' achtten. Sommigen schaamden zich ervoor omdat het in veel andere gezinnen ook niet gebeurde. Terwijl het in nogal wat huizen er niet van kwam doordat men 'onbedachtelijk' gehuwd was met iemand die vreemd was aan het geloof. Het gevolg van het verzuimen der huisoefeningen was echter wel, schrijft Brakel, dat er bij veel mensen ook weinig van de gemeenschap met God te vinden was.

Nog enkele hulpmiddelen

Behalve catechisatie- en gebedenboekjes verschijnen in de 17e en vooral in 18e eeuw ook nog andere hulpmiddelen die de huisgodsdienst willen ondersteunen. Een geheel eigen categorie vormen de bekeringsgeschiedenissen van vroeg overleden kinderen. Getuigenissen van hoe God (jonge) mensen verandert, achtte men van groot belang voor de godsdienstige vorming van de jeugd. Beschrijvingen van voorbeeldige kinderlevens waarin de ware godsvrucht openbaar kwam, werden beschouwd als uitermate nuttige lectuur. Zo konden de jongeren op bevattelijke manier vernemen wat God in een

mensenleven wil uitwerken. In Engeland was een ware stroom van dergelijke biografieën en andere kinderboeken op de markt gebracht.

Ten onzent heeft met name de al eerder vermelde Jac. Koelman er sterk voor gepleit dat ouders hun kinderen levensverhalen van bekeerde, jong gestorvenen laten lezen. Naar aanleiding van het gelezene dienen zij met hun gezin in gesprek te gaan: 'Spreekt met hen daarvan, en laat ze u zeggen, wat ze in die kinderen en jongelingen en anderen gemerkt hebben, dat zeer opmerkelijk was; en brengt gij het hun te pas, bij veel gelegenheden'. In zijn boekje over de plichten der ouders heeft Koelman zelf een twintigtal 'exempelen' van jonge kinderen die vroeg bekeerd en gestorven zijn opgenomen.

Dr. L.E. Groenendijk heeft in een boeiend artikel aangetoond dat het merendeel van deze voorbeelden vertalingen zijn van Engelse kinderbiografieën. (Ten puriteins kinderboek uit de 17e eeuw', *Theologia Reformata* 21 (1978) p. 36-55).

De Rotterdamse predikant Jacobus Fruytier richtte zich in 1718 rechtstreeks tot de jonge mensen met Salomons raedt oen de Deugt; Groot voorrecht der christenkinderen. Een dringende oproep om de levende God te zoeken in je goede jaren en het niet te laten aankomen op moeilijke tijden of de jaren van de ouderdom, waarin men vaak lusteloos is ten aanzien van de geestelijke dingen.

In 1745 werd een Historische kinder-bybel uitgegeven, met als ondertitel 'Schriftuurlyke Lusthof'. Het boek bevat 250 afbeeldingen van de voornaamste geschiedenissen uit het Oude- en Nieuwe Testament waardoor deze gemakkelijker te begrijpen zijn voor de jeugd. De platen zijn voorzien van bijschriften, versjes en de Bijbeltekst.

Eén der belangrijke leerboeken voor de geloofsopvoeding van de kinderen vormde het Groot ABC-boek of het Handboek zoals het later genoemd werd. Het werkje telde zestien bladzijden en bevatte het ABC in verschillende lettertypen, de *twaalf artikelen des Geloofs*, de *Tien Geboden*, het *Onze Vader* en daarnaast nog een aantal gebeden.

Prentbijbels

Een heel belangrijk leermiddel bij het lezen van de Schrift in huiselijke kring waren de prenten waarop Bijbelse voorwerpen en geschiedenissen stonden afgebeeld. Naast het aspect van verfraaiing hebben bij de Bijbelprenten door de eeuwen heen zonder twijfel ook pedagogische motieven een rol gespeeld.

In de inleiding op de zogeheten Keulse Bijbel, die omstreeks 1478 gedrukt werd, kunnen we dat met zoveel woorden lezen. In de eerste plaats dienen de houtsneden om de tekst beter te begrijpen en in de tweede plaats hoopt de schrijver dat de beschouwer door de prenten wordt aangemoedigd om de tekst te lezen. De invloed van deze afbeeldingen is, vooral op de jeugd, aanzienlijk geweest. De Bijbelkennis is er door toegenomen. Iets wat gezien wordt, nemen kinderen eerder in zich op en wordt beter onthouden. Zoals in onze tijd de tekeningen in kinderbijbels een hulpmiddel vormen bij de huisgodsdienst, is dat in vroeger tijd ook het geval geweest met de prentbijbels. De prenten hadden een enorme invloed op het voorstellingsvermogen van de gelovigen. Ze stimuleerden de meditatie en wilden de lezers emotioneel bij het gebeuren betrekken.

Luther was er een groot voorstander van om door middel van platen de Bijbeltekst te verduidelijken. In het manuscript van zijn vertaling van het Oude testament gaf de reformator zelf in de kantlijn aan waar illustraties moesten worden geplaatst. Ook gaf hij richtlijnen hoe de prent moest worden uitgevoerd.

Wilco C. Poortman wijst er in zijn prachtige werk *Bijbel en prent* op, dat de platen ook voor Luther niet dienden ter versiering, maar tol taak hadden de tekst te verduidelijken en

dichter bij de mensen te brengen. Afbeeldingen van de ark van Noach, de tempel, het paleis van Salomo etc. hadden de bedoeling om de tekst te ondersteunen en toe te lichten. De beroemde schilder Lukas Cranach de Oude verzorgde de illustraties van het boek der Openbaring in de Lutherbijbel.

De gereformeerden hadden aanvankelijk moeite met het opnemen van prenten en wilden zich graag beperken tot de tekst alleen. Niet de afbeeldingen, maar het Woord zelf moet het doen, was hun diepe overtuiging. De eerste uitgave van de Statenvertaling kende dan ook geen platen, zelfs geen landkaarten. Het volk bleek evenwel toch behoefte te hebben aan platen. Men was er door oudere Bijbeluitgaven te zeer aan gehecht geraakt om er afstand van te willen doen. Om deze reden gingen drukkers ertoe over om prenten toe te voegen. Wanneer men over voldoende financiën beschikte, kon men een serie platen bij zijn Bijbel laten inbinden. Veel kopers bleken daarbij een voorkeur te hebben voor de prenten die tussen 1625 en 1627 in Duitsland waren uitgegeven door Mattheus Merian in zijn serie *Icones Biblicae*. Deze reeks bestond uit 233 gravures. Na 1700 vindt er in dit opzicht een kentering plaats en komen vooral de platen (etsen) van Jan Luyken in zwang.

Decoraties

Een opmerkelijk verschijnsel in de huizen van onze voorouders was het veelvuldig voorkomen van Bijbelse voorstellingen op huisraad en aan de wanden. Ondanks het feit dat de hervormden in ons land sedert 1566 goeddeels hadden afgerekend met beelden en schilderijen (fresco's) in de kerk, had men kennelijk geen bezwaar tegen Bijbelse voorstellingen in de huiskamers. Nauwelijks honderd jaar na de beeldenstorm waren afbeeldingen te zien op kasten, borden, stoven en op tal van andere gebruiks- en siervoorwerpen. De welgestelden verfraaiden hun woning met kostbare schilderijen en glas-in-lood-ramen waarop verhalen uit de Schrift waren uitgebeeld. De keuze van de onderwerpen was ondertussen tamelijk beperkt. Het waren meest dezelfde Bijbelgedeelten die inspireerden tot afbeelding, zoals bijvoorbeeld de geschiedenis van Jozef en de vrouw van Potifar (kuisheidsmotief) en van koningin Esther.

Een bijzondere plaats namen bij dit alles de haard- en wandtegels in. Er zijn vandaag de dag nog zo'n 500 verschillende onderwerpen bekend die op dergelijke tegels te zien waren. Complete haardschouwen werden op deze wijze van Bijbelse voorstellingen voorzien, ook toen reeds een vrij kostbare aangelegenheid.

De eerste Bijbelse onderwerpen op aardewerk treffen we eind vijftiende eeuw aan in Italië. In ons land zou het tot ongeveer 1640 duren eer Bijbelse scènes op tegels werden afgebeeld. Vooral na 1700 neemt de belangstelling voor Bijbeltegels in de Nederlanden enorm toe. Bijbelse voorstellingen over de hele breedte van de tegel of in een cirkel werden in deze periode met miljoenen gemaakt. Deze tegelrage onder brede lagen van onze bevolking had alles te maken met de toegenomen welvaart. De voorstellingen dienden in de eerste plaats voor decoratie in de woningen. Toch hebben deze afbeeldingen zeker ook een didactische functie gehad. Net als de prenten in de Bijbel illustreerden de wand- en haardtegels de Bijbelse verhalen die gelezen en verteld werden in de gezinnen. Vermoedelijk werden ze in de loop der tijd zelfs in toenemende mate gebruikt als leermiddel bij de geestelijke opvoeding van de kinderen.

Van de grote prediker uit de vorige eeuw Hermann Friedrich Kohlbrugge is bekend dat zijn grootmoeder hem aan de hand van taferelen op de haardtegels in haar huis te Edam de Bijbelse geschiedenissen vertelde. Als kleuter zat hij graag bij haar op schoot en luisterde. Kohlbrugge heeft de liefde voor Gods Woord op deze wijze ingegoten gekregen. 'Dat wat

je niet begrijpt', zei ze, 'laat je liggen. En als je iedere dag vlijtig leest, ik bid voor je en ik ben er zeker van dat de goede God je er zoveel van duidelijk maakt als je nodig hebt'.

De 19e eeuw

In de 19e eeuw zien we de stroom godsdienstige literatuur bestemd voor de huiselijke kring aanzwellen. Tal van kinderbijbels en catechisatieboekjes zien het licht. De meeste daarvan zijn evenwel sterk moraliserend en dragen de sporen van de ideeën der Verlichting. Braafheid en deugd staan hoog in het vaandel. Naast de jeugdbijbel van J.H. van der Palm (24 delen 1811-1834) kreeg ook de kinderbijbel van A. Rutgers van der Loeff' grote bekendheid. Van de hand van laatstgenoemde verscheen ook een Bijbelst-h Catechisatieboek voor huiselijk gebruik.

Ook wat betreft de huisdevotie heeft de beweging van het Reveil een verdieping en verlevendiging betekend. In deze kringen was veel belangstelling voor de huisgodsdienst. Op menig gezin heeft deze stroming, die pleitte voor levensvernieuwing en persoonlijke vroomheid een zwaar stempel gezet. Veel zegen is er ook uitgegaan van de zogeheten 'réunions'. 's Middags of 's avonds kwam men bijeen bij iemand thuis om te luisteren naar de uitleg van een Bijbelgedeelte en om met elkaar in gebed te gaan.

Van Steven de Clercq, broer van de meer bekende Reveilman Willem de Clercq is een dagboek bewaard gebleven dat hij heeft bijgehouden over de eerste levensjaren van zijn dochter Maria. Daarin tekent hij aan dat hij een Engels boekje had gelezen over de plichten van de ouders betreffende de geestelijke opvoeding van de kinderen. Hoewel hij er enkele kritische kanttekeningen bij plaatst, stemt hij er toch goeddeels mee in en neemt een aantal adviezen over voor zijn eigen gezin. Al heel vroeg spreken de Clercq en zijn vrouw met hun dochtertje over geestelijke zaken en vertellen haar dat God het is Die ons brood geeft, dat Hij veel van kinderen houdt en dat wij Hem moeten bidden en danken. De ouders leren haar de Bijbel te lezen en Psalmen uit het hoofd te zingen. Maria de Clercq is later een goede relatie van Kohlbrugge geworden. Ze hielp bij het vertalen van diens preken. Een vrome vrouw was zij, die tot grote zegen voor haar eigen kinderen is geweest.

Ook in het gezin van Abraham Kuyper, de voorman van de Doleantie stond de huisgodsdienst hoog genoteerd. Toen Kohlbrugge in 1871 vanuit Elberfeld een preekbeurt vervulde in Amsterdam, bracht hij ook een bezoek aan Kuyper. Hij heeft altijd goede herinneringen aan deze ontmoeting bewaard, vanwege de plaats die de dienst aan God hier innam.

Later schreef hij er zelf over: 'Bij Ds. Kuyper heb ik mij in zekere zin thuis gevonden. Die mensen geven zich zoals ze zijn... man en vrouw hebben elkaar innig lief; twee mooie jongetjes van acht en zeven jaar waren gedurig en vertrouwelijk om mij, en een lief meisje met twee mooie ogen kroop mij onder de voeten door. Dan was daar nog een mooie vrij jaloerse hond en twee mooie katten, die mij telkens op de knie zaten. Kuyper is schrikkelijk levendig, rusteloos. In dat huis is het klap in klap uit van allerlei bezoeken. Dinsdag hield ik morgen- huisgodsdienst; voorlezing uit een foliantbijbel. Het gezin binnen, Mevrouw speelde, allen zongen een paar psalmverzen, toen lezing en gebed'.

Houtskoollijnen

Hier beëindigen wij onze historische verkenning. Ik ben me ervan bewust dat van een volledig en gedetailleerd beeld geen sprake is. Niet bij alle stromingen en figuren die aandacht gaven aan de huisgodsdienst kon worden stilgestaan. Aard en omvang van dit

werkje legden beperkingen op. Het zou de moeite waard zijn om bijvoorbeeld ook hervormers als Bucer en Bullinger op dit punt te onderzoeken. Daarnaast kan nog gedacht worden aan het Piëtisme van Spener en aan de kringen van de Afscheiding in de vorige eeuw. Bij deze enkele houtskoollijnen moet het hier evenwel blijven.

Onze conclusie kan zijn dat de huisgodsdienst van meet af aan onder de christenen is gepraktiseerd. In de ene periode van de kerkgeschiedenis werd er evenwel meer nadruk op gelegd dan op de andere. Soms werd de huisdevotie verlegd naar de kloosters. Dan weer stond de officiële kerkdienst hoger genoteerd dan het dienen van God in het gezin. Wat Nederland betreft springt de beweging van de Nadere Reformatie er duidelijk uit. Vele 'oude schrijvers' hebben er sterk voor geijverd dat gebed, Schriftlezing en geestelijk lied een plaats zouden hebben in de huizen van de christenen. Zonder twijfel raken we hier aan iets eigens, iets specifiek van deze beweging uit de zeventiende en achttiende eeuw.

Meer dan andere theologen uit de kerkgeschiedenis brachten zij dit thema ter sprake in prediking en publicaties. De uitvoerige wijze waarop zij hun gemeenteleden op dit punt motiveerden en toerustten is uniek.

Tevens werd ons duidelijk dat het streven naar praktisering van de huisdienst de eeuwen door een aangevochten zaak is geweest. Volmaakt is het er nooit aan toe gegaan. In veel gezinnen kwam er niets van terecht. Ook wat dit punt betreft is er weinig nieuws onder de zon. Vandaag immers is de huisdevotie al evenzeer aan erosie onderhevig, zoals wij in een eerder stadium reeds constateerden. Deze lijn naar het heden willen we in het volgende hoofdstuk weer oppakken, waarin we zoeken naar mogelijkheden voor huisgodsdienst in onze tijd.

4. HUISGODSDIENST IN DE PRAKTIJK

Is de huisgodsdienst vandaag nog wel een haalbare zaak? Of houden we ons bezig met een vrome wens, die gespeend is van elke zin voor realiteit? Eenvoudig is het zeker niet. Werk en school, vereniging en hobby's zetten de huisdevotie onder zware druk. Het staat ook zo haaks op de trend van onze dagen. Onze samenleving heeft veel te bieden, maar stilte is een schaars artikel geworden. Onze zelfvoldane, verzadigde cultuur biedt weinig ruimte voor spiritualiteit. Er zijn teveel zaken die zich aan ons opdringen, onze aandacht gevangen willen houden. De media zeker niet in de laatste plaats. De geest van onze tijd, met zijn verafgoding van materiële welvaart, met zijn drang naar genot en zelfbeschikking, doet een gigantische greep naar onze jongeren en weet tallozen te bekoren. God, kerk en Bijbel hebben in het wetenschappelijk denken vrijwel geen plaats meer en zijn goeddeels naar de rand van de samenleving gedrongen. Opgroeïende jonge mensen ademen dit klimaat tijdens hun studie en op hun werk. Moet de huisdevotie het bij deze overmacht aan tegenkrachten niet bij voorbaat verliezen?

Als Friezen in Brabant

Iemand merkte treffend op: 'Onze kinderen leven vandaag als Friezen in Brabant'. Hij bedoelde te zeggen: Zolang Friese kinderen in Friesland opgroeien is het niet zo moeilijk om hen de Friese taal en de Friese cultuur bij te brengen. Ze weten niet beter want iedereen spreekt en leeft op z'n Fries. Wat ze thuis horen, komen ze bij hun vrienden ook tegen. Maar veel moeilijker wordt het wanneer een gezin uit Friesland naar Brabant verhuist en daar Fries wil blijven spreken. Dan gaat het niet meer vanzelf. Dat vraagt extra aandacht en inzet.

Zo is het ook met de huisgodsdienst en de geloofsopvoeding vandaag. De dingen zijn niet langer vanzelfsprekend, maar worden aan alle kanten bestreden en aangevochten. In de 'gekerstende' samenleving van vijftig jaar geleden waren Schriftlezing en gebed in het gezin veelal gemeengoed.

In onze post-christelijke 'Kabelcultuur' (prof. dr. E. Schuurman) kan ons gezin het enige in de straat, het enige in de flat zijn die er iets aan doet. Daar moeten we ons terdege van bewust zijn. Meer nog dan voorheen zullen we ons moeten inspannen om een vorm te vinden waarin het dienen van God in gezinsverband gestalte kan krijgen.

Devotio modera

De vraag is vooral, in hoeverre we als ouders overtuigd zijn van de wenselijkheid en noodzakelijkheid van de huisgodsdienst. Persoonlijk geloof ik dat hernieuwde aandacht voor de huiselijke vroomheid tot grote zegen kan leiden voor gezin en kerk. Het is onloochenbaar dat de beoefening van huisdevotie een geweldige uitstraling heeft gehad in het Engeland en Nederland van de zeventiende eeuw. Het vormde één van de pijlers van de opwekking die Puritanisme en Nadere Reformatie met zich meebrachten.

Nu gaat het er niet om de praktijk van een aantal eeuwen terug te imiteren. Onze tijd vraagt om eigen vormen en eigen invulling. Waar wij dringend behoefte aan hebben, is een *devotio moderna*, een herleving van de spiritualiteit, van de verborgen omgang met God. Er zou al veel gewonnen zijn, als we bewuster leerden omgaan met datgene wat we gewoon zijn te doen. Bezinnen we ons ooit op deze vragen binnen ons gezin? Praten ouders er met elkaar en met hun kinderen over? Ik vermoed dat in veel kerkelijke gezinnen het bidden en Bijbellesen rond de maaltijd nog in ere gehouden wordt. Maar betekent het even de handen vouwen ook dat we werkelijk bidden met elkaar? En houdt het feit dat

de Bijbel gelezen wordt in, dat we ook echt horig zijn aan het Woord? Heeft het ons iets te zeggen en delen we met elkaar wat we uit het Woord hebben opgevangen?

In een dagblad las ik eens over een gesprek met enkele jongeren van de middelbare school. Een meisje, Karin heette ze, merkte op: 'Ik heb eens bij mensen gelogeerd, die 's ochtends, 's middags en 's avonds uit de Bijbel lezen. Dat is goed natuurlijk, maar als ze een stuk hadden gelezen dat niemand goed had begrepen, namen ze er geen verklaring bij of zo, nee, dat was: dicht die Bijbel, eindigen en wegwezen. Op die manier gaat er van het Bijbellezen niet veel uit, vind ik'.

Die scholiere had groot gelijk. We kunnen te weinig bidden en lezen uit de Schrift, maar er is ook het gevaar van de sleur, van de dode gewoonte. Een gebed zonder wezenlijke aandacht is geen gebed. En even een stukje lezen wordt op den duur een ritueel, dat aangeeft dat het eten gedaan is. Gebed en Schriftlezing dienen meer te betekenen dan het openen en sluiten van het hekje voor en na de maaltijd.

Als een toerist in Rotterdam komt en hij vraagt bij het V.V.V. naar 'het' beeld van Rotterdam, dan wordt hij zonder aarzelen verwezen naar de Blaak, waar het beeld 'Verwoeste stad' van de beeldhouwer Zadkine staat. Een tragische figuur, de handen ten hemel geheven in afweer, onmachtig om de gruwel der verwoesting te ontvluchten. Het meest treffend is echter het gat in dit beeld, op de plaats waar het hart zou moeten zitten. Het hart is eruit. Te vrezen valt dat hetzelfde gezegd moet worden van het geestelijke leven in veel gezinnen. Men leest de Bijbel nog wel, men vouwt de handen, maar het hart is er niet bij, het leven is eruit geweken. Het gebeurt allemaal automatisch, vluchtig, gedachteloos.

Wat willen we met ons Bijbellezen? Vindt het Woord werkelijk weerklank in ons hart, een echo van geloof en bekering? Wat bedoelen onze gebeden? Heel vaak bedoelen ze niets. Het zijn geen hemelbestormers als een adelaar. Veeleer lijken ze op de mus, die even omhoog vliegt, maar zich al heel gauw bedenkt en naar de aarde terugkeert.

Ouders dienen op dit punt kritisch hun gezinsleven te onderzoeken. Ook wat betreft de huisgodsdienst is het voortdurende gebed onmisbaar: *Doorgrond ons, o God en ken ons hart: beproef ons en ken onze gedachten. En zie of er bij ons een schadelijke weg is en leid ons op de eeuwige weg* (Ps. 139). Laten we ons er niet bij neerleggen als er op dit punt dingen scheef liggen in ons dienen van God. Maar eerlijk het lek opzoeken. Ons verootmoedigen en biddend zoeken naar vernieuwing, naar verdieping van de dienst aan God in ons huiselijke leven.

Hoewel man en vrouw beide verantwoordelijk zijn voor het dienen van God in hun gezin ligt hier toch een bijzondere opdracht voor alle vaders. Helaas laten veel mannen het in dit opzicht afweten. Vaders hebben vaak de neiging deze dingen aan hun vrouw over te laten. Daarmee maken zij het zich evenwel al te gemakkelijk. Als hoofd van het gezin zijn zij in het bijzonder geroepen om het initiatief te nemen en leiding te geven in hun huis. Ook in geestelijk opzicht heeft de vader zijn door God gegeven plaats en taak ter harte te nemen en zijn vrouw en kinderen voor te gaan.

Treffend merkte dr. S. Gerssen op, dat wanneer een man zijn priesterlijke taak niet nakomt, zijn gezin net lijkt op een gemeente zonder kerkenraad

Geen tijd

Vermoedelijk vormt in nogal wat gezinnen de tijdsfactor een probleem. Wanneer zien we elkaar eigenlijk nog? Misschien moeten we leren ons dagprogramma erop in te stellen. Niet afwachten welke tijd voor huisdevotie overblijft, maar plaats ervoor inruimen in onze agenda. Dat kost weliswaar offers, maar heeft dat ook niet te maken met wat Jezus ons

leerde: 'Zoek eerst het Koninkrijk Gods en Zijn gerechtigheid en alle andere dingen worden u toegeworpen' (Matth. 6:33)? Het moet toch mogelijk zijn met elkaar af te spreken tenminste één maaltijd per dag gezamenlijk te gebruiken?

Ik was nogal onder de indruk van een gesprek dat ik bijwoonde op de orthodox Joodse school 'Het Cheider' in Amsterdam. Tijdens een (werk)bezoek aan deze school was ook één van onze parlementariërs, lid van een kleine christelijke partij, aanwezig. Rond een kop koffie raakten we in gesprek over het dienen van God in de Joodse en christelijke gezinnen.

Het bewuste Tweede-Kamerlid vertelde hoe hij en zijn vrouw, ondanks de overvolle agenda toch probeerden er gestalte aan te geven. 'We zijn zuinig op de zondag', vertelde hij. 'Dal is voor ons ook echt een dag van het gezin. En we staan iedere morgen allemaal wat extra vroeg op om met elkaar te ontbijten. Dat moment gebruiken we dan tevens om bij te praten, niet alleen over de school en het werk maar ook over de eeuwige dingen'.

De Schrift in het gezin

Op welke wijze kunnen we de huisdevotie vandaag gestalte geven? Het zijn slechts enkele stippellijnen, die we in het kader van dit boekje kunnen trekken. De bedoeling ervan is om elkaar aan het nadenken te zetten en een aantal suggesties aan te reiken.

In de omgang met God, persoonlijk en gemeenschappelijk zal de Bijbel altijd de centrale plaats moeten innemen. Wie de Schrift gesloten laat, snoert God als het ware de mond en verhindert Hem om ons aan te spreken. Wie geen tijd heeft voor Gods Woord, heeft ook geen tijd voor God Zelf. Als iemand doordrongen was van het belang van de Schrift, was het de reformator Johannes Calvijn wel. Hij noemde haar 'het voornaamste en kostbaarste goed dat wij in de wereld bezitten'.

De hervormer vergeleek de Bijbel met een sleutel, die ons het Koninkrijk van God opent. Zij is het licht dat ons leidt, de lamp die ons verlicht te midden van de duisternis dezer wereld. Zij is de spiegel waarin wij het aangezicht van God aanschouwen om zo veranderd te worden tot Zijn eer. Zij is de koninklijke scepter, waardoor Hij ons als Zijn volk regeert, de herdersstaf die Hij ons geeft ten teken dat Hij onze Herder wil zijn. Zij is het enige voedsel voor onze zielen, dat ze voedt ten eeuwigen leven...

Daarom heeft de Schriftlezing in de huisgodsdienst alle aandacht te krijgen. Het is bepaald geen toeval, dat een bruidspaar dat in de kerk trouwt een huwelijksbijbel meekrijgt. Uiteraard hebben die twee reeds één of meer Bijbels in hun bezit. Maar dit exemplaar heeft een ander doel. Het is geen Bijbel voor privé-gebruik maar een huisbijbel. En de bedoeling is dat die Bijbel het middelpunt gaat vormen van hun gezin, precies zoals de kanselbijbel het centrum van de gemeente is.

Over de wijze waarop die huisbijbel functioneert, dienen man en vrouw met hun kinderen voortdurend in gesprek te blijven en telkens weer bewuste keuzen te maken. Ieder gezin is anders en heeft zijn eigen mogelijkheden en beperkingen. Een gezin met kleine kinderen zal het anders doen dan wanneer er alleen volwassenen zijn. Maar ieder gezin dient ernaar te streven om de Bijbel zoveel mogelijk aan het woord te laten komen.

Om de betrokkenheid van alle gezinsleden te vergroten is het zinvol, wanneer ieder meeleeft uit zijn eigen Bijbel. En waarom zouden we niet ieder om de beurt een vers of gedeelte laten voorlezen? Voor de kinderen een goede oefening om thuis te raken in de taal van de Schrift.

Laten we niet uit gemakzucht over moeilijke teksten of passages heenlopen, maar elkaar vragen wat het gelezene wilde zeggen. Als we er zelf niet uitkomen, kunnen de kante-

keningen of een handzame Bijbelverklaring ons zeker helpen. Zo brengt de Schriftlezing ons verder en is er groei in kennis, in het verstaan van de Bijbelse boodschap. En laten we de vragen die onze kinderen stellen niet uit tijdsgebrek naast ons neerleggen. Hoe vaak komen ze na de Bijbellezing niet spontaan met een probleem of een opmerking voor de dag? Zij maken het ons soms lastig, maar hun vragen bieden een geweldige mogelijkheid om met elkaar te spreken over de zaken van Gods Koninkrijk.

Hoe en wat lezen we?

Sommige gezinnen hebben de gewoonte om de Bijbel van begin tot einde door te lezen. Wanneer Openbaring 22 aan de beurt geweest is, beginnen ze meteen weer bij Genesis I. Zo gebeurde het vroeger bij mijn grootouders en bij ons thuis en ik bewaar daaraan goede herinneringen. In ieder geval komt op deze wijze de hele Schrift aan de orde en worden we bewaard voor selectief Bijbelgebruik. Toch kiezen we in ons eigen gezin voor een andere methode. Ik geef het maar door als een mogelijkheid.

's Morgens bij het ontbijt hebben we de gewoonte om een Psalm te lezen. We volgen de Psalmen op de voet en werken zo het hele Psalmboek door. De Psalmen hebben hun eigen plaats en betekenis in het geloofsleven. Zij voeren ons in de 'binnenkamer van het Oude Testament'. Men ziet er, om met Luther te spreken, alle heiligen in het hart. Alle hoogten en diepten, strijd en overwinning, klacht en jubel die er in de omgang met God aan de orde kunnen zijn, komen we tegen. Voor elke dag, voor iedere omstandigheid krijgen we vanuit het Psalmboek woorden van vertroosting en van vermaning mee.

Na de middagmaaltijd lezen we uit een kinderbijbel. We hebben ondertussen al heel wat kinderbijbels onder ogen gehad. De één is eenvoudig en aansprekend, de ander blijft dichter bij de Bijbel.

Heel positief hebben we de kleuter- en kinderbijbels van Evert Kuijt ervaren, met name ook vanwege de vragen na ieder gedeelte. Het is een goede manier om het gehoorde met de kinderen te verwerken.

's Avonds plegen we het Schriftgedeelte te lezen, dat wordt aangegeven door het dagboek dat we volgen. Niet alle dagboeken zijn even bevredigend. Persoonlijk vind ik een goede structuur heel belangrijk, zodat de Bijbel niet hap-snap gelezen wordt, vandaag in Exodus en morgen in de Handelingen der Apostelen.

Voor het dagboek *Gods weg met mensen*, waarvan ik de redactie mocht voeren, hebben we bewust gekozen voor een opzet die de hele Schrift doorwandelt. Successievelijk worden de belangrijkste Bijbelse figuren behandeld. Op deze wijze zit er meer orde en continuïteit in het Bijbellezen aan de hand van een dagboek. In een jaar tijd wordt de hoofdlijn van de Bijbelse geschiedenis gevolgd. Laten we vooral ook bedenken dat een dagboek de Bijbel zelf nooit kan vervangen. Een dagboek mag alleen een richtingwijzer, een gids zijn die ons de weg wijst naar en in de Schriften.

Voor het slapen gaan lezen we met onze kinderen nogmaals een dagboek, maar dan voor ieder kind afzonderlijk, afgestemd op hun leeftijd. Gelukkig zijn er momenteel heel goede dagboeken voor (kleine) kinderen te verkrijgen die in verstaanbare taal zijn geschreven. Belangrijk is vooral dat de kinderen wennen aan het afsluiten van de dag met een stukje uit het Woord van God. Wanneer ze ouder worden, zal het hen makkelijker vallen om zelfstandig hun avondsluiting vorm en invulling te geven.

Eén ding staat vast: hoe meer we als gezin leren 'wonen in het Woord' (Geert Boogaard), des te veiliger veste zal het huiselijk leven ons bieden. Levend bij en uit de Schriften is ons gezin bolwerk en basis tegelijk. Er is bescherming en beschutting tegen veel stormen

die over ons heenwoeden in onze tijd. Tegelijk mogen we worden toegerust voor het leven op school en in de maatschappij. Om zo als 'mensen Gods' de plaats in te nemen die God ons aanwijst, leesbare brieven te zijn van Hem, Die het Leven van ons leven is.

Het gebed in het gezin

Naast de Schriftlezing heeft ook het gebed een belangrijke plaats in de huisgodsdienst. Gelovige ouders zullen niet nalaten voor hun kinderen te bidden: ik leg de namen van mijn kinderen in Uw handen. Voor hoeveel ouders is het gebed niet een machtig middel geweest om bij God te pleiten voor hun gezin. Al biddend mogen zij zich vastklemmen aan het teken van de doop, ook al gaan hun kinderen bij het groter worden een andere weg. Er kan een tijd komen dat onze kinderen niet meer willen dat wij met ze spreken over God en Zijn dienst. Gelukkig blijft er dan de mogelijkheid om niet God over hen te spreken. Het doopwater, dat eens over het voorhoofd van onze kinderen gesprekend werd, droogt nooit op. Het verbond blijft een pleitgrond, waar we veel van mogen verwachten.

Gezegend de kinderen, die als het ware worden vastgebeden aan de troon der genade. Ontroerend is wat ik ooit las in een boek. De titel ben ik vergeten, maar één passage is me altijd bijgebleven.

De schrijver vertelt een jeugdherinnering. In een boze bui had hij het ouderlijk huis de rug toegekeerd. Na verloop van tijd kreeg hij echter spijt en kwam terug. Toen hij binnenkwam, vond hij zijn ouders geknield voor hun stoel en hoorde hij hoe zij baden om zijn behoud. Dat maakte zo'n diepe indruk op hem dat het zijn leven radicaal heeft veranderd.

Oefenschool

Toch is het gebed voor de kinderen niet het enige. Minstens even belangrijk is het bidden mét de kinderen. 'Wordt er in uw gezin hardop gebeden?' Stel u voor dat deze vraag in een enquête onder kerkmensen gesteld werd. Wat zou het resultaat zijn?

Ik weet het niet zeker, maar ik vermoed dat men in vele gezinnen volstaat met het stille gebed, ieder voor zichzelf. Toch kan het enorm verrijkend zijn wanneer de vreugden en de noden van de gezinsleden door de vader, als hoofd van het gezin, voor ieder hoorbaar worden neergelegd voor de troon der genade.

Een godvrezende vader merkte eens op: 'Mijn kinderen hebben er recht op te weten hoe ik met God spreek en wat er leeft in mijn hart'.

Die uitspraak ben ik nooit vergeten. Evenmin als wat die onderwijzer op een gemeenteavond vertelde. Hij was nooit gewoon geweest thuis hardop voor te gaan in gebed.

Totdat zijn opgroeiende dochter hem een keer verweet: 'Papa, u bidt wel elke dag met de kinderen in de klas, maar waarom doet u het nooit met ons in het gezin?'

'Het was net alsof ik een klap op mijn hoofd kreeg', wist hij zich nog haarscherp te herinneren. 'Vanaf die dag ben ik eraan begonnen en ik heb er nooit spijt van gehad'.

Voor de kinderen betekent het hardop bidden aan tafel een leerschool, een oefenschool voor hun eigen gebedsleven. En waarom zou het gebed ook niet door de moeder of één van de kinderen mogen worden uitgesproken?

Niet zelden hebben nieuwe ambtsdragers of leid(st)ers van een vereniging grote moeite met het hardop voorgaan in gebed. Ze hebben het nooit eerder gedaan en voelen zich

beschroomd. Wat kunnen we onze kinderen straks veel moeite besparen, wanneer wij hen als ze nog jong zijn zich leren uiten in het gebed.

De voorbede

Net als onze persoonlijke gebeden zal het gemeenschappelijke gebed in het gezin meerdere elementen bevatten. Ook voor de huisgodsdienst mag het aller-volmaaktste gebed dat de Heere Jezus Zijn discipelen leerde bidden tot voorbeeld strekken. Er is de dankzegging en lofprijzing, de verootmoediging en schuldbelijdenis, het vragen om vergeving en vernieuwing van ons hart, het gebed voor de dagelijkse noden en behoeften, voor bewaring gedurende de nacht.

Een heel belangrijk onderdeel in het gezamenlijke gebed heeft de voorbede te zijn. Alles wat er in het gezins- en familiegebeuren aan de orde is, mag in het gebed worden uitgesproken voor Gods aangezicht. Het woord van Paulus uit de brief aan de Filippensen geldt ook voor de huisgodsdienst: 'Laat uw begeerten in alles, door bidden en smeken, onder dankzegging bekend worden bij God' (Filip. 4:6).

Daarbij zal het geestelijke welzijn van alle gezinsleden voorop moeten staan. We bidden voor en met elkaar om geloof en gehoorzaamheid. Om de leiding van de Heilige Geest in alle wegen die we gaan. Maar ook de 'gewone' dingen van elke dag mogen hun plaats krijgen in de voorbede. Die schriftelijke overhoring, dat examen, die teleurstellende ervaring, het maken van een moeilijke keuze... Wat kan het goed doen te weten dat de anderen om ons heen met ons meeleven en meebidden. Heel zinvol is het om ook de kinderen gelegenheid te bieden dingen te noemen waarvoor zij graag zouden willen bidden. Zo worden zij des te meer betrokken bij het gebed van het gezin en leren zij van jongs af aan dat wij met al onze noden mogen aankloppen bij de levende God.

Natuurlijk mag de voorbede niet beperkt blijven tot ons eigen kleine kringetje. Tijdens ons gebed zijn als het goed is de vensters open naar buiten toe, zodat ook de naaste in het vizier komt. De voorbede heeft zo breed als de kerk en zo wijd als de wereld te zijn. Zij is betrokken zowel op het persoonlijke- en gezinsleven als op het leven in de gemeente en in de maatschappij. Het gevaar is echter groot dat we iedere dag in dezelfde opsomming van noden vervallen. Daar moeten we erg voor oppassen. Op den duur gebeurt dat gedachteloos en wordt ons bidden voor anderen veel te algemeen.

In sommige gezinnen heeft men daarom een rooster gemaakt. Iedere dag komen één of meer gebedsonderwerpen aan de orde, waarvoor dan heel bewust en concreet gebeden wordt.

Van dag tot dag

In het boekje De huisdienst, samengesteld door een commissie van de Raad voor de Eredienst der Nederlandse Hervormde Kerk vond ik een overzicht van gebedsonderwerpen, bedoeld als hulpmiddel voor de gezinnen. Voor iedere dag zijn in dit voorbeeld, zowel voor de ochtend als voor de avond aspecten genoemd, die men voor Gods aangezicht kan gedenken.

Enigszins aangepast en aangevuld (het werkje stamt uit 1956) geef ik door wat hier geboden wordt. Niet als een strak stramien, waardoor ieders vrijheid bij het invullen van de voorbede wordt ingesnoerd. Niemand hoeft zich aan deze ordening gebonden te voelen. Niet ieder gebed zal alle genoemde elementen bevatten en elk gezin kan een eigen volgorde kiezen. Maar wellicht zijn sommigen gebaat bij het vermelden van een aantal aandachtspunten die ons kunnen helpen bij het verrichten van de dienst der voorbeden in gezinsverband.

Voor de zondag: Pastoraat, met name in eigen woonplaats

Wij bidden voor:

a. De kerk in eigen woonplaats

Voor haar leiding en dienaren: predikanten, ouderlingen, leiders en leidsters van zondagsschool en verenigingen. Voor de dienst van de kerk: bediening van Woord en sacrament, pastoraat onder ouderen en jongeren, dienst der barmhartigheid, en evangelisatiewerk.

Voor de vernieuwing van de kerk: indamming van de vloedgolf van secularisatie en kerkverlating, verdieping van het geloof, verlevendiging van de hoop en de liefde, groei in dienstbetoon, in bewogenheid met 'hen die buitenstaan', in het verlangen naar de doorwerking van de Heilige Geest met Zijn vruchten en gaven.

Voor de opleiding van de predikanten.

Voor de eenheid van de kerk in eigen woonplaats.

b. Hen die niet (meer) tot een kerk behoren

Dat zij Christus mogen leren kennen als Zaligmaker en leren leven naar Zijn geboden en beloften.

Dat de kerk onnodige belemmeringen leert wegnemen en geen 'sta-in-de-weg' zal zijn.

Voor de maandag: Dagelijks werk en samenleving

Voor hen die moeite hebben met hun werk en die opzien tegen de nieuwe week.

Voor hen met wie wij zelf moeite hebben in ons werk.

Voor hen die voor tijdelijk of voor langere duur uit het arbeidsproces zijn uitgesloten.

Voor hen die leiding geven in bedrijfs- en zakenleven.

Voor vakbonden en werkgeversorganisaties.

Voor hen die zich bezighouden met wetenschappelijk onderzoek, dat zij zich gebonden mogen weten aan de normen en grenzen van de Heilige Schrift.

Voor hen die een bijzondere verantwoordelijkheid in onze samenleving dragen.

Voor goede en rechtvaardige verhoudingen in onze samenleving.

Voor de dinsdag: Gezin en school

Voor wijsheid bij de ouders om hun kinderen op te voeden in de vreze des Heeren.

Voor goede verhoudingen tussen man en vrouw en tussen ouders en kinderen

Voor jongeren in verkerings- en verlovingstijd.

Voor mensen met een stukgelopen relatie.

Voor besturen en leerkrachten van christelijke scholen.

Voor positief christelijk onderwijs.

Voor goede verhoudingen tussen leerkrachten en leerlingen en tussen leerkrachten onderling.

Voor de jongeren in het algemeen, voor opgroeiende jeugd en jongeren in knelsituaties in het bijzonder.

Voor de woensdag: Zending, evangelisatie en (wereld) diakonaat

Voor bereidheid bij ouderen en jongeren om uit te gaan in de dienst der zending.

Voor organen en instanties die leiding geven aan het zendingswerk.

Voor zendingsarbeiders en hun gezinnen.

Voor de jonge kerken overzee.

Voor de gemeente, opdat zij biddend en gevend, meelevend en meewerkend betrokken zal zijn bij het zendings- en evangelisatiewerk.

Voor evangelisten en evangelisatiecommissies in eigen land.

Voor hen met wie zij in contact komen.

Voor allen die werkzaam zijn in het werelddiakonaat.

Voor diakenen en diakonale medewerkers in de eigen gemeente.

Voor diakonale projecten (eventueel met name te noemen).

Voor de donderdag: Kerkelijke en wereldlijke overheden Nationaal :

Voor het koninklijk huis, regering, volksvertegenwoordigers. Voor de plaatselijke autoriteiten.

Voor de rechterlijke macht en alle andere dienaren van de justitie.

Voor de gevangenen en alle arbeid die onder hen geschiedt. Voor gerechtigheid onder ons volksleven.

Internationaal:

Voor de leiders der volken.

Voor de vergadering der Verenigde Naties en haar leden.

Voor de vrijdag: Zieken en lijdenden, het Joodse volk

Voor de zieken en die voor hen werken: (huis)artsen, specialisten, verplegers en verpleegsters.

Voor hen die psychisch ziek zijn.

Voor eenzamen en bejaarden.

Voor weduwen, weduwnaars en wezen.

Voor vervolgd en vanwege godsdienst, ras of overtuiging.

Voor hen die vastgelopen zijn met zichzelf, met de mensen, met het leven in deze wereld.

Voor een toenemend zicht binnen de christelijke gemeente op de Bijbelse plaats van het Joodse volk en haar toekomst.

Voor de ontmaskering en beteugeling van alle vormen van antisemitisme.

Voor een waarachtige christelijke solidariteit met Israël.

Voor vernieuwing van de gemeente opdat zij het Joodse volk tot jaloersheid mag verwekken.

Voor wegen en openingen om te komen tot een getuigend gesprek met Israël rondom de geopende Schriften.

Voor de vrede van Jeruzalem.

Vrede met de Palestijnen en de omringende Arabische volken.

Vrede in de Vredevorst Jezus Christus.

Voor de zaterdag: De nood van kerk en wereld

Voor het contact met andere kerken, plaatselijk, landelijk en internationaal.

Voor kerken in situaties van verdrukking en vervolging.

Voor allen die zich voorbereiden voor de dienst van Woord en sacrament op de zondag.

Voor vrede en gerechtigheid in het leven en samenleven van de volkeren.

Voor een verantwoord omgaan met de schepping, voor bereidheid om de aarde als rentmeesters te bebouwen en te bewaren.

Voor militaire leiders, voor beroepssoldaten en voor hen die hun militaire dienstplicht vervullen.

Formuliergebeden

'Hoe denkt u over formuliergebeden aan tafel?'

Die vraag werd mij ooit gesteld door een jonge moeder uit de gemeente. Ze waren bij haar thuis gewoon om na iedere maaltijd hardop een standaardgebed uit te spreken. Ze vroeg zich af of dat wel kan en mag. Is zoiets wel geestelijk genoeg? Deze mevrouw was niet de eerste die standaardgebeden als een probleem ervoer. Bekend is het geval van ds. Koelman uit de zeventiende eeuw. Hij wilde alle kerkelijke formulieren en formuliergebeden zo snel mogelijk afschaffen. Het gebruik daarvan, zowel in de kerk als in het gezin beschouwde hij als dood hout, dat verwijderd diende te worden.

Naar Koelmans overtuiging stonden formuliergebeden de ontwikkeling van het geestelijke leven alleen maar in de weg.

De reformatoren hadden er minder moeite mee. Luther en Calvijn maakten er vrijelijk gebruik van. In de oude formulieren voor doop en avondmaal zijn prachtige gebeden opgenomen. Trouwens, heeft Jezus Zelf ons niet een onvergelijklijk rijk en diep standaardgebed aangereikt in het *Onze Vader*?

Natuurlijk schuilt ook hier het dodelijke gevaar van sleur. Daar moeten we voor waken. Wie een formuliergebed gedachteloos afraffelt, heeft niet echt gebeden. Maar het kan ook anders. Een musicus, die een stuk van een bekende componist naspeelt, kan er toch voluit zijn hele hart inleggen. In een tijdschrift stond ooit een gesprek met een bekende violist, na afloop van een concert.

Eén van de uitgevoerde werken was een vioolsonate van Mozart. De violist had de partituur al honderden malen voor zich gehad. Toch, toen hem door die journalist gevraagd werd of hij dit stuk al vaak had gespeeld, antwoordde hij: 'Nee, zo heb ik het nog nooit gespeeld'.

Als ons hart erin mee mag komen, wanneer de gebeden bewust worden nagesproken, kan een formuliergebed van even grote waarde zijn als een vrij gebed. Ik las bij dr. J.H. Gunning Jhzn. : 'Een ernstig en eerbiedig gelezen gebed is in geen enkel opzicht minder dan een uit het hart gesproken bede, wanneer daartoe de onmisbare zalving en genadegave ontbreekt. Men kan een rijk gebedsleven voor en met de Heere leiden en toch de geschiktheid missen anderen in dankzegging en smeking voor te gaan'.

Achterin ons kerkbijbeltje vinden we verscheidene formulier- gebeden opgenomen: voor en na het eten, een avondgebed en een morgengebed enz.

Onze vaders hebben deze gebeden opgesteld als een handreiking, bestemd zowel voor persoonlijk als gemeenschappelijk gebruik. Naar mijn overtuiging blijft een vrij gebed evenwel de voorkeur behouden. Vele van Gods kinderen in de Bijbel zijn ons erin voorgegaan om in eigen woorden de levende God aan te roepen: Abraham, David, Salomo, Ezra, Nehemia. In het vrije gebed kunnen ook de persoonlijke en actuele dingen een plaats krijgen.

Misschien worden sommige ouders geremd door de gedachte dat ze niet mooi en lang genoeg kunnen bidden.

Zou het daar werkelijk om gaan? De geschiedenis van de biddende farizeeër en de tollenaar kan ons anders leren. Een eenvoudig, kort gebed uit het hart, ook al wordt het misschien stamelend uitgesproken heeft voor God meer waarde dan een hoogdravende omhaal van woorden. Bidden in het openbaar moeten we leren. Daar mogen we al doende in groeien. Daarom is het ook zo belangrijk er vroeg mee te beginnen. We moeten niet wachten tot onze kinderen de puberteitsjaren ingegaan zijn. Wie er vanaf de dag van de huwelijksvoltrekking een gewoonte van maakt, zal er minder moeite mee hebben wanneer de kinderen groot worden.

Het past niet in het bestek van dit boekje om een groot aantal formuliergebeden over te schrijven. Men kan daarvoor terecht in diverse andere publicaties. Er zijn meerdere boekjes te verkrijgen met gebeden, die gebruikt kunnen worden in het gezin. Ook zijn er enkele werkjes met speciale kindergebeden voorhanden.

Het lied in het gezin

Een derde belangrijk aspect van de huisgodsdienst is het gezamenlijke zingen. Vele ouderen zullen zich het harmonium uit hun jeugd herinneren. In nogal wat christelijke gezinnen werd 's zaterdags en 's zondags rond het orgel gezongen. In onze dagen zijn wij vermoedelijk veel passiever in dit opzicht. Wij laten voor ons zingen via de radio of de compact-disc. Wanneer althans de T.V. ook dat al niet verdrongen heeft.

Ik pleit er sterk voor het samen zingen plaats te geven in onze huizen. Na iedere maaltijd een Psalm of een ander lied betekent een geweldige verrijking van onze gezinsdevotie. Wie eraan begint als de kinderen nog klein zijn, zal ontdekken dat zij er helemaal aan gewend raken. Ze zouden het niet graag meer missen en vinden het fijn om zelf een lied te mogen opgeven. Wanneer de kinderen al wat groter zijn, wordt het moeilijker om er nog aan te beginnen. Aarzelingen en schroom zullen moeten worden overwonnen.

Toch, wie deze moed opbrengt, zal er geen spijt van krijgen en de zegen van het samen zingen ervaren. Er gaat kracht van uit. Het verruimt het hart en verjaagt dikwijls de zorgen. Je mag elkaar soms meenemen en optillen. Net zoals in een koor de leden elkaar tot steun zijn en helpen om op de goede toonhoogte te blijven. Was het Luther niet die zei, dat door bidden en zingen de duivel op de loop gaat? Maar vooral ook: heeft de levende God er geen recht op dat wij Hem lofprijzen als gezin voor alle goeds dat Hij ons schonk? Laten ouders hun kinderen ook stimuleren een instrument te leren bespelen. Zij kunnen dan het zingen in gezinsverband begeleiden. Ik ken gezinnen waarin zoveel verschillende instrumenten bespeeld worden dat men met elkaar een klein 'huisorkest' kan vormen. Veel geharrewar over het luisteren naar popmuziek kan daarmee voorkomen worden. Samen zijn we dan bezig met musiceren op een wijze die past bij het christen-zijn. Onze huiselijke dienst aan God wordt erdoor ondersteund en verrijkt. Psalm 150 zegt het immers: *Looft God met de luit en met de harp. Looft Hem met trommel en fluit; looft Hem met snarenspeel en orgel. Alles wat adem heeft, love de Heere.*

Het gesprek in het gezin

Van onschatbare betekenis voor het dienen van God in gezinsverband is het onderlinge gesprek. Catechisanten klagen er nogal eens over dat ze moeilijk met hun ouders kunnen praten. Een gesprek van hart tot hart blijkt dikwijls niet te lukken. Met vrienden of collega's, met hun predikant of ouderling gaat het gemakkelijker. Om verschillende redenen. Sommige ouders gaan zo op in hun eigen bezigheden en liefhebberijen dat er voor de kinderen eenvoudig geen ruimte overblijft. Anderen hebben er grote moeite mee te spreken over de dingen van het hart. Ze vinden het misschien ook niet nodig. Geloofszaken moet ieder voor zichzelf maar uitzoeken en beleven, daar praat je niet over. Het leven met God is immers een persoonlijke zaak.

Wat doen we onze kinderen met zo'n instelling geweldig tekort. De God van het verbond vraagt van ons dat wij onze kinderen Zijn grote daden vertellen, met hen spreken over Zijn geboden en beloften. En waarom zouden we zwijgen over wat God aan onze ziel gedaan heeft (Ps. 66)?

Jongeren staan vaak open voor persoonlijke getuigenissen, voor authentieke geloofservaringen. Daar hebben ze ook behoefte aan. Zij willen thuis horen wat het leven

met God inhoudt. Woorden over het geloof hebben ze al zo veel gehoord. In de alledaagse werkelijkheid van school, werk en vrije tijd lijkt echter de bodem onder deze woorden te worden weggeslagen. Hun ervaring weerspreekt die woorden radicaal. Laten ouders daarom vertellen Wie God voor hen is en wat het dienen van Hem betekent voor het leven van zondag en maandag.

Onze kinderen moeten ook bij ons terecht kunnen met hun vragen en verlegenheden. Met hun worsteling om in deze tijd als christen-jongere de weg te vinden. Ze hebben het bepaald niet gemakkelijk. Een vloedgolf van ongelooftheorieën en ongeloofpraktijken komt op hen af. De wereld om hen heen biedt veel verleiding en verlokking. Ze worden door anderen bevraagd op het waarom van hun christen-zijn.

Ouders dienen daar erg in te hebben en daarin met hen mee te leven. In een bepaalde leeftijdsfase zullen ze ook met hun kritiek komen. Met name tieners hebben vaak de neiging om tegen alles wat met de kerk te maken heeft aan te schoppen. Dat kan lastig zijn, maar laten ouders bedenken dat ook dit behoort bij hun speurtocht door het leven, hun zoeken naar identiteit. In een open communicatie is er de mogelijkheid om ze te laten uitspreken, te reageren, te corrigeren. Dat veronderstelt een vertrouwensband.

Wanneer het gesprek in het gezin verstomt, treedt onherroepelijk ook vervreemding op. Maar waar ouders een open oor hebben voor hun kinderen, als ze met alle dingen hij hen terecht kunnen, wordt de onderlinge hand alleen maar hechter en inniger.

Het gesprek over geestelijke dingen zal niet op elk ogenblik mogelijk zijn. Er is vaak veel tact en wijsheid voor nodig om het goede moment uit te kiezen. Wanneer onze kinderen nog klein zijn, is er overdag wellicht een mogelijkheid als ze uit school komen en veel te vertellen hebben. Of bij het slapen gaan, wanneer ze vader en moeder even voor zichzelf hebben en de sfeer van vertrouwelijkheid vaak vanzelf ontstaat. Dat zijn kostbare kansen die ouders niet genoeg kunnen benutten.

Bij oudere kinderen kan het wellicht 's avonds, als alle werk gedaan is of tijdens de gezamenlijke maaltijden. Laten ouders in ieder geval ruimte maken voor het gesprek met hun kinderen over de zaken, die het leven met God aangaan. Er de tijd en de rust voor nemen om naar hen te luisteren. Jonge mensen vragen geen pasklare antwoorden op alle problemen. Wat ze wel verlangen - en terecht - is openheid en eerlijkheid, vertrouwen en echtheid.

Geen kramp of wetticisme

De afgelopen tijd ben ik regelmatig uitgenodigd om over het thema van dit boekje te spreken op gemeenteavonden en voor vrouwenverenigingen. Tijdens één van deze bijeenkomsten merkte een moeder op: 'lopen we niet het gevaar een nieuw wetticisme te bevorderen door zoveel nadruk te leggen op de huisdienst. Het hangt toch niet van ons af?' Ik moest deze mevrouw in zekere zin gelijk geven. Laten wij niet denken dat we er zijn met het instellen van nieuwe regels in het gezin. Geloven is immers meer dan een manier van doen, dan het praktiseren van een aantal gewoontes.

Het gaat ten diepste om een beleven met het hart, om een innerlijke betrokkenheid bij God en Zijn dienst. En niemand is in staat dat te organiseren of te bewerkstelligen. De waarachtige godsvrucht is geen product van eigen makelij, maar een gave van de Heilige Geest, Die Heere is en levend maakt. Het geestelijke leven is te vergelijken met een aeolusharp. Dat is een instrument dat zijn geluid geeft wanneer het in de wind wordt geplaatst.

De adem van de wind beroert de snaren, waardoor de harp zijn tonen laat horen. Onze huisgodsdienst zal ook alleen dan levende werkelijkheid zijn wanneer de Geest de snaren

van ons hart aanraakt en ons inwint voor God en Zijn dienst. Zonder Zijn wederbarende en vernieuwende werking zijn al onze inspanningen vruchteloos. Ook in het vormgeven van de huisdevotie als inspiratiebron voor ons geloof en ons dagelijks bezig zijn, blijven wij aangewezen op de leiding en bezieling van de Heilige Geest.

Wie het alleen van (nieuwe) vormen verwacht, komt derhalve bedrogen uit. Toch is daarmee niet alles gezegd. Onze God is immers een God van orde en Hij werkt altijd middellijk. Daarom is herbezinning op de praktijk van de huisgodsdienst niet overbodig, maar juist broodnodig. In de weg van de gehoorzaamheid zal God ons Zijn zegen schenken, wil Hij levend maken wat doods is en nieuwe glans geven aan wat verdord is.

Het klimaat in ons gezin

Wie in afhankelijkheid van de Heilige Geest met deze dingen bezig is, zal ook beseffen dat onze huisgodsdienst nooit op zichzelf mag staan. Het klimaat in ons gezin moet er wel mee in overeenstemming zijn. Leven wij er als ouders zelf naar en geven we het goede voorbeeld'?

Het is nog altijd waar wat een oud spreekwoord zegt: *Woorden wekken, maar voorbeelden trekken*. 'De beste preek die ik ooit gehoord heb, was het leven van mijn moeder', merkte een meisje op catechisatie eens op. Waardoor wordt de sfeer bij ons thuis bepaald? Door de Bijbel of door de T.V.? Door het leven met God of door de dienst aan de moderne afgoden? Maken wij ernst met het woord van de Bijbel: 'Maar gij geheel anders, want gij zijt van Christus'? Of buigen ook wij voor de gouden kalveren van het materialisme en de welvaart? Wordt ons levenspatroon gestempeld door Gods geboden en beloften of doen wij domweg mee niet wat men doet en men leest en men koopt? Even individualistisch als iedereen, even consumptief ingesteld en gericht op de bevrediging van onze behoeften?

Heerst er werkelijk een christelijke geest in ons huis, een geest van liefde en respect voor de ander? Is er openheid en geven we elkaar de ruimte, ieder niet zijn eigen gaven en talenten? Kunnen we, zelf levend van genade, elkaar vergeven wanneer er iets geweest is? Kent ons huiselijk leven de orde en de regelmaat die onmisbaar zijn voor het praktiseren van de huisgodsdienst? Zijn er momenten van rust en stilte of is er aldoor het lawaai van radio en cassette-deck?

Laten we ervoor oppassen dat leer en leven in ons gezinsleven niet botsen met elkaar. Een plant kan nog zo mooi zijn, als zij in een verkeerd klimaat gezet wordt, gaat zij dood. Planten kunnen alleen gedijen als de omstandigheden gunstig zijn. Alleen wanneer in ons huis een positief christelijke geest heerst, zal de huisdevotie vruchtbaar en tot zegen kunnen zijn.

Gezin en gemeente

De kinderen die God aan mijn vrouw en mij geschonken heeft, zijn nog klein. Dat feit grijpen gemeenteleden nog weleens aan om te zeggen: 'U hebt gemakkelijk praten. Wacht maar eens tot ze wat groter geworden zijn'. Wat moet je dan antwoorden? Het is zeker niet mijn bedoeling om de moeilijkheden en obstakels te bagatelliseren. Ik ben me er ook terdege van bewust dat schrijven over de huisgodsdienst eenvoudiger is dan haar in de praktijk brengen. De weerbarstigheid van ons eigen hart en de weerstand van buitenaf laten zich niet zo gemakkelijk uitschakelen.

Eén ding mogen we echter voortdurend bedenken: We staan er als gezin niet alleen voor. Het is een opdracht waar we ons samen met alle andere gezinnen in de gemeente voor geplaatst zien. Hebben we daar wel voldoende oog voor? Beseffen we welk een grote

genade God ons daarin geschonken heeft? Je kunt het vergelijken met drie concentrische cirkels. Als het leven in deze wereld de grote buitenste cirkel is en ons gezinsleven de kleine binnenste cirkel dan zien we daar tussenin de middelgrote cirkel van het gemeentelven. Deze tussen-cirkel is onmisbaar. Ons eigen gezin is op zichzelf een te klein en kwetsbaar eilandje om het in de grote wereldzee uit te houden. Op onszelf zijn we niet bestand tegen de aanvallen van de boze. Maar samen staan we sterker. Daartoe heeft God ons aan elkaar gegeven. Ook in dit opzicht dienen we om elkaar heen te staan. Als leden van het ene lichaam van Christus hebben we elkaar op te schelpen en te bemoedigen. Elkaar te dragen in de gebeden en samen te zoeken naar wegen hoe we ook in onze tijd vast kunnen houden aan de huisdevotie. Om zo te kunnen volharden en groeien in het geloof.

Alleen al om deze reden zou de huisgodsdienst veel vaker aan de orde moeten komen. Daarvoor zijn kansen en mogelijkheden genoeg. Naast het huisbezoek is er natuurlijk de zondagse eredienst. Met name in doopdiensten is het zinvol teksten te kiezen die het dienen van God in gezinsverband accentueren. Predikanten doen er ook goed aan deze dingen aan te snijden tijdens het gesprek met een bruidspaar. Het huwelijk betekent in veel opzichten een tweesprong. Het leefpatroon van het aanstaande echtpaar vraagt op tal van fronten heroriëntatie. Het is goed om als pastor daarin mee te denken en vanuit de Schrift richting te wijzen. Mijn persoonlijke ervaringen zijn in dit opzicht bijzonder positief. Jongeren die bewust kiezen voor de kerkelijke bevestiging van hun huwelijk staan voor deze zaken in hoge mate open.

Van enkele collega's vernam ik dat zij een speciale kring over de huisgodsdienst gevormd hebben of het thema op een reeds bestaande kring over geloofsopvoeding hebben opgepakt. In onze eigen gemeente hebben we met de ouders van catechisanten op de jaarlijkse ontmoetingsavond over dit onderwerp gesproken. Na een korte inleiding, waarin Bijbelse uitgangspunten en praktische richtlijnen werden aangegeven, gingen de ouders in groepen uiteen om aan de hand van enkele gespreksvragen erover door te spreken. Er blijkt veel herkenning in de verlegenheid rond deze zaak. Maar er is ook een verlangen bij veel ouders om er iets aan te doen. Men beseft om welk een levensnoodzakelijk iets het hier gaat en hoeveel er op het spel staat.

Het is ook mogelijk om in de gemeente een themaweek te wijden aan de huisgodsdienst. Men kan er dan in de prediking maar ook in andere verbanden aandacht aan geven: de kerkenraad, de Bijbelkringen, de vrouwen- en mannenvereniging, de clubs, de catechisaties etc. Hoe het gebeurt, is niet het belangrijkste. Als we het onderwerp maar niet laten liggen. Laten we oppassen voor struisvogelpolitiek, tegenover onszelf en tegenover de ander. Het gaat niet aan om net te doen alsof alles wel in orde is en intussen elkaar maar te laten aanmodderen. Ook in dit opzicht hebben we als leden van Christus' gemeente elkaar tot een hand en een voet te zijn. Met name voorgangers en kerkenraden zullen in deze hun taak hebben te verstaan en waar te nemen.

5. HUISGODSDIENST EN PERSOONLIJKE STILLE TIJD

En als je nu niemand om je heen hebt? Inderdaad, lang niet alle christenen leven in gezinsverband of een andere leefgemeenschap. Onze Westerse cultuur wordt gekenmerkt door een vergaande individualisering. Veel minder dan bij de Oosterse mens voltrekt ons leven zich binnen gemeenschappelijke kaders. De statistieken wijzen uit dat in Nederland het aantal éénpersoonshuishoudens met de dag toeneemt. Velen komen, gewild of ongewild nooit tot een huwelijk. En wie zijn kinderen de deur uit zag gaan en zijn levenspartner verloor, blijft ook alleen achter.

Binnen de gemeente van Christus zouden we ons daarvan meer bewust moeten zijn, meer oog voor elkaar moeten hebben. We belijden toch iedere zondag te geloven in de gemeenschap der heiligen? Laten we zoeken naar wegen om elkaar door de week vaker te ontmoeten rond de open Bijbel. Een Bijbelkring, een gebedskring onder verantwoordelijkheid van de kerkenraad kan een cel vormen, waarin gehuwden en ongehuwden met elkaar iets beleven van de omgang met God. ik weet van groepjes studenten die om beurten bij elkaar eten en daarna aan Bijbelstudie doen. Er zijn ook gemeenten die zogenaamde 'open maaltijden' organiseren, waarna men de Schrift opent en met elkaar bidt en zingt.

Zowel het één als het ander

Voor wie alleen door het leven gaat, is de persoonlijke stille tijd natuurlijk des te belangrijker. Trouwens, geen kind van God kan de afzondering missen in het leven van het geloof. Er blijven zaken die alleen in het verborgene voor Gods aangezicht uitgezegd kunnen worden. Persoonlijk gebed en meditatie zijn voor ieder christen onopgeefbaar. Niemand denke dat de huisgodsdienst de individuele verborgen omgang met God kan vervangen. Er is hier geen sprake van of-of, maar van en-en. Het is allebei even noodzakelijk. Het houden van stille tijd kent zijn eigen gestalte en heeft zijn eigen betekenis. Daarom besteden wij ook hieraan nog enige aandacht in dit boekje.

Een vaste tijd

Wat een zegen schuilt er in het zich dagelijks afzonderen gedurende enige tijd. Regelmaat en volharding zijn ook hier van het allergrootste belang. In ons persoonlijk geestelijk leven zijn orde en een zekere discipline onmisbaar. Wij doen er het beste aan om iedere dag dezelfde tijd voor onze omgang met God aan te houden. Dat vaste moment zal voor ieder weer anders zijn. Een moeder met opgroeiende kinderen zal misschien daarvoor de morgen kiezen als ze allemaal naar school zijn. Voor de vaders is de vroege ochtend of de late avond wellicht het meest geschikte ogenblik. In het algemeen gesproken verdient het aanbeveling om het begin van de dag te benutten voor onze stille tijd. 's Morgens ben je nog fris. Er zijn nog niet zoveel dingen op je afgekomen als overdag, waardoor je gedachten in beslag genomen worden. Je bent ook nog niet zo vermoeid als 's avonds waardoor je amper de concentratie kunt opbrengen.

Op welk moment het gebeurt is niet het belangrijkste. Als het er maar van komt. Laat niemand zich verschuilen achter tijdgebrek. Voor talloze andere zaken hebben we immers wel tijd.

Ooit zag ik ergens een poster hangen waarop geschreven stond: Een week heeft 7 maal 24 = 168 uren! Een heel groot gedeelte daarvan besteden we aan werken, slapen, eten, gezin, hobby's, sport, luiere etc. Onderaan stond in grote letters de vraag: Wat blijft er over

voor God? Het eigenlijke probleem is niet of we er tijd voor hebben, maar of we er tijd voor over hebben. Waar een wil is, is ook altijd wel een weg.

Veel meer moesten we bedenken dat onze tijd geen bezit, maar een geschenk van hogerhand is. Wij maken de tijd niet, wij krijgen tijd. God geeft ons tijd. Niet ter vrije beschikking, maar met een speciale bedoeling. Niet om naar eigen goeddunken in te vullen en door te brengen, maar om te leven mét Hem en véér Hem. Elke dag waarin voor God geen plaats was, is een verloren dag. De tijd is van Hem, daarom heeft Hij er ook recht op. Hij kan, Hij mag tijd van ons vragen, omdat Hij Zelf ons de tijd heeft gegeven.

Schokkend, maar toch...

Net zo min als de huisdevotie is het houden van stille tijd een vanzelfsprekendheid. Niet alleen het tijdgebrek en de drukte van het bestaan brengen de individuele omgang met God in het gedrang, er spelen ook hele andere factoren een rol. In een kerkelijk magazine stond kort geleden een interview met de bekende theoloog prof. dr. G.H. ter Schegget. Hem werd de vraag gesteld of hij persoonlijk nog bad. De hoogleraar antwoordde: 'Ik heb in één van mijn preken over het Onze Vader onlangs gezegd: "Ik neem aan, gemeente, dat u persoonlijk nauwelijks meer bidt".'

Dat gaf een soort positieve beroering, de mensen zeiden: "Iemand zegt dat nu gewoon eens hardop". Bidden kan haast niet meer in onze cultuur... Misschien zijn de authentieke momenten wel waarop je vloekt'.

Eerlijk gezegd, ik vond het schokkend zulke dingen te horen uit de mond van een theoloog, wiens taak het is jonge predikanten op te leiden. Als dát de boodschap is die aanstaande dominees meekrijgen van de universiteit: Bidden kan haast niet meer, vloeken past beter bij onze tijd.

En toch... Te vrezen valt dat deze professor met zijn constatering, dat veel mensen moeite hebben met het persoonlijke gebed er niet ver naast zit. Sommigen zeggen het hardop, anderen verbergen het. Maar de verlegenheid in dit opzicht is groot. Evenals de gezamenlijke geloofsbeleving verkeert de persoonlijke omgang met God veelal in het slop. Niet alleen in veel huiskamers, maar ook in veel binnenkamers is het leven met God zo leeg als een loos beukenootjes geworden.

Godsverduistering

Natuurlijk zijn daarvoor heel duidelijke en concrete oorzaken aan te wijzen. De om zich heen grijpende gebedsmalaise heeft alles te maken met de diepe crisis waarin het geloof zich bevindt. Een God, Die leeft en luistert, Die de geschiedenis van deze wereld en het leven van ons mensen bestuurt en leidt, heeft voor veel moderne mensen afgedaan. Dat wij in alles van deze God afhankelijk zijn, is voor velen volstrekt achterhaald. Door de opkomst van het natuurwetenschappelijk denken is de factor God in veel opzichten naar de achtergrond gedrongen.

Zaken die we vroeger aan Gods ingrijpen toeschreven, zijn thans verklaarbaar geworden. Gigantische ontwikkelingen in de techniek maken het mogelijk dingen te regelen en te beheersen, waar mensen vroeger machteloos bij stonden af te wachten. Boeren die voorheen naar de bidstond voor gewas en arbeid togen, hebben tegenwoordig meer fiducia in hun computer en de kunstmest. Wij leven in een klimaat waarin voor velen alleen de harde feiten tellen en men slechts rekent met wat voor handen en ogen is. Voor het bovennatuurlijke, voor alles wat het verstand te boven gaat, is geen ruimte.

Nog niet zolang geleden raakte ik in gesprek met een meisje uit de gemeente. Ze was christelijk opgevoed, had trouw de zondagsschool en de catechisatie bezocht. Maar sinds ze was gaan studeren, zag je haar steeds minder in de kerk. Toen ik haar ernaar vroeg, antwoordde ze eerlijk: 'Wat vroeger vanzelfsprekend voor me was, is het vandaag niet meer'.

Door alles wat ze gehoord en gelezen had, was er een verlammeende twijfel en onzekerheid over haar gekomen. De realiteit van God was voor haar, net als voor zoveel andere mensen vandaag, een brandende vraag geworden. Bestaat God wel? Heeft het wel zin als ik bid, als ik de Bijbel lees?

Jonge mensen kunnen er soms ontzaglijk aan lijden wanneer hun eertijds diep doorleefde zondagsschoolgeloof aangevochten en voor hun gevoel ondermijnd wordt. Hun studie of werksituatie kunnen daaraan debet zijn, maar voor velen speelt ook de ervaring van het leven in deze wereld een rol. Er wordt vandaag aan de dag niet voor niets zoveel gesproken en geschreven over Godsverduistering. God is voor veter besef de grote Afwezige. Men bespeurt Gods hand niet, laat staan Zijn hart. God en deze chaotische wereld laten zich niet met elkaar rijmen.

Iemand merkte op: 'Na Auschwitz kan ik niet meer geloven'. De kris-krasse tegenstellingen, de baaierd van lijden, het flagrante onrecht om ons heen, dat via krant en beeldbuis onze huizen binnenkomt en waarvan we soms ineens iets persoonlijk ervaren, heeft de gebedsdraad van velen doorgesneden. Begrijpelijk! Want waar God voor ons geen levende werkelijkheid (meer) is, komt ook de verborgen omgang in de knel.

Geen prestatie, maar gratie

Welke ambtsdrager ontmoet zulke mensen niet op huisbezoek? Sterker nog: welke christen kent uit eigen ervaring Met de hier gesignaleerde aanvechtingen? Toch geloof ik dat de grootste hindernissen niet van buitenaf komen, maar van binnenuit. Onze persoonlijke omgang met God wordt niet alleen belemmerd door het gejaagde leven dat wij leiden of door de wirwar van onbegrijpelijke gebeurtenissen die wij meemaken. De lastigste barrière is de hardnekkigheid van ons eigen hart. Van huis uit zitten we niet op de ontmoeting met God te wachten. Onze eigen onwil en onmacht om God te zoeken, onze chronische innerlijke onrust staan ons in de weg om stil te worden. En zelfs wanneer de behoefte tot gebed en Schriftlezing er is, kan de zegen ons nog ontgaan. De Bijbel ligt open voor je, terwijl de boodschap toch niet tot je doordringt.

Honderd andere zaken dringen zich onweerstaanbaar op aan onze geest. Al biddend lukt het dikwijls niet om onze gedachten te richten op God alleen. Onverminderd zetten ze hun werk voort. Was er in de drukke straten van onze ziel maar zoiets als een verkeersagent, die met één signaal het hele verkeer stop zette, zodat de weg naar de hemel vrijkwam.

De stilte waarin Gods stem vernomen wordt, komt je niet aanwaaien. Het gebed is geen prestatie, maar louter gratie. De echte ontmoeting met God kunnen wij niet maken, laat staan afdwingen. In de berijming van Psalm 25 staat die weergaloos mooie, overbekende regel: 'Gods verborgen omgang vinden zielen, waar Zijn vrees in woont'. Het woord 'vinden' is hier veelzeggend.

De omgang met God in de afzondering moet gevonden worden. Die spreekt nooit vanzelf. Dat denken wij vaak wel. We veronderstellen zo gemakkelijk dat in het geloof alles automatisch gaat. En zolang onze godsdienst niet dieper boort dan de buitenkant, zolang geloven voor ons niet meer betekent dan het erop nahouden van een aantal ideeën of principes, is dat misschien ook zo. Maar in het waarachtige, doorleefde geloof werkt het

anders. Daar liggen de dingen nooit voor het grijpen. Het komt dan op het vinden aan, wil het werkelijk komen tot een ontmoeting, een gesprek met God.

In het paradijs hoorde Adam God naderen in het ruisen van het gebladerte. Hij sprak met zijn Schepper als met een vriend. Dat recht, dat voorrecht is echter verspeeld door de zondeval. Sinds de mens God de rug toekeerde, is er van een onmiddellijke ontmoeting, van een direct contact geen sprake meer. Ons hart en ons hoofd staan er niet meer naar om naar God te vragen. Gelukkig zoekt Hij ons wel. Hij houdt Zich niet ver en vreemd, al had Hij daar alle reden toe. Hij legt er alles aan ten koste om het verbroken contact weer tot stand te brengen.

De echoput

De meeste mensen zijn als kind weleens hij de Gelderse echoput geweest. Een meer dan 100 m diepe put uit vervlogen tijden. Die put kan praten. Hoewel hij op zichzelf even doof en stom is als alle andere putten. Zolang je zwijgt, klinkt er geen geluid. Roep je echter wat, dan echoot het uit de donkere diepte omhoog. Precies eender gaat het in het leven niet God. Als God zou zwijgen, kwamen wij er nooit toe Hem aan te roepen. Maar God zwijgt niet. Hij spreekt ons aan. En Hij nodigt ons uit om te antwoorden. Ons bidden is niet meer dan een echo op het spreken van God in Zijn Woord.

Wisselwerking

Daarom is één ding ook zo enorm belangrijk in het houden van stille tijd: de wisselwerking tussen Schriftlezing en gebed. Bidden zoals het behoort, kan alleen als we eerst geluisterd hebben naar het Woord van God. En omgekeerd kan er zonder gebed van een verstaan van de Heilige Schrift geen sprake zijn. Het gaat hier om een heen en weer tussen luisteren en spreken, spreken en luisteren... 'Hij sprak en ik hoorde en Hij hoorde en ik sprak (Guido Gezelle). Vanuit de omgang niet het Woord wordt het gebed geboren en ontvangt het zijn inhoud. Terwijl het andere ook waar is: vanuit het gebed wil God ons open oren en ontsloten harten geven om Zijn Woord te verstaan. Al biddend wil Hij ons de rust geven, die ons ontvankelijk maakt voor wat Hij ons te zeggen heeft. Daar mogen we ook heel gericht om vragen:

*Maakt U mij stil, Heer', dat ik U dien
Stil, dat ik 't wonder in Uw Woord mag zien
Stil, dat ik Uw spreken mag verstaan
Stil, om geheel met U alleen te gaan
O laat mij stil aan Uw voeten zijn.
Gij zijt mij alles, maak mij rein
Bereidt mij voor de eeuwigheid
In Uwe heilige eenzaamheid*

Geestelijke oefeningen

Stille tijd houden we in de eerste plaats voor onszelf. Voor onze persoonlijke gebeden en voor onze eigen overdenking van de Schrift. Het is een stil worden voor Gods aangezicht, waarin we onze ziel opheffen tot Hem (Ps. 62:2). Een betrachten, een overdenken van Zijn Woord (Ps. 119:97). Het klimmen op de wachtpost, zoals we Habakuk zien doen, om te vernemen wat God tot hem spreken zal (Hab. 2:1).

Als kleine jongen speelde ik met vriendjes vaak in de buurt van de spoorlijn die achter ons huis liep. Eén van de dingen die we graag deden was met het oor op de rails gaan liggen

om te horen of de trein er in de verte al aankwam. Daar gaat het ook om in onze stille tijd: 'Merk op mijn ziel, wat antwoord God u geeft' (Ps. 85). Al mediterend richt Gods kind zich volledig op God.

De Dordtse Leerregels spreken in dit verband van 'heilige oefeningen' (Hoofdstuk V, 2). Het gaat om de *exercitie pietatis* ofwel de exercitie, spiritualia waarin de godsvrucht doorleefd en gevoed mag worden. Het zijn de momenten waarop, als God het geeft, het hart wordt verkwikt, zoals de moede hinde gelaafd wordt bij de frisse waterstroom (Ps. 42).

De 'oude schrijver' W. h Brakel noemde de omgang met God in de stilte een 'practicaal herdenken van zaken, die men kent'. Het gaat om een overwegen van Gods geboden en beloften, om de verlevendiging van de liefde tot God en om de verrijking van het geloofsleven, om het toegerust worden voor onze taak in de wereld en om de overdenking van het toekomstige leven, de *meditatie futurae vitae*. De zelfbeproeving en schuldbelijdenis, het gebed om vergeving hebben in de binnenkamer als het goed is hun vaste plaats.

Hoe dichter wij leven bij God, hoe dieper de ootmoed. Hoe langer wij met Hem omgaan in het Woord, hoe leger onze handen worden. Steeds meer leren we schuilen achter Hem, Die het alles volbracht heeft. De zwakheid van ons vlees en de dagelijkse strijd tegen onze doodsvijanden, de zonde, de duivel en de wereld geven ons voortdurend oorzaak om ons 'voor God te verootmoedigen en onze toevlucht tot de gekruisigde Christus te nemen' (Dordtse Leerregels V, 2). Het blijft een wonder dat Hij steeds maar weer vergeeft, dat Hij wil verder gaan met de Zijnen. In de stilte van de binnenkamer mag Zijn heilig lijden en sterven overdacht worden om ons daarin te vertroosten. Over Zijn werk en Zijn woorden raken we nooit uitgedacht. Ons leven lang hebben we nodig om iets te begrijpen van de breedte en lengte, de diepte en de hoogte van de liefde van Christus. Zij gaat de kennis verre te hoven (Ef. 3:18, 19). En op Hem blijven we aangewezen. Op Zijn vergeving, op Zijn kracht die in onze zwakheid volbracht wil worden.

Wij van onszelf, op eigen mogelijkheden aangewezen, halen het niet. Wij staan zwakker dan we denken. Alleen wakend en biddend, kunnen we staande blijven te midden van alle verleiding en verzoeking.

Een onderwijzer op school vroeg eens aan zijn kinderen: 'Hoe kon David toch tot zo'n vreselijke zonde komen?'

Een jongen antwoordde toen heel treffend: 'Ik denk dat de koning die morgen vergeten was om te bidden.'

Geen valse mystiek

Voor één misverstand moeten we ons wachten. De christelijke meditatie mag niet verward of verwisseld worden met bepaalde vormen van mystiek. In onze tijd neemt de belangstelling voor mystiek en Oosterse meditatie weer hevig toe. Vermoedelijk is deze herleefde aandacht goeddeels te verklaren als reactie op het rationalisme, het materialisme en de verabsolutering van de techniek in onze 20e eeuw. Waarschijnlijk staat zij ook niet los van het activisme en horizontalisme die kerk en theologie de afgelopen decennia zo geweldig beheerst hebben. Het zichtbare en verklaarbare, het aardse en tijdelijke is voor velen niet langer het één en al.

Er groeit momenteel een nieuwe behoefte aan persoonlijke beleving van de Godsontmoeting. Aan het zich optrekken aan de eeuwige vergezichten die het leven in onze verwarde en verworpen wereld overstijgen.

We moeten op dit punt echter wel helder blijven onderscheiden. De vraag is namelijk wat men verstaat onder Godservaring en welke wegen en middelen men kiest om deze te bereiken.

Zen-Boeddhisme en Yoga suggereren dat de verenigingservaring te leren valt door het zich eigen maken van een aantal technieken, methoden die ons in contact zouden brengen met de godheid en het bovenwereldse. Een christen weet zich voor de ontmoeting met God evenwel blijvend aangewezen op diens ontferming.

In de Bijbels-gereformeerde vroomheid is ook geen sprake van een zichzelf verliezen in de leegte, zoals bij Oosterse godsdiensten het geval is. Evenmin kan en mag het ons te doen zijn om een substantiële vereniging met de levende God. De verborgen omgang met Hem is niet hetzelfde als een eenwording met het goddelijke, zoals sommige mystici hun leerlingen voorhielden en voorhouden. In het christelijk geloof vervagen en vervloeien de grenzen niet. God blijft God en de mens blijft mens.

De ervaring is voor een kind van God niet onbelangrijk, maar toch niet het één en al. Het gaat ook nooit om de ervaring op zichzelf, maar altijd om ervaring als vrucht van het geloof. En het levende geloof hangt aan het Woord van God. Het vindt zijn grond en zijn zekerheid in Gods beloften, die in Christus Jezus ja en amen zijn. Dat is een veel hechter fundament dan alles wat wij beleven. In de smeltkroes van de aanvechting vallen onze ervaringen weg, maar blijven de kale, naakte beloften van God overeind. Zo krijgt de ervaring haar eigen plaats en functie. Een wezenlijke maar toch bescheiden plaats, omdat zij niet buiten het geloof in het Woord omgaat, laat staan er bovenuit stijgt.

Wanneer het gaat om de gemeenschap met Christus, spreekt de reformator Calvijn met voorliefde over de *unie mystica cum Christo*, de mystieke, verborgen vereniging met Christus. Hij gebruikt in zijn werken soms heel sterke uitdrukkingen om die band met Christus aan te duiden. Hij noemt het een geheimenis, dat voor het verstand niet te begrijpen valt, maar toch volle werkelijkheid is voor het geloof: *Christus wordt onzer één en wij worden één met Hem*. Maar daarbij denkt Calvijn niet aan een onmiddellijke band aan Christus. De gemeenschap met Hem voltrekt zich naar de overtuiging van de Geneefse hervormer uitsluitend door middel van het Woord. Christus komt tot ons in het gewaad van het Evangelie en wij kunnen Christus niet anders 'genieten' dan voor zover wij Hem omhelzen in het kleed van Zijn beloften. Hoe intiem en innig de gemeenschap met Hem ook is, het is en blijft een gemeenschap op de wijze van het beloftewoord.

Geen vlucht

Het leven in de binnenkamer betekende voor Calvijn en de andere hervormers ook nimmer een vlucht uit de werkelijkheid. De verborgen omgang met God brengt geen afwending van de wereld met zich mee. De echte vroomheid laat zich niet opsluiten tussen vier muren, maar strekt zich uit over het hele bestaan. Vanuit de binnenkamer worden we het volle leven ingestuurd om de roeping te vervullen die God ons geeft, ieder op zijn eigen plaats en post. De stille tijd mag de voedingsbron zijn voor het alledaagse bestaan. De oase waar we op adem mogen komen en tevens kracht en inspiratie ontvangen om onze weg te vervolgen. De werkplaats waar de accu's voor het leven worden opgeladen.

Onze persoonlijke relatie met God mag evenmin ontaarden in een onbijbels individualisme of ziekelijk heilsegoïsme. De binnenkamer is weliswaar een heel belangrijke plek voor de omgang met God, maar het is niet de enige. Er is ook de gemeenschappelijke huisdevotie en de gezamenlijke 's zondagse eredienst. Nooit mogen

deze ontmoetingsplaatsen losgemaakt worden van elkaar. Echte vroomheid leidt niet tot afzondering, maar tot gemeenschap. Een christen kan niet zonder de gemeenschapsbeleving met anderen. Alleen samen met alle heiligen kunnen we groeien en toenemen in geloof, hoop en liefde.

Hoe lezen we?

Het lezen van de Bijbel is één van de wezenlijke en onmisbare elementen van het geloofsleven. Calvijn schrijft ergens: 'Oefent u gedurig om u Gods Woord eigen te maken'. De wijze waarop de Schrift gedurende onze stille tijd gelezen wordt, kan voor ieder verschillend zijn.

Sommige christenen volgen de Bijbelgedeelten die in een dagboek worden aangegeven of kiezen jaarlijks voor een bepaald Bijbelrooster.

Anderen lezen de Schrift met behulp van de kanttekeningen of een beknopte verklaring.

Ik ken ook mensen die gebruik maken van een bundel meditaties of preken van een 'jonge' of 'oude' schrijver. Zowel het één als het ander is zinvol.

Toch komt het bij de persoonlijke omgang met de Schrift meer op luisteren dan op studie aan. Vooral het Woord zelf moet aan het woord komen. Het gaat om de directe aanspraak van God tot ons. In Zijn Woord wil God ons heel persoonlijk aanspreken. Daarom is de eerste vereiste een luisterhouding als van de kleine Samuël: 'Spreek Heere, Uw dienstknecht hoort'. Dat vraagt concentratie, aandacht. Wie vluchtig leest, zal ook weinig opvangen uit het Woord van God. Haast en gemakzucht staan een zegenrijke omgang met de Bijbel danig in de weg.

De dichter van Psalm 119 vergelijkt de woorden van God met honing. Nu kun je op twee manieren honing vergaren. Je kunt te werk gaan als een vlinder of als een bij. Een vlinder fladdert maar wat van de ene bloem naar de andere. Onrustig en ongestadig, hier en daar een druppel nectar meenemend. Een bij doet het anders. Dit diertje graaft zich als het ware helemaal in de bloemkelk. Hij zoekt alles af en puurt de honing uit de bloem.

Wie de Schriften aandachtig en biddend onderzoekt, zal ervaren dat Gods woorden zoeter zijn dan honing (Ps. 19). Ze worden ons tot eten en drinken. Wat je eet, wordt een deel van jezelf. Het wordt helemaal opgenomen, zodat het zich met je verenigt. Zo is het ook met het Woord van God. Het blijft niet buiten ons. Het wil helemaal in ons leven ingaan. Dan blijkt het inderdaad spijs en drank te zijn. Ons leven mag er door gevoed worden.

Soms kan het helpen wanneer wij de Bijbel voor onszelf hardop lezen. Waarschijnlijk deed de kamerling uit Morenland dat ook (Hand. 8:28). In het Jodendom van die dagen was het zachtjes lezen van de Bijbel zelfs verboden.

Ook wij zouden de woorden van de Schrift vaker sprekend moeten lezen. Het helpt ons, vluchtige en verstrooide mensen, om ons te concentreren. De kracht en de helderheid van Gods Woord worden er des te sterker door ervaren.

Wij doen er ook goed aan de Bijbel niet lukraak, stukje bij beetje te lezen. Wie maar wat 'grasduint' in de Schrift komt niet verder. Beter is het een Bijbelboek te kiezen en dat stap voor stap door te werken. Het gaat er niet om elke dag een lang gedeelte te lezen. Er moet ook ruimte zijn om het gelezene op ons te laten inwerken. Het kan nuttig zijn bij het lezen van een bepaalde perikoop onszelf enkele vragen te stellen en daarop een antwoord te formuleren. Wat staat er precies? Wat heeft het gelezene te betekenen? Wat heeft God daarin tegen mij persoonlijk te zeggen? Wat leer ik eruit over God, over Zijn bedoelingen, over mezelf?

Er zijn christenen die de gewoonte hebben om gedurende hun stille tijd papier en pen bij de hand te houden. Wat ze opvangen vanuit het Woord, wat de Geest hen in de stilte te binnen brengt, noteren ze om het des te langer vast te kunnen houden. Ik weet van een mevrouw uit onze gemeente, dat ze al vijftig jaar lang 's morgens vroeg opstaat om de omgang met God te beoefenen.

In een notitieboekje schrijft ze elke dag enkele dingen op die haar troffen. Wanneer ik haar bezoek, kan het gebeuren dat ze haar boekje te voorschijn haalt en me vertelt wat ze de afgelopen dagen allemaal opgedaan heeft op Gods leerschool. Zij is een gerijpte christin, een wijze vrouw. Geen wonder! Wie zo bewust zijn stille tijd beleeft, mag groeien in kennis, in geloof, in vrucht dragen.

De vis en de graten

Niet alle details van de Schrift zullen altijd meteen begrepen worden. Dat is evenwel het ergste niet. Maarten Luther vergeleek het Bijbellezen ooit met het eten van vis. Wie smaakvol wil eten, doet er het beste aan de vis te nuttigen en de graten te laten liggen.

Sommige mensen keren het om. Ze beginnen bij de graten en komen daardoor aan het visvlees niet eens meer toe. We kunnen ons te zeer vastbijten in moeilijke teksten. Ons blindstaren op dingen waar we niet bij kunnen. Wie begint met het uitpluizen van het leerstuk van de uitverkiezing, wie probeert het geheimenis van Gods voorzienigheid op te lossen, raakt onherroepelijk het spoor bijster.

Wat wij allereerst en allermeeft in de Schrift hebben te zoeken is 'was Christutn treibet'. Met deze uitdrukking wilde Luther zeggen: Christus is het kloppend hart, het levende centrum van de Bijbel. Naar Hem wijzen psalmisten en profeten heen, van Hem getuigen evangelisten en apostelen. 'De hele Schrift handelt', zegt Luther, 'alleen over Christus als je in haar binnenste kijkt, ook al lijkt en klinkt het aan de buitenkant anders'.

'Als je Christus wegneemt uit de Bijbel, wat houd je dan nog over?', vroeg hij aan Erasmus.

Met het oog op Hem moeten wij daarom ook het Woord Gods leren lezen. Zijn Persoon, Zijn werk, Zijn vergeving, Zijn komende Koninkrijk, daar gaat het om en dat hebben wij in de eerste plaats te zoeken in de Schriften. En kom je weleens moeilijke en onbegrijpelijke teksten tegen, doe dan maar net als met een noot die je tegen de wand kraakt. Je zult zien dat Christus er uit te voorschijn komt.

Bidden naar het Woord

Vanuit het overdenken van het Woord mogen we onze handen vouwen. Het gebed is onmisbaar voor ieder kind van God. Het is de ademhaling van onze ziel, de 'voornaamste oefening van het geloof' (Calvijn). In het voorgaande wezen we reeds op het grote belang van de wisselwerking tussen Schriftlezing en gebed in onze stille tijd. In de Bijbel krijgen we levend gebedsonderwijs. Onze gebedsweg dient geplaveid en ommuurd te zijn door de Schrift.

Wanneer we ons in onze gebeden niet laten leiden door het Woord zitten we spoedig op het verkeerde spoor. Zo gemakkelijk wordt het dan een voorleggen van ons verlanglijstje aan God. Onze zorgen en problemen, onze idealen en aspiraties voeren de boventoon. Of God ons daarbij maar helpen wil. God vervult echter niet al onze wensen. Hij vervult wel al Zijn beloften. Daarom zijn we in ons gebed aldoor op de Schrift aangewezen. Bidden is ten diepste nazeggen wat God ons in Zijn Woord voorzegt en toezegt. Waar we leren bidden naar het Woord, worden we bewaard voor egoïstisch en eigenmachtig bidden. Dan ontdekken we dat in ons bidden niet onze belangen en begeerten voorop dienen te staan,

maar Gods Naam, Gods Koninkrijk, Gods wil! Calvijn noemde Gods Woord de deur waardoor wij het hemelrijk kunnen binnentreden en Gods beloften in de Schrift typeerde hij als de sleutels van het gebed. Niet in onszelf ligt de grond en de garantie dat God ons wil horen wanneer wij Hem aanroepen, maar alleen in Zijn eigen beloftewoord.

Beslagen vensters

Ooit verscheen een boekje onder de aansprekende titel *Beslagen vensters*. De schrijver (ds. H. Veldkamp) wilde ermee aangeven dat de ramen van onze binnenkamer niet altijd een even helder uitzicht bieden. Ook als de omgang met God ons niet vreemd is, kunnen er tijden zijn waarop we het gevoel hebben dat er geen contact is. Een mevrouw zei op huisbezoek tegen me: 'Ik bid veel, maar de laatste tijd is het net alsof mijn gebeden niet verder komen dan het plafond. Het lijkt of het allemaal terugkaatst'.

Dit bejaarde gemeentelid staat zeker niet alleen. Zij is ook niet de eerste die een dergelijke ervaring opdoet. In de Bijbel komen we reeds bidders tegen die verzuchten: Heere, hoe lang schreeuw ik, en Gij hoort niet' (Hab. 1:2). 'Mijn God, ik roep des daags, maar Gij antwoordt niet' (Ps. 22:3).

Waarom doet God het weleens zo? Waarom verbergt Hij Zich soms voor Zijn kinderen? Op deze klemmende vraag is meer dan één antwoord mogelijk. Het kan een gevolg zijn van onze zonden, onze ontrouw. Jeremia belijdt: 'Gij hebt U met een wolk bedekt, zodat er geen gebed doorkwam' (Klaag]. 3:44). De profeet weet ook waarom die donkere wolk voor Gods aangezicht geschoven is: vanwege de overtredingen en weerspanning van Israël, waardoor Gods toorn werd opgewekt (vs. 42, 43). En David was daar ook diep van doordrongen. Na de meest zwarte bladzijde uit het leven van deze koning, zijn overspel met Bathseba en de moord op Uriah, houdt hij hardnekkig zijn mond. David zwijgt erover als het graf. Tegenover de mensen en ook tegenover God. David weigert zich te verootmoedigen, zijn schuld te belijden. En het gevolg?

Een koperen hemel! Er komt geen gebed meer doorheen en er is omgekeerd geen straaltje van Gods liefde meer te bespeuren. David kwijnt eronder weg en wordt een oude man. Hij spreekt er zelf van in Psalm 32: 'Toen ik zweeg, werden mijn beenderen verouderd...'. Pas als hij door de knieën gaat en belijdt wat er scheef ligt, komt er weer ruimte voor antwoord: 'Mijn zonde maakte ik U bekend...en Gij vergaapt...'.
 Waar de schuld zwijgt, zwijgt ook de genade. Als wij willens en wetens volharden in het kwaad, schuiven we zelf een gordijn tussen de Heere en ons, waardoor de gemeenschap met Hem verstoord en verbroken wordt.

Het kan ook zijn dat God om een andere reden zwijgt en zich verbergt.

Er is een aansprekend verhaal van een rabbijn. Op een dag kwam zijn zoontje van zeven huilend zijn studeerkamer binnenlopen. Zijn vader nam hem op schoot en vroeg wat er aan de hand was. Snikkend vertelde hij dat hij niet zijn vriendjes aan het spelen was buiten. Ze speelden verstoppertje, maar toen hij zich op een mooi plekje had verborgen, was er niemand die hem kwam zoeken. De rabbijn dacht even na en zei toen: 'Ja jongen, dat is verdrietig. Maar weet je, God verbergt Zich ook zo nu en dan voor ons met de bedoeling dat wij Hem zouden zoeken. Hoe vaak laten wij Hem niet voor wat Hij is?'

Inderdaad, God kan Zich verbergen om ons te beproeven. Om ons nog dieper afhankelijk van Hem te maken. Om ons nog meer te werpen op Zijn ontferming en goedheid. De levende God wil ons graag bij Zich zien. Niet eenmaal, maar telkens weer opnieuw. Om ons dat te leren stelt Hij de verhoring van onze gebeden weleens uit.

Niet te gauw en te gemakkelijk moeten we spreken van onverhoorde gebeden. Er kán een grens aan ons gebed zijn. Toen Mozes één en andermaal had gesmeekt toch het beloofde land te mogen ingaan, kreeg hij van Godswege te horen: 'Mozes, spreek me niet meer over deze zaak' (Deut. 3:26).

De apostel Paulus bad drie keer of die lastige scherpe doorn in zijn vlees zou worden weggenomen (2 Cor. 12:7-10). Ook hij kreeg zijn zin niet. Onverhoorde gebeden? Ze werden wel anders verhoord dan Mozes en Paulus gehoopt hadden. Maar dal anders was niet minder. Mozes werd vanaf de Nebo opgenomen in Gods heerlijkheid en Paulus mocht ervaren dat Gods genade voor hem genoeg was, ondanks dat verdrietige, dat pijnlijke in zijn leven. Niet altijd neemt God het kruis van onze schouders af. Maar ook in zo'n situatie laat Hij Zijn kinderen nooit in de kou staan. Hij wil dan wel sterkere schouders geven om het kruis te dragen. Achter de grote Kruisdrager aan, Jezus Christus. Zal deze God, Die ook Zijn eigen Zoon niet gespaard heeft, maar voor ons allen heeft overgegeven, ons met Hem niet alle dingen schenken? (Rom. 8:32).

Gebedshouding

Bij ons bidden is niet alleen belangrijk wat wij zeggen en vragen, maar ook hoe onze houding is. Dat is geen bijkomstigheid. De buitenkant van ons leven verraadt altijd iets over de binnenkant. De houding die we tijdens ons gebed aannemen, drukt wat uit. Een achteloze houding is heel vaak een teken van een ongeïnteresseerd hart.

Vroeger zeiden ze weleens: 'Er wordt meer gebeden met de pet op dan niet de pet af'. Men bedoelde daarmee dat je ook tussen de bedrijven door of zelfs onder het werk een gebed tot God kunt opzenden. Dan komt onze gebedshouding er minder op aan, je hoeft de pet er niet eens voor af te zetten. Maar tijdens onze stille tijd ligt dat anders. Dan is het niet onverschillig hoe we ons gedragen. Onze houding dient eerbied uit te drukken, afhankelijkheid, overgave, vertrouwen.

Als wij bidden, zitten wij meestal met gesloten ogen en gevouwen handen. Maar dit is niet de enige gebedshouding. In de Bijbel komen we verschillende gebedsgestalten tegen. Van Daniel lezen we dat hij gewend was te knielen tijdens het gebed (Dan. 6:11). In deze houding smeekte ook Petrus, of Dorkas uit de dood mocht terugkeren (Hand. 9:40). We komen deze gebedsgestalte herhaaldelijk tegen in de Schrift (2 Kron. 6:13; Ezra 9:5; Neh. 8:7). Een houding met een duidelijk symbolische betekenis. Een volstreekte afhankelijkheid van en onderwerping aan God wordt erdoor uitgedrukt. De bidder geeft aan de rug niet kaarsrecht te willen houden voor God, alle zelfhandhaving prijs te geven en te buigen voor Gods grootheid en majesteit.

Meer dan eens zien we in de Schrift dat Gods kinderen zich al biddend ter aarde werpen. Zo deed Abraham toen God hem verscheen om een verbond met hem op te richten (Gen. 17:3). Ook in het laatste Bijbelboek horen we keer op keer van mensen die zich voor de almachtige God temeer werpen (Openb. 4:10; 5:14; 7:11). Het is een uitdrukking van aanbidding van de grote God tegenover wie een mens zich klein en nietig voelt.

Ook is meer dan eens sprake van het opheffen van de handen tijdens het gebed. Vooral in de Psalmen komen we die houding regelmatig tegen (Ps. 63:5; 134:2; 141:2). En in de brief aan Timotheüs horen we de aansporing van Paulus: 'Ik wil dan, dat de mannen bidden in alle plaatsen, opheffende heilige handen, zonder toom en twisting' (I Tim. 2:8). Door het opheffen der handen wordt iets van afhankelijkheid en vertrouwen uitgedrukt. Zoals een klein kind dat alles van zijn moeder verwacht de handen naar haar uitsteekt, zo doet ook Gods kind. Het verwacht alles van zijn Vader, Die in de hemelen is.

Hoe Luther stille tijd hield

Veel kunnen wij leren van de wijze waarop Maarten Luther zijn stille tijd doorbracht. Wij worden daarover geïnformeerd in een opmerkelijke verhandeling, die de reformator schreef voor zijn kapper (1535). De barbier, Peter Beskendorf geheten, had Luther eens de vraag voorgelegd hoe deze aan zijn omgang met God gestalte gaf. Luther nam er de tijd voor om hem een uitvoerige brief te schrijven. Met een korte weergave van dit geschriftje ronden we ons boekje af.

Ontroerend is de diepe ootmoed waarmee de grote reformator zijn schrijven aan Meester Peter begint. Wij weten hoeveel tijd Luther in de stilte met God doorbracht. Wanneer hij een drukke dag had, stond hij extra vroeg op om de gemeenschap met God te beoefenen. Toch aarzelt hij niet tegen zijn kapper te leggen: 'Beste Meester Peter, ik geef je mijn antwoord zo goed als ik kan en vertel je hoe ik zelf pleeg te bidden. Onze Heere God geve jou en iedereen het beter te doen'.

Met klem en kracht wijst Luther de kapper op het grote belang van de persoonlijke omgang met God. En dat doe je niet even tussendoor. Integendeel, het gebed vraagt onze volledige concentratie en inzet. Het is niet goed, wanneer men na het bidden meteen weer vergeten is wat men gezegd heeft. Ons spreken met God dient bewust en weloverwogen te gebeuren.

In het taalveld van het kappersvak maakt de hervormer duidelijk waar het om gaat. 'Een goede, ijverige kapper moet zijn gedachten, zijn zinnen, zijn ogen, zorgvuldig op zijn scheermes en op het haar gericht houden. Hij mag niet vergeten waar hij met mes of schaar is. En als hij tegelijk veel wil praten of aan andere dingen denken of naar iets anders kijken, moet hij wel oppassen niet een mond of neus of keel af te snijden. Zo wil elk ding zoals het gemaakt is, de mens met al zijn zinnen en ledematen voor zich alleen hebben. Er wordt wel gezegd: 'Wie aan van alles denkt, denkt niets en doet ook niets goeds'. Hoeveel te meer zal dan het gebed het hart geheel en alleen voor zichzelf willen hebben. Het zou anders geen goed gebed kunnen zijn'.

Luther maakt er tegenover zijn barbier geen geheim van dat ook hij tijden van lusteloosheid en dorheid kent. Het hart is soms kil en koud, zodat er geen behoefte aan gebed is. Ons eigen vlees en de duivel doen er alles aan om onze omgang met God te verstoren. Andere zaken kunnen ons bezighouden. Toch moeten wij ook dan de stilte opzoeken.

Luther dringt erop aan dat we niet moeten uitstellen tot later. Het gebed dient 's morgens het eerste en 's avonds ons laatste werk te zijn. Wij hebben ons te hoeden voor de valse, bedrieglijke gedachte: 'Laat ik nog maar even wachten, over een uur zal ik bidden, eerst moet ik dit of dat doen; want met zulke gedachten kom je van het gebed in de zaken, die je zo in beslag zullen nemen dat er die dag van het gebed helemaal niets meer komt'.

Wanneer Luther niet in de juiste gestalte was om in Gods nabijheid te verkeren, nam hij eerst de tijd om zijn hart 'warm' te laten worden. Hij had voor zichzelf een manier gevonden die hij ook Meester Peter aanraadde. Gekniel voor Gods aangezicht of staande met gevouwen handen en de ogen opgeslagen naar de hemel riep Hij in een kort gebed de Heere aan: 'Ach, hemelse Vader, lieve God, ik ben een onwaardige arme zondaar, niet waardig dat ik mijn ogen of mijn handen naar U ophef en bid. Maar omdat U ons allen geboden hebt om te bidden en daarbij ook verhoring beloofd hebt en bovendien ons de woorden en wijze waarop geleerd hebt door Uw lieve Zoon, onze Heere Jezus Christus, daarom kom ik - om U gehoorzaam te zijn - tot U op Uw eigen gebod en verlaat ik mij op

Uw genadige belofte. En in de Naam van mijn Heere Jezus Christus bid ik met alle heilige christenen op aarde het Onze Vader, zoals Hij ons geleerd heeft'.

Vervolgens gaat Luther alle beden van het *Onze Vader* afzonderlijk na en brengt zich te binnen wat Christus ons daarin heeft willen leren. Om het in zijn eigen woorden te zeggen: hij zuigt aan het Onze Vader als een kind, dat drinkt bij zijn moeder; hij eet ervan als een volwassene en hij krijgt er nooit genoeg van. Het volmaakte gebed is hem zelfs nog dierbaarder dan het Psalmboek.

Luther acht het meer dan jammer dat velen in zijn dagen het Onze Vader zo gedachteloos, zo zonder wezenlijke aandacht bidden. Men bidt het ieder jaar wel duizend keer. Maar al zouden ze duizend jaar zo bidden dan hadden ze er nog geen letter van begrepen of ook maar iets ervan geproefd.

Het *Onze Vader*, meent de hervormer, is de 'grootste martelaar' geworden op aarde, Iedereen plaagt dit gebed en maakt er misbruik van. Daardoor mist men de troost en de vreugde die er van hel juiste gebruik uitgaan.

Wanneer de reformator genoeg tijd had, deed hij vervolgens hetzelfde met de *Tien Geboden en de Twaalf Artikelen van de Apostolische Geloofsbelijdenis*. Hij liet ze één voor één de revue passeren om zo bevrijd te worden van verstrooiende gedachten en geconcentreerd te raken in het gebed. Uit ieder gebod, zo zegt hij tegen Meester Peter, draait hij een viervoudig gevlochten kransje.

In de eerste plaats beschouwt hij een gebod van God als een leermoment, waarbij hij zich afvraagt wat God daarin van hem eist.

Vervolgens maakt hij uit datzelfde gebod een dankzegging.

Ten derde een biecht en tenslotte een gebed. Als voorbeeld schrijven we over wat hij memoreert naar aanleiding van het achtste gebod: *Gij zult geen vals getuigenis spreken tegen uw naaste.*

'Dit leert ons ten eerste om waarachtig tegenover elkaar te zijn en allerlei liegen en kwaadspreken te vermijden, gaarne het beste over anderen te spreken en te horen. Onze onschuld en het gerucht dat van ons uitgaat, zullen dan een muur en beschutting zijn tegen kwade tongen, die God niet ongestraft laat blijven...

Ten tweede. Wij moeten danken, zowel voor de leer als voor de bescherming die Hij ons hiermee genadig schenkt.

En in de derde plaats moeten wij biechten en om genade vragen, omdat wij onze levensdag zo ondankbaar en zondig doorgebracht hebben met liegen en valse, verkeerde woorden over onze naaste, aan wie wij toch het behoud van zijn eer schuldig zijn, zoals wij dat ook graag voor onszelf willen.

In de vierde plaats bidden wij om hulp om voortaan dit gebod te houden en om een heilzame tong'.

Wie zo voor zichzelf de Wet des Heeren achtereenvolgens als een leer-, dank-, biecht- en gebedenboekje leest, zal ervaren dat het hart tot zichzelf komt en warm wordt voor het gebed. Gods eigen Woord heeft het schoongemaakt en bevrijd van alle vreemde zaken. Overigens gaat het Luther er niet om altijd alle gebeden en geboden te overdenken. Het gevaar is dan groot dat we gaan afraffelen en dat mag in geen geval.

We moeten er niet mee omgaan alsof het een rozenkrans is. Een stuk of zelfs een gedeelte ervan kan voldoende zijn om een vonk in ons hart te ontsteken. Ieder moet per dag maar zien hoeveel tijdsruimte er is.

Wanneer Luther zelf nog gelegenheid had, bracht hij zich ook nog de Apostolische Geloofsbelijdenis te binnen. Hij verdeelde de twaalf artikelen dan in drie stukken: *over God de Vader en onze schepping, over God de Zoon en onze verlossing en tenslotte over*

God de Heilige Geest en onze heiligmaking. Ook van deze drie hoofddelen van het Apostolicum draaide de reformator een viervoudige krans.

Het kan gebeuren dat al biddend en mediterend over het Onze Vader, de Wet des Heeren of de Geloofsbelijdenis de Geest ineens vaardig, over ons wordt. Dan moet men niet persé door willen gaan, maar luisteren naar wat God ons te zeggen heeft.

Luther zegt daarover na zijn uiteenzetting over het volmaakte gebed tegen zijn kapper: 'Het gebeurt wel dat ik bij een gedeelte of een bede op zulke rijke gedachten kom, dat ik de andere zes laat voor wat ze zijn. Als men op zulke rijke en goede gedachten komt, moet men de andere beden laten schieten en zulke gedachten alle ruimte geven en in stilte luisteren zonder te hinderen, want dan preekt de Heilige Geest Zelf en één woord uit de preek van de Geest is beter dan duizend gebeden van ons. Ik heb op deze wijze vaak meer geleerd in een gebed dan ik uit veel lezen en nadenken had kunnen opsteken'.

De reformator geeft Meester Peter ook nog een heel praktische tip. Hij is er voorstander van om notities te maken van wat we gedurende onze stille tijd ontvangen. Wat opgeschreven staat, kan beter worden vastgehouden. Wanneer het zo is dat de Heilige Geest in onze overwegingen overkomt en begint in ons hart te preken met rijke, verlichte gedachten, hebben wij Hem eer te bewijzen. Hoe? Door onze eigen gedachten te laten varen, stil te worden en te luisteren naar Hem Die meer kan dan wij. En wat Hij tegen ons zegt, laten we dat opmerken en opschrijven. Dan zullen we, zoals David zegt, wonderen ervaren in Gods wet (Ps. 119:18).

Ik eindig met een gebed van Luther, waarin hij vraagt om ware aandacht in de ontmoeting met God:

'Lieve Heere God! O, dat wij zo vlijtig waren met bidden, al was het maar een hartelijk zuchten, zoals U bent met aansporen, lokken en gebieden, met beloven en nodigen tot gebed! Ach, wij zijn lui en ondankbaar. Vergeef ons dat lieve Heere en sterk ons in het geloof. Amen'.

GESPREKSVRAGEN

a. bij hoofdstuk 1

1. Zet met elkaar de verschillende vormen van huisgodsdienst zoals deze in de inleiding zijn genoemd nog eens op een rij. Welke vorm(en) acht u voor onze tijd van wezenlijk belang? Motiveer uw antwoord.
2. Vindt u dat de huisgodsdienst voldoende aandacht krijgt? Hoe ligt dat in uw gemeente (prediking, huisbezoek, catechese etc)?
3. Hoe beleeft u de huisdevotie in uw eigen situatie? Spreek met elkaar door over zegeningen en barrières, die u daarin ervaart.
4. Door welke factoren (externe en interne) wordt de huisgodsdienst in onze tijd bedreigd?
5. Ziet u verband tussen het functioneren van de huisdevotie en de kerkverlating in onze tijd?

b. bij hoofdstuk 2

1. In de Bijbel krijgt naast het persoonlijke geloof ook het gemeenschappelijke dienen van God veel nadruk. Bent u het eens met de stelling dat wij als Westerse christenen daar veel te weinig oog voor hebben, dat wij doorgaans te individualistisch zijn? Hoe zou dat komen? Wat is de waarde van het gezamenlijke? (vgl. Ps. 133; Hand. 2:42; 12:5).
2. Waarom speelt in de Schrift het gezin zo'n belangrijke rol? Bespreek in dit verband enkele 'huis'-teksten (Gen. 35:2; Joz. 24:15; Hand. 16:34; Filémon:2, 3). Wat betekent het dat vaders en moeders in het licht van de Bijbel een priesterlijke taak hebben in het gezin? (Deut. 6:6, 7; Joz. 4:19-24; Job 1:5; Ps. 34:12-15; Ps. 78:1-8).
3. Waarom zou de Bijbel zo'n grote nadruk leggen op de regelmaat in het dienen van God? (Ps. 55:17, 18, Dan. 6:11, 14; Mark. 1:35; Hand. 3:1).
4. Op welke Bijbelse gronden mogen wij zegen verwachten van het praktiseren van de huisgodsdienst? (vgl. Matth. 18:20). Welke vruchten zou God ons vandaag willen schenken wanneer de huisdevotie zou herleven?

c. bij hoofdstuk 3

1. In het kloosterleven kende en kent men de zogenaamde 'getijden'. Zou zo'n vastgelegd tijdschema voor de omgang met God in onze tijd wenselijk en mogelijk zijn? Welke positieve kanten en welke bezwaren kunt u noemen?
2. Begrijpt u wat Calvijn bedoelde met zijn uitdrukking de 'kleine kerk'? Waarom zou juist de Reformatie weer zoveel plaats hebben ingeruimd voor het gezin als het gaat om het dienen van God?
3. De reformatoren hebben sterke nadruk gelegd op het kenniselement in de huisgodsdienst. Waarom, denkt u? Bent u het daar mee eens? Hoe zou dat vandaag praktisch kunnen worden ingevuld?
4. Veel theologen van de Nadere Reformatie meenden dat een hervorming van kerk en staat niet tot stand zou kunnen komen wanneer de gezinnen geen 'kleine kerken' waren. Wat vindt u van deze stelling?
5. Vindt u dat we wat betreft de huisdienst iets van het verleden kunnen leren? Of is onze tijd zo volstrekt anders dat een vergelijking met vroeger niet opgaat. Betekent het lering trekken uit de geschiedenis hetzelfde als nadoen van wat toen gebeurde? Motiveer uw antwoord.

d. hij hoofdstuk 4

1. Welke suggesties kunt u elkaar aanreiken om in onze drukke en jachtige tijd toch plaats in te ruimen voor de huisdevotie?
2. Hoe komt het volgens u dat zoveel mensen moeite hebben om in gezinsverband hardop een gebed uit te spreken? Hoe kan dat veranderen? Wat vindt u in dit verband van formuliergebeden?
3. Op welke manier kunnen wij de kinderen meer betrekken bij het gebed en de Schriftlezing aan tafel? Wat vindt u ervan om de kinderen ook zelf eens te laten voorgaan in gebed? Hoe denkt u over een vast gebedsrooster niet onderwerpen voor iedere dag?
4. Wat vindt u van de gedachte om het zingen in gezinsverband te bevorderen? Om welke redenen acht u het nodig/onnodig? Op welke wijze zouden we het in praktijk kunnen brengen?
5. Waarom is voor de praktijk van de huisgodsdienst het klimaat in ons gezin zo belangrijk? Welke factoren kunnen dat klimaat belemmeren of bevorderen?
6. Welke hulpmiddelen kunnen ons bij het vormgeven van de huisdevotie van dienst zijn?
7. Hoe komt het volgens u dat veel ouders met hun kinderen moeilijk kunnen spreken over geestelijke zaken? Hoe gaat u daar mee om?
8. Zijn we klaar wanneer we de vorm van de huisgodsdienst gevonden hebben? Welke gevaren kunnen er aan een sterk pleidooi voor het in acht nemen van een aantal regels kleven? Waar gaat het wel om?
9. Wat kunnen we als gemeente voor elkaar betekenen als het gaat om de huisgodsdienst? Op welke manieren zou het onderweg) van dit hoekje in uw gemeente aan de orde gesteld kunnen worden? Bedenk met elkaar enkele mogelijkheden.

e. hij hoofdstuk 5

1. Waarom kan de huisgodsdienst nooit de persoonlijke omgang niet God vervangen? Wat is de betekenis van stille tijd voor een christen'?
2. Er zijn mensen die alleen bidden wanneer zij er behoefte aan hebben. Hoe denkt u daarover?
3. Hoe zou het komen dat voor veel christenen de persoonlijke omgang met God geen levende realiteit is? Noem enkele oorzaken. Zeggen de woorden 'Godsverduistering' en 'relevantieverlies' in dit verband u iets? Wat zijn uw eigen ervaringen in dit opzicht?
4. Waarom is de wisselwerking tussen Woord en gebed zo belangrijk? Welke andere zaken zijn volgens u van belang voor het houden van stille tijd? Hoe denkt u over de suggestie om aantekeningen te maken van wat u leert en opvangt gedurende deze ogenblikken?
5. Ga in de Bijbel de gebeden van een aantal personen na: Abraham (Gen. 18: 23-33); David (Ps. 25); Hizkia (Jes. 37:15-20; 38: 9-20), Daniël (9:1-19). Wat valt u in deze gebeden op en wat kunnen wij er uit leren?
6. Kent u voorbeelden van positieve gebedsverhoring? Zijn er onverhoorde gebeden? Ga na hoe in de Bijbel over deze dingen gesproken wordt (Deut. 3:26; Matth. 7:8; 2 Kor. 12:7-10). Welk gebed wordt altijd verhoord? (Luk. 11:13).

Dr. M. van Campen is auteur van onderstaand uitnemend en goed gedocumenteerd proefschrift

Gans Israël

Voetiaanse en coccejaanse visies op de joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw

Proefschrift
ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van de Rector Magnificus Dr. D.D. Breimer,
hoogleraar in de faculteit der Wiskunde en
Natuurwetenschappen en die der Geneeskunde,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 20 september 2006
klokke 15.00 uur

door
MATHIJS VAN CAMPEN
geboren te 's-Grevelduin-Capelle
in 1950